

3/2

ISSN 2232-6316

Ljubljana 2014

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

mestna knjižnica Ljubljana

JUBLJANSKE
iz Slovanske knjižnice
ZGODBE

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

izdala Mestna knjižnica Ljubljana
zanjo mag. Jelka Gazvoda
uredništvo mag. Teja Zorko, Pablo Juan Fajdiga
besedilo in izbor gradiva Lavoslav Schwentner: slovenski založnik in knjigotržec:
Maša Šipič, Simona Pečenič, Nela Križnik Primožič
Nekoč je stal Kolizej ...:
mag. Darija Mavrič Čeh
Cukrarna:
Vesna Krmelj
Urbančeva veleblagovnica v Ljubljani:
dr. Breda Mihelič
lektorirala Manca Ratković
oblikovala Ingrid Verdnik Pal
tisk Collegium graphicum d. o. o.
naklada 250 izvodov
Ljubljana, oktober 2014

ISSN 2232-6316

Vsebina

- 7 Uvodnik: Od knjige do opeke
- 9 Lavoslav Schwentner: slovenski založnik in knjigotržec**
Maša Šipič, Simona Pečenik, Nela Križnik Primožič
- 17 Schwentner kot založnik
- 19 Schwentnerjeve knjigarne
- 26 Schwentner in Cankar
- 28 Novi akordi
- 30 Schwentnerjeve knjige v Slovanski knjižnici
- 34 Likovna oprema Schwentnerjevih izdaj
- 45 Schwentnerjeva nagrada
- 46 Uporabljena in razstavljena literatura
- 48 Bibliografija del, ki so izšla v založbi L. Schwentnerja in jih hrani Slovanska knjižnica
- 51 Tematska bibliografija del o Lavoslavu Schwentnerju
- 52 Opombe
- 55 Nekoč je stal Kolizej ...**
mag. Darija Mavrič Čeh
- 57 Zgodovina stavbe
- 70 Joseph Benedikt Withalm – njegovo življenje in delo
- 77 Sklep
- 79 Tematska bibliografija: Kolizej
Pripravila: Jelka Golli
- 85 Cukrarna**
Vesna Krmelj
- 92 Tovarna v prebleki neoklasicističnega dvorca
- 95 Stanovanjski dvorec
- 95 Tovarna
- 95 Širitev in kasnejše prezidave
- 96 Požar
- 99 Študentska sobica v drugem nadstropju dvoriščnega trakta

- 99 Med vojnama in po drugi svetovni vojni
- 101 Zaščita
- 102 Literatura
- 103 Tematska bibliografija: Cukrarna
Pripravila: Jelka Golli
- 109 Urbančeva veleblagovnica v Ljubljani**
dr. Breda Mihelič
- 112 Feliks Urbanc (1850–1937)
- 113 Friedrich Sigmundt (1856–1917)
- 115 Aristid Boucicaut (1810 –1877)
- 117 Urbančeva veleblagovnica
- 124 Opombe
- 125 Tematska bibliografija: Urbančeva palača
Pripravila: Jelka Golli

Uvodnik: Od knjige do opeke

Nekateri filozofi radi ponavljajo, da je svet, v katerem živimo, vselej človeški svet. Takšno naziranje ima seveda daljnosežne posledice na področju filozofske misli. Mi se sicer ne bomo spuščali v razčlenjevanje in vrednotenje takšnega prepričanja, temveč se bomo oprli zgolj na to, na kar nas ta stavek kot naivne bralce najprej napeljuje. Na to, da je svet, v katerem živimo, svet, ki smo si ga sami zgradili, oziroma na to, da je svet, v katerem se gibljemo, delo naših, človeških rok. Da je svet prej ko slej obširno obdelano polje, da je svet vselej svet kulture.

In prav s tega gledišča kultura ni zgolj knjiga temveč tudi opeka, ni zgolj literatura, temveč tudi arhitektura. Kulturni prostor gradijo tako verzi kot štukature. Kulturni prostor enako slabita pozaba kot rušenje. Zato se nam ni zdelo sporno združiti v enem zvezku na videz raznolike vsebine, ki smo jim v preteklem letu namenili pozornost v naši knjižnici.

Na prvem mestu pregled življenja in dela Lavoslava Schwentnerja, pomembnega slovenskega založnika in knjigotrčca s konca devetnajstega stoletja, založnika slovenske moderne. V sliki in besedi nam ga predstavljajo bibliotekarke MKL, Slovanske knjižnice Maša Šipič, Simona Pečenik in Nela Križnik Primožič. Podobe naslovnice njegovih čudovitih knjižnih izdaj neizbrisno živijo v našem spominu. Z lahkoto jih prepoznamo in vsakič znova občudujemo, četudi nam ime njihovega izdajatelja včasih zdrсне v pozabo ali pa ga imamo na robu jezika, vendar ga ne moremo izgovoriti.

Na drugem mestu predavanja lanskoletnega cikla z naslovom Ljubljana v gibljivih slikah, ki obravnavajo usodo treh arhitekturnih dosežkov našega urbanega prostora: Urbančevo palačo, Cukrarno in Kolizej. O njih vam bodo v svojih besedilih spregovorile doc. dr. Breda Mihelič z Urbanističnega inštituta Republike Slovenije, umetnostna zgodovinarica in kustosinja Vesna Krmelj ter mag. Darija Mavrič Čeh iz Narodnega muzeja Slovenije. Njihovo branje vas utegne razveseliti in mogoče tudi užalostiti. Vsako je nastalo pod peresom strokovnjakinje, ki vas bo z natančnim, kritičnim, morda polemičnim očesom vodila po zgodovini enega od omenjenih arhitekturnih biserov. Življenjski lok in končni razplet vsakega izmed njih je bil drugačen, zato se nam eseji v tercetu ponujajo kot razmislek o tem, kako odgovorno posegamo v naš urbani prostor in ga oblikujemo.

Skratka, pred vami je zvezek Ljubljane med nostalgijo in sanjami, ki se zvesto drži etimološkega pomena besede kultura kot obdelovanja; obdelovanja našega notranjega, osebnega, pa tudi javnega, zunanjega prostora. Zvezek, ki temelji na prepričanju, da je kultura naš »naravni« milje.

*Pablo Juan Fajdiga,
Slovanska knjižnica, Center za domoznanstvo in specialne humanistične zbirke MKL*

Lavoslav Schwentner

slovenski založnik in knjigotržec

Besedilo in izbor gradiva: Maša Šipič, Simona Pečenik, Nela Križnik Primožič

Pregled življenja in dela Lavoslava Schwentnerja je nastal na podlagi razstave o tem pomembnem založniku slovenskih avtorjev, ki je deloval od konca 19. st. pa vse do predaje založbe in knjigarne leta 1938 svojemu nasledniku. Razstava je bila pripravljena in na ogled v prostorih Slovanske knjižnice v Ljubljani leta 2013.

»Človek, ki čvrst dočaka sedem križev, mora že imeti dokaj skušenj za seboj, tem zanimivejši pa je mož, ki je doberšen del življenja stal ob neposrednem viru in v stalnem stiku s kulturno tako važnim pojavom, kakor je bil koncem prejšnjega in v začetku tega stoletja pojav slovenske moderne, zlasti četvorice: Oton Župančič, Ivan Cankar, Dragotin Kette in Josip Murn-Aleksandrov.«

Zapis Anteja Gabra v intervjuju s Schwentnerjem.
(Vir: Ni še mogoče govoriti o vsem..., Glas naroda, 19. 12. 1935, str. 4).

Lavoslav Schwentner
Foto: A. Berthold
Vir: www.dlib.si

- Rojen je bil **15. decembra 1865** na **Vranskem** trgovcu Schwentnerju kot **Leopold Schwentner** (po letu 1900 se je preimenoval v **Lavoslava**, ker je zvenelo bolj slovansko).
- Osnovno šolo je obiskoval na Vranskem.
- Od leta 1876 se je šolal v Celju in končal štiri letnike gimnazije.
- Po prihodu domov se je knjigovodstva in korespondence učil doma.
- Leta 1887 je bil seznanjen, da je naprodaj knjigarna Andreja Levaka v Brežicah .
- To je bil povod, da se je odločil za obisk knjigotrškega tečaja na Dunaju.
- Prakso je nastopil v knjigarni **A. Storch syn v Pragi konec leta 1887.**
- Po vrnitvi domov, leta 1888, je prevzel knjigarno **Andreja Levaka v Brežicah** pod imenom **And. Levakov naslednik L. Schwentner.**
- Poleg knjigotrštva je začel tudi z **založništvom.**

V TEJ HIŠI SE JE 15.12.1865 RODIL
LAVOSLAV SCHWENTNER
ZALOŽNIK SLOVENSKE MODERNE
VRANŠANI 1996

Rojstna hiša na Vranskem in spominska plošča

Foto: Maša Šipič, 2013

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

- Njegovi založniški prvenci so bili glasbeni tiski (notno gradivo *Slovenski citrar* in *Poduk v igranju na citrah* avtorja Frana Koruna).
- Udejstvoval se je v naprednih društvih, predvsem v podružnici Ciril Metodove družbe.
- V letu 1897 se je v Nemčiji spoznaval s sodobnim založništvom.
- Leta **1898** je odprl knjigarno v **Ljubljani na Dvornem trgu 3** (danes Dvorni trg 2) v Pongratzevi hiši.
- Po preselitvi je takoj začel z založništvom in prva knjiga, ki jo je izdal v Ljubljani, je bila Župančičeva *Čaša opojnosti*, tej so sledile Cankarjeve *Vinjete*. V Ljubljani je začel tudi z izdajo glasbene revije *Novi akordi (1901–1914)*, ki je še vedno temelj za slovensko glasbeno zgodovino.
- Že čez šest let, v letu **1904**, je Schwentner zopet spremenil lokacijo knjigarne. Nov prostor zanjo je našel na **Prešernovi ulici 3** (danes Čopova 3), v spodnjem delu poslopja Mestne hranilnice.
- Novo knjigarno je oglaševal v dnevnem časopisju. Vedno pa je tudi stanoval v bližini.
- Izdaje njegovih knjig so vedno spremljale **originalne avtorske knjižne opreme**, čemur do tedaj pri nas niso posvečali pozornosti.
- Znan je predvsem kot **založnik slovenske moderne** (Cankar, Župančič, Kette, Murn), seveda pa je izdajal tudi dela drugih književnikov in **odkupoval pravice** za nekatera **dela starejših pisateljev** (Janko Kersnik, Janez Trdina).
- Njegovo področje, ki je bilo prav tako do tedaj pri nas zapostavljeno, je bilo **založništvo otroških knjig**. Pri njem so izšle avtorske knjige za otroke (na primer Župančičeve *Pisanice* že leta 1900) in pa tudi številne pravljice, ki so bile praviloma zelo lepo ilustrirane in opremljene.

»Nove pravljice iz rooi noči.« Založil L. Schwentner v Ljubljani. Lično opremljena knjižica, kakor vse, kar pride iz Schwentnerjeve knjigarne, s pestrimi platnicami in živobojnimi slikami — prava paša za željne otroške oči! Poleg primernega uvoda obsega knjižica petnajst pripovedk, ki bodo vse še bolj podžigale že itak bujno otroško domišljijo, a ji nudile tudi tešila. Zares, jako pripravno božično ali novoletno darilo za našo mladino! Papir je močan, tisk lep. Cena knjižici je nizka: 2 kroni, po pošti 20 vinarjev več.

Reklama za otroško knjigo Tisoč in ena noč
Vir: Ljubljanski zvon, 1903, let. 23, št. 1, str. 56.

- Od leta 1900 do 1904 je izdajal glasilo *Slovenska knjigarna*, ki je izhajalo kot priloga v Ljubljanskem zvonu. Z njim je želel z informacijami o novih knjigah izobraziti vse od založnikov do kupcev. Žal je s preselitvijo lokacije knjigarne revija, ki je postala strokovna na tem področju, usahnila.

Priloga „Ljubljanskemu Zvonu“ št. 12. 1902.

SLOVENSKA
KNJIGARNA

Izdaje in urejuje
* * * L. Schwentner, knjigotržec v Ljubljani. * * *

Št. 4. V Ljubljani, dne 1. decembra 1902. Leto III.

Za Miklavža in za Božič drobnim otročičem in mladini.

Pisanice. Pesmi za mladino. Zložil Oton Zupančič. Kartonirane 80 h, po pošti 85 h.

Medvedji lov. Čukova gostija. Povesti. Spisal Josip Brinar. Kartonir. 80 h, po pošti 85 h.

Na rakovo nogo. Povest. Spisal Ivo Trošt. Kartonirano 80 h, po pošti 85 h.

Roza Jelodvorska. Povest. Spisal Krištof Schmidt. S 6 kolor. podobami, eleg. vez. 2 K, po pošti 2 K 20 h.

Nove pravljice iz tisoč in ena noč. S koloriranimi slikami, Eleg. vez. 2K, po pošti 2K 20 h.

Zoološki atlant. Sestavil H. Leutemann. Slovenski mladini razložil A. Pavlin. 24 tabel z 255 kolorir. slikami in 57 strani besedila. Trdno vez. 6 K, po pošti 6 K 30 h.

Dobri otroci. Kolorirane slike s pesmicami. Za najnežnejšo mladino. Cena 24 h, po pošti 29 h.

Naše domače živali. Kolorirane slike iz domačega živalstva brez besedila. Broš. 40 h, po pošti 45 h.

Otročičem v zabavo. Leporello-izdaja (slike so napete na močni lepenki s platnenimi hrbti). Cena 1 K 50 h, po pošti 1 K 70 h.

Noetova barka. Živalstvo v podobah s pesmicami. Kolorirana izdaja. Cena 1 K 50 h, po pošti 1 K 75 h.

Sladki orehi. Računski primeri v slikah in pesmicah. Cena kolor. in karton. izdaji 1 K 60 h, po pošti 1 K 80 h.

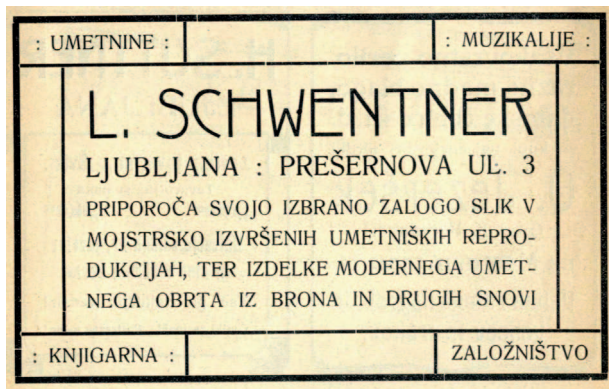
Te za darila mladini posebno primerne knjige so izšle in se dobivajo v založništvu

L. Schwentner v Ljubljani.

Slovenska knjigarna, priloga Ljubljanskemu zvonu

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

- V svoji knjigarni je prodajal tudi knjige drugih slovenskih in neslovenskih založb, knjige samozaložnikov, različen papirniški material ter tudi slike in izdelke moderne obrti.

Reklama za prodajo reprodukcij slik ter izdelke umetne obrti

Vir: Umetniška razstava v proslavo 80. rojstnega leta njega veličanstva cesarja Frana Jožefa I.

- Nove knjige je redno oglaševal v **knjigotrških katalogih, časopisih, revijah** in tudi **z obvestili in razglednicami**. Posredno je s tem reklamiral tudi svojo knjigarno in založbo na včasih prav izviren način.

Šolski urnik kot posrečena reklama za knjigarno L. Schwentner – na prvi pogled deluje kot knjiga.

Vir: Muzej in galerije mesta Ljubljana

Časopisni oglas za Poezije Ljudmile Poljanec

Vir: Slovenski narod, 1. 8. 1906, let. 39, št. 174, str. 6.

Ljudmila Poljanec se je obrnila na mnoge založnike za izdajo svojih pesmi, na koncu so ji najbolj ustrezali Schwentnerjevi pogoji. »S Schwentnerjem sva se pogodila za izdajo pesmi; obljubil mi je 300 kron honorarja (7 pol).«¹

- Jugoslovanski kralj Aleksander ga je leta 1927 odlikoval za zasluge z **redom Sv. Save IV. stopnje**.
- Bil je tudi dolgoletni predsednik združenja jugoslovanskih založnikov in knjigotržcev.
- Leta **1938** je knjigarno in založbo prepustil ženinemu sorodniku **Alfredu Erbežniku**, ki pa je v svoji založbi izdal le eno knjigo. Erbežnik se je usmeril v knjigotrštvo.²
- Schwentner se je proti koncu življenja preselil na Vrnsko, kjer je **29. decembra 1952 umrl**. Pokopan je na ljubljanskih Žalah.

Schwentnerjev nagrobnik na Žalah
Foto: Maša Šipič, 2013.

Vir: MKL, Slovenska knjižnica

Schwentner kot založnik

- V osnovi je bil trgovec, ki se je usmeril v knjigotrštvo in založništvo.
- Želel je izdajati le izvirmike in tako izdal **okoli 200 del slovenskih avtorjev**, ki so bila prvič objavljena.
- Pri nas je bil v začetku eden redkih založnikov, ki je izdajal **muzikalije** (začel je v obdobju, ko je imel knjigarno še v Brežicah).
- Tržno nišo je našel tudi v izdajanju **otroških knjig**.
- Skrbno je pazil na zunanjo – **oblikovno** podobo svojih izdaj.
- Mnogokrat je naročil knjižno opremo in ilustracije pri znanih umetnikih ali arhitektih (**Ivan Jager, Hinko Smrekar, Matija Jama, Ivan Žabot, Maksim Gaspari, Gvido Birolla, Ivan Vavpotič**).
- V svoji knjigarni je prodajal poleg knjig iz svoje založbe tudi druge knjige.
- Z izvirnimi izdajami del slovenskih avtorjev je postal najpomembnejši založnik pri nas od preloma 19. v 20. st. in vse do konca 30-ih let. Zlasti je znan po dolgotrajnem sodelovanju s pisateljem Ivanom Cankarjem in s prvotiski njegovih del.

»In prav v tem je temeljni pomen Schwentnerjeve dejavnosti: vse življenje je bil trgovec, hkrati pa, to lahko brez oklevanja zapišemo, kulturni delavec, mož z izostrenim čutom za lepo in svobodno umetnost.«⁴

- Slovenski avtorji, ki so izdali več svojih del pri njem, so: **Ivan Cankar, Oton Župančič, Anton Aškerc, Fran Milčinski, Rado Murnik, Fran Gerbič, Josip Pipenbacher, Viktor Parma**.
- Poleg založništva knjig in glasbenih tiskov je izdajal tudi **razglednice, dopisnice ter knjigotrške kataloge**.

**Razglednica »Slava Prešernu!«
iz založbe L. Schwentnerja**

Vir: Muzej in galerije mesta Ljubljana

— (Originalne slovenske dopisnice) je založil podjetni slovenski knjigotržec gosp. Leopold Schwentner, ki je otvoril — na veselje vseh zavednih narodnih krogov — svojo elegantno trgovino na Dvornem trgu v Ljubljani. G. Schwentner je zvezal na svojih veleokunih dopisnicah narodno, lepo in zabavno ter založil 5 vrst dopisnic, na katerih zgorenjem, različno barvanem robu je par taktov tehle slovenskih pesmic: „Kje so moje rožice . . .?“ — „Luna sije, kladvo bije . . .“ — „Slovenec sem . . .“ — „Naprej zastave slave . . .“ in „Stoji, stoji Ljubljanca . . .“ Dopisnice, ki morajo ugajati vsakemu ter razvesele soseben nabiralke in nabiralce originalnih slovenskih dopisnic, se prodajajo po 5 kr. Možno pa je kupiti 10 dopisnic v originalnem zavoju po 45 kr. Naj bi se gale Slovenke in Slovenci, zlasti pri narodnih pevskih slavnostih, prav pridno po teh dopisnicah!

Oglas za prodajo dopisnic v času, ko je odprl knjigarno na Dvornem trgu
Vir: Slovenski narod, 7. 7. 1898, let. 31, št. 151, str. 3.

- O Schwentnerjevem založniškem razvoju se je v reviji *Dom in svet* razpisal njegov stanovski kolega, založnik ter tudi prevajalec, pesnik in igralec Silvester Škerl:

Na zunanjem licu Schwentnerjevih tedanjih izdanj zasledujem njegov založniški razvoj, ki je šel z roko v roki ob razvoju njegovih avtorjev. Prve knjige so mu tiskarji natisnili precej »po modi«, kakor so dišale knjige tudi vsebinsko precej »po modi«. Polagoma pa izginja plehkost modnega pojavnosti in čezdalje bolj izrazita postaja individualnost njegovih avtorjev, pa tudi založnika samega. Slatnar v Kamniku se kot tiskarnar pridruži njegovim stremljenjem in z zdravim okusom izbere med tedaj razširjenimi modnimi črkami tisto, ki je nanjo vezana nedvomno najlepša doba našega predvojnega tiskarstva (in ki so nanjo navezovali še po vojni): Cheltenham. Pa ne samo v črki, tudi v razmakih med vrsticami, v ogledalu tiskane strani, v pravilnosti razdelitve robov, v naslovih, formatu in vezavi, založniškem signumu in ne nazadnje v izbiri papirja se čezdalje bolj očituje dobro strokovnjaštvo, zlahtnost obrtništva in kultura, ki je v opremi knjig dotlej pri nas nismo poznali. Schwentner je pritegnil tudi domače ilustratorje, ki so kongenialno ustvarjali svojstven tip lepe slovenske knjige.

Vir: Nekaj o izhajanju knjig, Silvester Škerl, *Dom in svet*, 1933, str. 447.

- Njegovo knjigarno so uvrstili tudi v pregledni članek o izložbenih oknih ljubljanskih knjigarn v reviji *Ilustracija*. V tistem času so bili knjigarnarji običajno tudi založniki, ki so v izložbah poskrbeli za lično predstavitev svojih novih izdaj:

»Lavoslav Schwentner je vsega spoštovanja vreden mož. Pred vojno je izdal cele grmade Cankarjevih knjig, Župančičevih pesmi, Trdinovih bajk.«⁶

Pogled na Schwentnerjevo izložbo na današnji Čopovi
Vir: Če gledam izložbena okna naših knjigarn..., *Ilustracija*, 1930, str. 416.

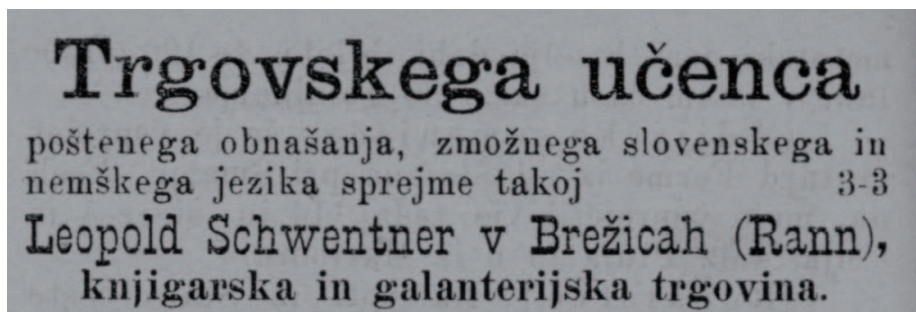
Schwentnerjeve knjigarne

Na knjigotrško in zatem še založniško pot je stopil v letu 1888 s prevzemom knjigarne v Brežicah. Ta je bila prej last Andreja Levaka in se je po prevzemu imenovala **And. Levakov naslednik L. Schwentner**. Pred tem je v letu 1887 opravil knjigotrški tečaj na Dunaju in nato še prakso v knjigarni »**A. Storch syn**« (pri knjigarnarju Alexandru Storchu ml.) v Pragi.

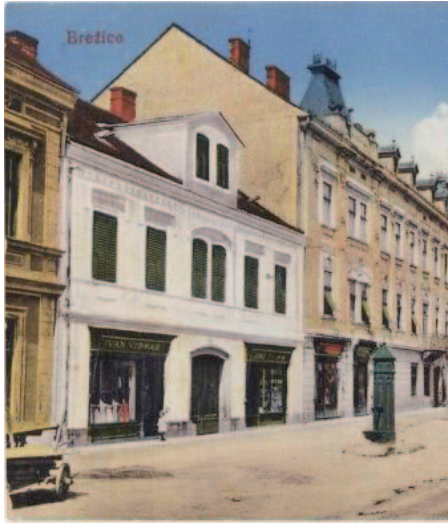
Štorchova hiša (Štorchův dům) v Prahi s knjigarno, kjer je Schwentner opravljal prakso iz knjigotštva
(Vir: <http://static.panoramio.com/photos/original/23426600.jpg> in <http://858.tifmember.com/v/stock/45790250/3640025050/storch-syn-house-building-prague>)

Svojo prvo knjigarno v Brežicah je vodil deset let, vse do leta 1898. V tem času je izdajal predvsem glasbeni tisk, najbolj znano je notno gradivo *Slovenski citrar* in *Poduk v igranju na citrah*.⁶

Schwentnerjev oglas v časniku *Slovenski gospodar*, kjer išče pomočnika v knjigarni v Brežicah
Vir: *Slovenski gospodar*, 13. 9. 1888, let. XXII, št. 37, str. 296.

»Agilen in podjeten, kakor je bil, se je takoj lotil slovenskih književnih in glasbenih del. Vse kar je izdal je pričalo o tolikem okusu a tudi o toliki podjetnosti, da je vzbudil mladi knjigotržec splošno pozornost v slovenski javnosti. Vendar pa Brežice niso bile ugodna tla za uspevanje modernim zahtevam ustrezajoče knjigarne. Zato so ga vabili iz Brežic v Ljubljano, češ, da bo tu imel obsežnejše polje za uspešno delovanje v svoji stroki.«⁷

Hiša v Brežicah, kjer je imel Schwentner svojo prvo knjigarno

(Vir: Brenčič P., Mavsar S.: Brežice, str. 64, Krško, 2010)

in pogled na nekdanjo Schwentnerjevo knjigarno v Brežicah, na Cesti prvih borcev 37, danes

(Vir: <https://www.google.si/maps/@45.905595,15.5919,3a,75y,309.72h,96.02t/data=!3m4!1e1!3m2!1syLfRTqMWZd6FY7UkrodcQ!2e0?hl=sl>)

Leta 1897 je za krajši čas odpotoval v Nemčijo na izpopolnjevanje v založništvu.⁸

»V Brežicah načeto založništvo je S. na široko razvil v Lj., navezal stike z naprednimi kulturnimi in književniškimi krogi, zlasti z mladimi (Cankar, Župančič, Kristan idr.) in se razvil v prvega pomembnega slov. založnika.«⁹

Iz Nemčije se je vrnil v Ljubljano in tu v letu 1898 odprl novo moderno založniško podjetje.¹⁰ Prva knjigarna v Ljubljani je bila na Dvornem trgu 2, danes št. 3, v Pongratzevi¹¹ hiši. *»Bila je to res prva moderno opremljena knjigarna v Sloveniji. V Ljubljani je Schwentner takoj stopil v stike s slovenskimi literarnimi krogi ter začel izdajati dela naših najboljših pisateljev.«¹²*

Knjigarna na Dvornem trgu je bila pod nekdanjo Krapeževo Narodno kavarno.

Povečava razglednice Schwentnerjeve knjigarne na Dvornem trgu, kjer je lepo viden napis L. Schwentner nad izložbenim oknom
Vir: Razglednica, Muzej in galerije mesta Ljubljane

Današnji pogled na hišo na Dvornem trgu, kjer je bila Schwentnerjeva knjigarna

Foto: Simona Pečenik, 2013, MKL, Slovenska knjižnica

*»V njegovi založbi je že naslednje leto izšla kot prva knjiga zbirka pesmi Otona Župančiča 'Čaša opojnosti'«.*¹³ Čaši opojnosti so sledila dela vseh pisateljev in pesnikov slovenske moderne (Ivana Cankarja, Dragotina Ketteja, Josipa Murna) in tudi drugih slovenskih književnikov (Vide Jerajeve, Antona Aškerca, Alojza Kraigherja, Zofke Kvedrove, Frana Milčinskega, Rada Murnika, Milana Puglja in mnogih drugih).¹⁴

V dnevnem časopisju je objavil tudi reklamne oglase ob odprtju svoje nove knjigarne na Dvornem trgu – v nemščini v Amtsblatt zur Laibacher Zeitung in v slovenščini v Slovenskem narodu.

Ich erlaube mir die ergebenste Mittheilung zu machen, dass ich hier
 am **Burgplatze Nr. 3**
 unter der Firma
L. Schwentner
 eine
**Buch-, Kunst-, Musikalien-, Papier-, Schreib- und Zeichen-
 Requisiten-Handlung**
 eröffnet habe. (2561) 2-2
 Mein reich assortiertes Lager, welches ich mit den gediegensten Novitäten zu completieren jederzeit bemüht sein werde, setzt mich in die angenehme Lage, allen Anforderungen entsprechen zu können. Jeder Auftrag soll auf das schnellste und sorgfältigste ausgeführt werden, namentlich werde ich bestrebt sein, das mir entgegengebrachte Vertrauen durch eine streng rechtliche Handlungsweise zu rechtfertigen.
 Laibach am 1. Juli 1898. **L. Schwentner.**

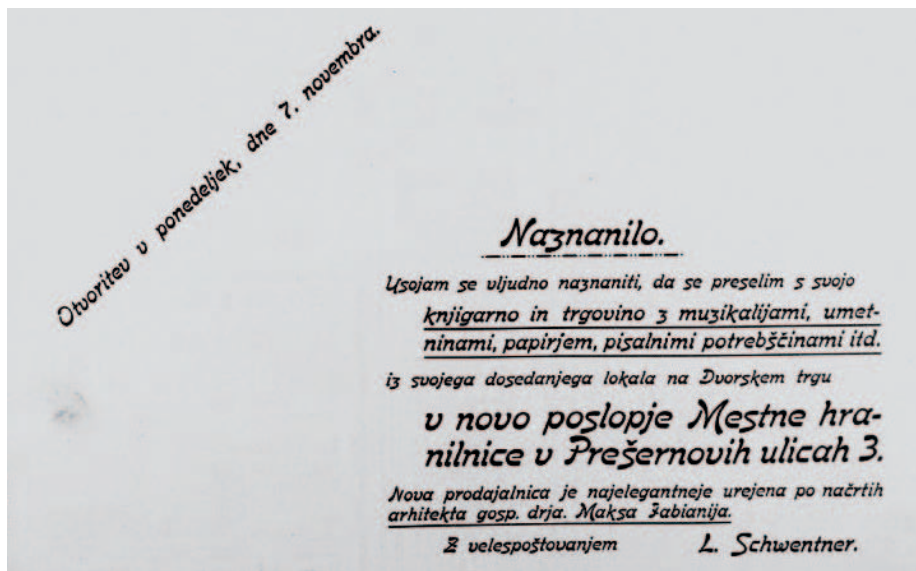
Vir: Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, 1. 7. 1898, št. 146, str. 1200.

Čast mi je naznaniti, da sem odprt tukaj,
 na **Dvornem trgu št. 3**
 pod teriko
L. Schwentner
 novourejeno knjigarno in trgovino z muzikalijami,
 umetninami, papirjem, pisalnim in risalnim orodjem.
 Moja bogato in ukusno urejena zaloga — katere bodem popolnjeval vedno z najmodernejšimi proizvodi — ponuja mi ugodno priložnost, da bodem mogel ustrezati vsakovrstnim zahtevam. Vsaki nalogi izvršil bodem najhitreje in z vso skrbljivostjo; posebno pa si hočem prizadevati, da si ohranim pridobljeno zaupanje s strogo pravilnim in poštenim postopanjem.
 V Ljubljani, dne 30. junija 1898.
L. Schwentner.

Vir: Slovenski narod, 6. 7. 1898, let. 31, št. 150, str. 6.

S Schwentnerjem se je o njegovi založniški dejavnosti za časnik Glas naroda pogovarjal novinar in umetnostni zgodovinar Ante Gaber.¹⁵ Vprašal ga je, kako to, da je izdal toliko izvirnih slovenskih del, Schwentner pa mu je odvrnil: »*Ker sem od vsega začetka hotel. Moj namen je bil izdajati izvirna dela, zato tudi najdete v mojem katalogu samo tri prevode iz mojega založništva.*«¹⁶

Knjigarno je leta 1904 preselil na Prešernovo ulico 3 – v zgradbo Mestne hranilnice¹⁷ na današnji Čopovi.

Obvestilo o preselitvi knjigarne na novo lokacijo na Prešernovi 3 (Čopovi) v Ljubljani l. 1904
Vir: Slovenski narod, 5. 11. 1904, leto XXXVII, št. 253, str. 16.

Njegove zadnje lokacije knjigarne se spominja kar precej starejših Ljubljancev. Pa tudi mlajši so zanjo že slišali iz pripovedovanj starejših ali kako drugače.

Schwentnerjeva posebnost je bila, da je vedno stanoval v bližini svoje knjigarne. Praktično se je selil skupaj z njo. V obdobju, ko je bila knjigarna na Dvornem trgu, je živel le streljaj stran na Kongresnem trgu 13. Po preselitvi na Prešernovo ulico pa kar v zgornjem nadstropju Mestne hranilnice.

Svojo knjigarno je leta 1938 predal ženinemu sorodniku Alfredu Erbežniku, ki pa je bil le knjigotržec. V Erbežnikovi založbi je izšla ena sama knjiga.

Po drugi svetovni vojni je bila knjigarna, kot vsa podjetja, nacionalizirana.

Še danes pa nudijo nekdanji Schwentnerjevi prostori na Čopovi zavetje knjigam. V njih ima namreč svoje prostore knjigarna Mladinska knjiga.¹⁸

Schwentnerjeva knjigarna na Prešernovi 3 (današnji Čopovi) v Ljubljani, v stavbi Mestne hranilnice
Vir: 50 let Mestne hranilnice ljubljanske v Ljubljani, Ljubljana, 1939.

Današnji pogled na nekdanjo Schwentnerjevo knjigarno na Čopovi 3 v Ljubljani
Foto: Simona Pečenik, 2013, MKL, Slovenska knjižnica

Schwentner in Cankar

Schwentner je bil odločen, da bo izdajal izvorna dela slovenskih avtorjev.¹⁹ Okrog leta 1900 se je tudi preimenoval iz Leopolda v Lavoslava, ker je zvenelo bolj slovansko.²⁰ Usmeril se je v slovensko moderno in splošno velja za njenega glavnega založnika.²¹

V intervjuju za časnik Glas naroda je Anteju Gabru sam pojasnil, kako je prišel v stik z avtorji: »*Poznali smo se. Ni bilo treba posebnih stikov. Ko je izšla pri meni Župančičeva 'Čaša opojnosti' (pesnikova prva knjiga), so prišli drugi sami.*«²²

Prva Cankarjeva knjiga, ki je izšla pri Schwentnerju, in hkrati Schwentnerjeva druga izdana v Ljubljani so bile leta 1899 *Vinjete*. Tudi sicer je Cankarju izdal večino njegovih del in postal njegov »stalni založnik«.²³

Kakšen poslovni odnos je imel s Cankarjem je opisal takole: »*Kakor z vsemi. Bilo je mnogo prijetnega in dosti težav. Cankar je bil izredno plodovit. Saj je izšlo pri meni menda 26²⁴ njegovih knjih* (tiskarska napaka, op. p.).«²⁵ Ob vprašanju, če je ostalo kaj neobjavljenega, je odgovoril: »*Nič. Pogodila sva se sicer za dve deli. Eno bi imelo naslov 'Slovensko ljudstvo in slovenska kultura', pri drugem pa se naslova ne spominjam več. Vem samo, da naj bi to bil roman v treh delih. Kos prvega dela mi je Cankar tudi že prinesel. Dejanje se je vršilo v Jakopičevem ateljeju v Trnovem. Bilo je krasno pisano v sm* (tiskarska napaka, op. p.) *rad ustregel Cankarju, kakor je želel. Pozneje sem mu oba rokopisa spet vrnil, a menda nista nikjer ohranjena.*«²⁶

Pojasnil je tudi, da je avtorjem plačeval od 400 do 500 kron za knjigo.²⁷ Navedel je celo konkreten primer: »*Brzobjavno Cankarju za Kurenta – pet sto kron.*«²⁸

Pravzaprav je bilo sodelovanje med založnikom in pisateljem Ivanom Cankarjem, glede na število izdanih del, zelo plodovito. Dušan Moravec ju je označil kot človeka, ki sta z medsebojnim sodelovanjem oba pridobila: »*...ko bi ne bil 'stalni založnik' našega najpomembnejšega pisatelja, bi bil njegov pomen zmanjšan za polovico in več.*«²⁹ Enako naj bi veljajo za Cankarja: »*...ko bi ne bilo Schwentnerja, bi bila Cankarjeva življenjska pot še veliko težavnejša... - le kdo bi mu izdal v takratnih razmerah toliko knjig...*«³⁰

Od preselitve knjigarne v Ljubljano do prve svetovne vojne so pri Schwentnerju izšla vsa glavna Cankarjeva dela: *Vinjete* (1899), *Jakob Ruda* (1900), *Za narodov blagor* (1901), *Knjiga za lahkomišelnih ljudi* (1901), *Erotika* (Nova izdaja, 1902), *Kralj na Betajnovi* (1902), *Gospa Judit* (1904), *Hiša Marije Pomočnice* (1904), *Nina* (1906), *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907), *Krpanova kobila* (1907), *Zgodbe iz doline šentflorjanske* (1908), *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908), *Kurent* (1909), *Za križem* (1909), *Hlapci* (1910), *Bela krizantema* (1910), *Volja in moč* (1911), *Lepa Vida* (1912), *Milan in Milena* (1913), po prvi svetovni vojni pa še *Grešnik Lenart* (1921) in *Romantične duše* (1922).

Način poslovanja med Cankarjem in Schwentnerjem je v reviji Odmevi opisal tudi pisatelj in publicist Ivan Albreht: »Živo se spominjam, kako je pravil o tem Ivan Cankar, ki je ponudil Schwentnerju rokopis v založbo takole 'Založi! Slovenska matica je odklonila, potem veš, da je dobro!'«¹

Karikatura Schwentnerja; avtor Maksim Gaspari

Vir: Ilustrirani Slovenec, 21. 3. 1926, let. 2, št. 12.

Pripomba založnika.

„Romantične duše“, Cankarjev dramatični prvenec, so bile napisane pred več nego 20 leti. Rokopis mi je odstopil pisatelj že pred davnim časom, ali pozneje se je premislil in tisk zabranil, češ, da je to nezrelo delo, ki ga bo predelal. Toda lotil se predelavanja ni, kakor ni žalibog nadaljeval in končal tudi nekaterih drugih večjih spisov.

Sedaj po smrti pisateljevi menim, da se ne pregrešim niti proti Cankarjevemu spominu niti proti njegovemu pisateljskemu ugledu, ako izročim dramo javnosti, ki jo bo gotovo zanimalo, kakšno je to Cankarjevo mladostno delo. Pri izdaji se je postopalo z vso pijeteto, ki smo jo Cankarju dolžni: spis se je natisnil tak, kakor ga je on napisal, samo pravopis se je prilagodil sedanjemu in opustila so se po večini številna naglasna znamenja, ki jih je pisatelj po tedanji navadi stavil skoro nad vsak naglašen zlog. Vse drugo je neizpremenjeno.

Mislím torej, da knjigo lahko z mirno vestjo pošljem v svet.

L. SCHWENTNER.

Schwentnerjev pripis k izdaji Cankarjevih Romantičnih duš

Vir: Cankar, I.: Romantične duše, Ljubljana 1922, str. 87.

Novi akordi

Zbornik za vokalno in instrumentalno glasbo (1901–1914)

Schwentner ni bil znan le kot založnik, ki je doprinesel k razvoju slovenske književnosti, temveč je pomemben tudi za razvoj slovenske glasbene umetnosti.³²

Po prevzemu knjigarne v Brežicah je začel tudi z izdajanjem muzikalij. V tem obdobju so izšla naslednja dela³³: Fran Korun (psev. Fr. Koželjski): **Poduk v igranju na citrah I., Slovenski citrar I.**, Fran Korun: **Skladbe I.**, Josip Mešiček: **Venec slovenskih pe-**

smi za citre, Karol Hoffmeister: **Trije jahači**, melodram za klavir, Karol Hoffmeister: **Tri pesmi**, za glas in klavir.

Po preselitvi v Ljubljano je nadaljeval z založništvom glasbenih del. V Ljubljani so izšla dela **Rista Savina**, **Josipa Ipavca**, **Viktorja Parme**, **Frana Gerbiča**, **Antona Lajovica**, **Gojmira Kreka**, **Oskarja Deva** in **Frana Koruna**.³⁴

Stiki med Schwentnerjem in Gojmirjem Krekom pa so privedli do ustanovitve pomembne glasbene revije »**Novi akordi**«. ³⁵ Revija je izhajala kot dvomesečnik v obdobju od leta 1901 do začetka prve svetovne vojne. **Gojmir Krek je bil njen urednik, Schwentner pa**

Initialke za revijo **Novi akordi**; uporabljali so jih v njeni glasbeno-literarni prilogi; initialke je narisal slikar **Saša Šantel**
Vir: Narodna galerija, Ljubljana

založnik. Revija je v trinajstih letih na 950 notnih straneh prinesla več kot **300 različnih skladb šestdesetih skladateljev**.³⁶

V letu 1910 je dobila **glasbeno književno prilogo**, ki je izhajala vse do ukinitve revije. V prilogi so objavljeni prispevki o teoriji glasbe, glasbene kritike, eseji.

Novi akordi so bili **tiskani na Dunaju** v znani dunajski notni tiskarni **Jos. Eberle & Co.** oziroma **Waldheim-Eberle A. G.**,³⁷ **priloga** pa v **Blaznikovi**³⁸ **tiskarni**.

Revija je izhajala v **500 izvodih** in je imela okrog **300 naročnikov**.³⁹

V zadnji letih izhajanja revije se je založnik jezil, ker je bilo med naročniki mnogo neplačnikov, uredništva časopisov, ki so prejemale recenzijske izvode, niso objavljala poročil o vsebini novih števil, pa tudi nenehne težave je imel s tiskarno Blaznik, ki je tiskala prilogo.⁴⁰

Težave so bile vse večje tudi zaradi približevanja prve svetovne vojne in Krekove bolezni. Prvi trije zvezki 13. letnika so zato izšli brez literarne priloge⁴¹, s petim zvezkom omenjenega letnika pa je revija prenehala izhajati. **Kdaj je bil natisnjen zadnji zvezek, ni povsem jasno, predvideva se, da v začetku leta 1915.**⁴²

Novi akordi
Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Schwentnerjeve knjige v Slovanski knjižnici

Slovanska knjižnica je kot naslednica Mestne (Magistratne) knjižnice leta 1946 podedovala tudi ves njen fond.

Nekdanja Mestna knjižnica, ki je bila sprva mišljena kot knjižnica za uradnike na ljubljanskem magistratu in je bila povezana z Mestnim arhivom, je imela srečo, da sta bila njena prva bibliotekarja tudi arhivarja in obenem književnika.

To sta bila **Anton Aškerc** (od 1898 do 1912) in za njim še **Oton Župančič** (od 1913 do 1921).

Aškerc, ki je bil pesnik, duhovnik in arhivar Mestnega arhiva v Ljubljani, je leta 1901, z odobritvijo župana Ivana Hribarja, uredil knjižnico na Magistratu. Skrbno je pazil, da so v knjižnico, poleg vsega ostalega fonda, prihajali tudi prvotiski slovenskih avtorjev. Ker pa je v začetku 20. stoletja veliko teh del izdal prav založnik Lavoslav Schwentner, se je knjižnični fond z njegovimi izdajami sproti dopolnjeval.

»Leta 1906. je stopila Magistratna knjižnica zopet korak dalje. Na predlog knjižničarjev (= Aškerčev) je razposlalo ljubljansko županstvo prošnjo vsem založnikom slovenskih knjig in vsem slovenskim tiskarnam, da bi v poslej pošiljale po eden eksemplar vsake nove knjige ali brošure brezplačno kot dolžnostni izvod ljubljanski Magistratni knjižnici. Tudi ta novi zavod Magistratne knjižnice bode za slovenske literate največjega pomena. Dosedaj nismo imeli nikjer take centralne knjižnice, kjer

bi bil mogel literat najti vse nove slovenske knjige za svoje študije. To je bilo mogoče le v c. kr. dvorni knjižnici na Dunaju, kamor pa prihajajo sploh vse književne novosti iz vse Avstrije. C. kr. Licejska knjižnica v Ljubljani dobiva dolžnostne eksemplarje vseh tiskovin, ki izhajajo na Kranjskem...»⁴³

Prav tako je s to tradicijo nadaljeval njegov naslednik pesnik Oton Župančič.

Zanimivo je, da sta oba, Aškerc in Župančič, tudi sama izdala nekaj svojih del v Schwentnerjevi založbi: **AŠKERC** *Akropolis in piramide*, *Jadranske bisere*, *Dva izleta na Rusko*, *Junake*, *Mučenike*, *Pesnitve* in *Zlatorog*.

Nekaj Aškerčevih knjig iz založbe Lavoslava Schwentnerja, ki so bile na ogled na razstavi Slovanske knjižnice.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

ŽUPANČIČ pa *Čašo opojnosti* (sploh prva knjiga, ki jo je Schwentner izdal po odprtju knjigarne v Ljubljani), *Čez plan*, *Pisanice*, *Lahkih nog naokrog* in *V zarje Vidove*. V Aškerčevem zborniku je Bogomil Gerlanc leta 1957 objavil pismo, ki ga je Aškerc pisal Schwentnerju v zvezi z založništvom pravljice Zlatorog. Pismo je zanimivo predvsem zaradi Aškerčevega dokaj strogega sloga pisanja prošnje za izdajo knjige in samih zahtev v pogodbi:

Slavna knjigarna,
čislani gospod Schwentner!

Ljubljana
9. X. 03

Ker v založniških zadevah tudi Bamberg vselej zahteva pismeno občevanje, zato pišem tudi Vam danes tole pisemce.

Kakor se še spominjate, sem bil prevzel težavno korekturo Bahovih huzarjev brezplačno, nekaj iz spoštovanja do autorja, nekaj iz prijateljstva do Vas in nekaj zato, da mi Vi zagotovo še letos daste natisnit in mi založite moje najnovejše delce, o katerem sem Vam že opetovano pravil. Vrhutega sem korigiral tudi še takisto sitne Ernestinine Spomine — tudi brezplačno.

Mislil torej, da zaslužim nekaj ozirov. Kot »prosilček« ne bi rad stal pred Vami. Rajši ne izdam ničesar.

Ali ravno te stvari, za katere se gre, ne bi rad ponudil nemškemu založniku! Preveč slovenska je.

Del Aškerčevega pisma⁴⁴ Schwentnerju, glede izdaje pravljice Zlatorog

Vir: Aškerčev zbornik, str. 162.

Aškerc je v pismu postavil tudi jasne predloge glede izdaje Zlatoroga in honorarja:

»Torej: *Clara pacta — boni amici. Moji predlogi so sledeči:*

1. *Papir mora biti »holzfrei«, brez lesne primesi. Ne slabši nego pri Aleksandrovu ali Ketteju.*

2. *Knjiga mora biti gotova in se mora izdati sredi decembra t. l.*

3. *Honorar znaša 125 gld (dvestopetdeset kron), ki mi ga izplačate, ko je knjiga dotiskana.*

4. *Število natisnjenih eksemplarjev ima znašati 1200 eksemplarjev.*

5. *Ta pogodba velja samo za I. izdajo.*

6. *Korekture bom zahteval od vsake pole po tri.*

7. *Tiska naj se v Ljubljani — najrajše v Narodni tiskarni, če mogoče seveda.*

8. *Gratis eksemplarjev mi boste dali: broširanih troje in vezanega enega.*

Najljubše mi je, da veže Breskvar. —»⁴⁵

Kakšen je bil Schwentnerjev odgovor na Aškerčeve predloge, nam ni znano, ker njuna korespondenca ni ohranjena. Prav tako kot tudi niso ohranjene pogodbe med založnikom in pesnikom oziroma med založnikom in ostalimi slovenskimi književniki. Dokumentacija je bila po vsej verjetnosti uničena leta 1948 po prevzemu knjigarne. Dejstvo ostaja le, da je pravljica Zlatorog izšla konec leta 1903, toda, kot je želel Aškerc, z letnico izida 1904.⁴⁶

V reviji Jezik in slovstvo je Gerlanc objavil tudi Župančičevo pismo Schwentnerju glede otroške slikanice *Lahkih nog naokrog*, ki je nato izšla šele leta 1912:

»V Kisleku, 12. VII. 1909.

Dragi Schwentner!

Pošiljam ti verze za slikanico, ki si mi jo bil poslal še v Bregenc. Nekaterih sem sam

vesel, in ker niso prevodi, si pridržujem pravico, da jih natisnem pozneje, kadar bi izdajal zopet sam kaj za mladino. Slike me nič kaj ne vesele — to ni naše. Človek bi rad podal otrokom kaj čisto domačega, v besedi in sliki slovenskega, potem bi imelo trajen kulturnen in vzgojevalen pomen — vrag, da so te stvari tako drage.

Honorar odmeri po svoji modrosti in razsodnosti; zlasti navzgor ti ne stavim meja. Čim prej pošlješ, tem ljubše mi bo, ker bi rad malo potoval o počitnicah. Kedaj kaniš knjižico izdati? Za božič?

Jaz se dolgočasim med kisleškimi Šembiljami — sam dež in mraz kakor božični čas.

Lepo Te pozdravljam. Tebe in gospo

Tvoj Oton Župančič

Naslov: Kisslegg, Württemberg.

*Naslovov posameznim pesmicam nisem napisal, ker se bi mi zdeli nekateri preneslani, in je iskanje naslovov pri pesmih sploh duhomorno in pravzaprav brezplodno delo, vsaj večinoma.*⁴⁷

V obdobju od nastanka Mestne knjižnice leta 1901 in vse do 1938, ko se je Schwentner upokojil in predal svojo knjigarno sorodniku, je knjižnica kupila ali dobila v dar precej Schwentnerjevih izdaj.

Glava računa iz Schwentnerjeve knjigarne. Račun je bil izdan za Aškerčevo knjigo *Jadranski biseri* notarju Vinku Kolšku. Knjigo in račun hrani Slovenska knjižnica.

Vir: MKL, Slovenska knjižnica

Aškerc in Župančič, ki sta s Schwentnerjem sodelovala poslovno zaradi službenih in hkrati osebnih interesov, sta pazila, da je knjižnica pridobila večino del iz Schwentnerjeve založbe. Za njima pa tudi njuni nasledniki.

Danes hrani Slovenska knjižnica iz Schwentnerjeve založbe večino slovenskih literarnih del, nekaj strokovne literature in otroških knjig, revijo *Novi akordi* z literarno priložilo, glasilo Slovenska knjigarna, ki je izhajalo v Ljubljanskem zvonu, ter razglednico z motivom Triglavске kočе na Kredarici. Vsega skupaj 95 naslovov.⁴⁸

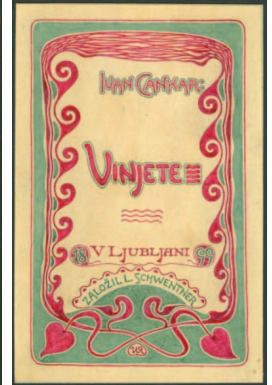
Naslovnici Laurenčičevega spominskega albuma o Kranjski
(slov. in nem. izdaja), ki ju je izdal Schwentner v svoj založbi leta 1899.
Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Likovna oprema Schwentnerjevih izdaj

Do konca 19. st. na Slovenskem ni bilo originalnih avtorskih knjižnih oprem. Knjige so bile večinoma opremljene s šablonskimi okraski: vinjetami in inicialkami. Šele s Schwentnerjevim založniškim delom so se pojavile knjige, ki niso oblikovane s tiskarskimi klišeji. Mladi in drzni založnik je posebno pozornost posvečal zunanjemu videzu knjig in je tako začel naročati originalno opremo za svoje izdaje pri vzpenjajočih se impresionistih, pa tudi že znanih in uveljavljenih avtorjih. Pomembno besedo pri opremljanju pa so imeli tudi avtorji sami.

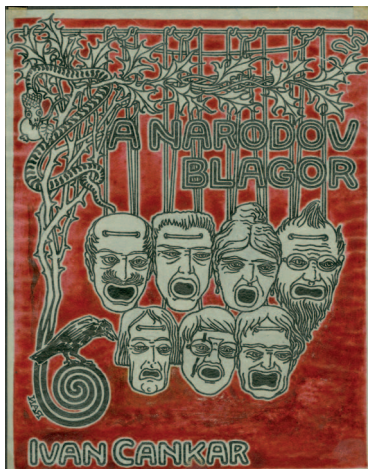
Za izdelavo naslovnice svoje prve knjižne izdaje, Župančičeve pesniške zbirke Čaša opojnosti iz leta 1899, je Schwentner k sodelovanju povabil arhitekta Ivana Jagra, ki ga je spoznal, ko je Jager opremljal Narodno kavarno na Dvornem trgu, pod njo pa je Schwentner pripravljal svojo novo knjigarno. Knjiga je presenetila s svojim videzom: bila je vitke, podolgovate oblike z lepo izdelano naslovnico v secesijskem slogu. Ženska ponosno drži pred možem čašo, iz katere se dvigajo prameni vonjav visoko nad oblake, proti katerim se dviga tudi vinska trta z grozdi, narisana med njima. Župančič v svoji poeziji primerja dekletovo ljubezen »z grozdom, ki visi iz višav«.

Jager je poskrbel tudi za likovno opremo Cankarjevih *Vinjet*, ki so pri Schwentnerju izšle istega leta, naslovnico Župančičevih *Pisanic*, ki jih je okrasil z ornamenti iz belokranjskih pirhov, ter naslovnico zbirke *Mladinska knjižnica*.

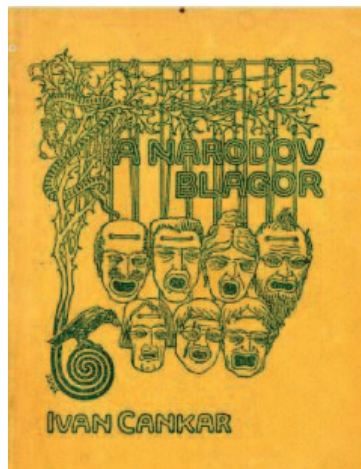

Vir: Biblioteka ZRC SAZU

Za naslovnico Cankarjeve komedije *Za narodov Blagor* je Jager naredil osnutek v rdeči, tiskana verzija pa je izšla v zeleno-rumeni barvi. Cankar z naslovnico ni bil preveč zadovoljen, kar je bil eden od razlogov, da se je skupno delo z Jagrom končalo. Schwentner se je pogosto zanesel na Cankarjev nasvet, saj je bil Cankar tudi sam dober risar in je kompetentno ocenjeval izdelke.

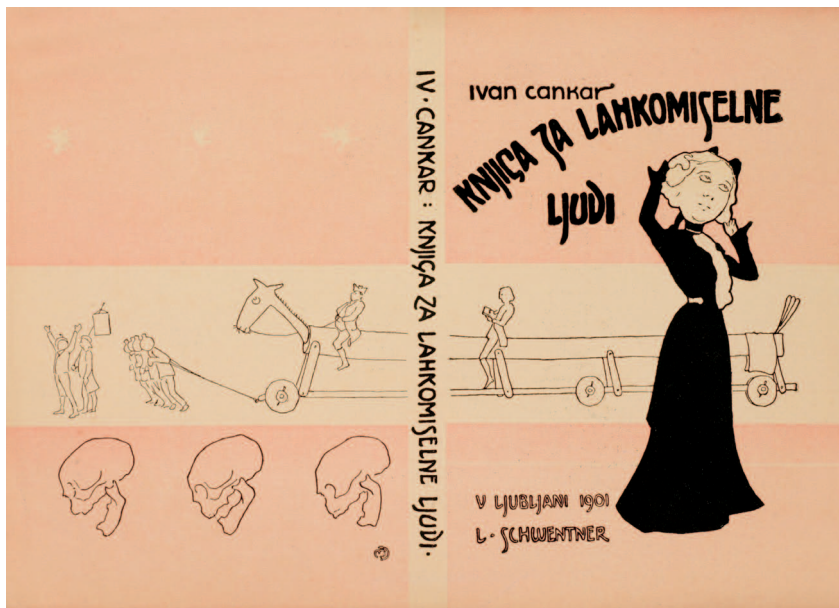

Vir: Biblioteka ZRC SAZU

Vir: MKL, Slovenska knjižnica

Schwentner in Cankar sta nove oblikovalce in ilustratorje začela iskati med impresionisti. Najprej sta k delu pritegnila **Matijo Jama**, ki je izdelal naslovnico za Cankarjevo zbirko črtic *Knjiga za lahkomišelnih ljudi* (1901). **Naslovnica je bila popolna novost, saj je Jama razširil ilustracijo tudi na hrbtno stran knjige.** Tako smo na Slovenskem dobili prvo knjigo, opremljeno na ta način.

Vir: Narodna Galerija

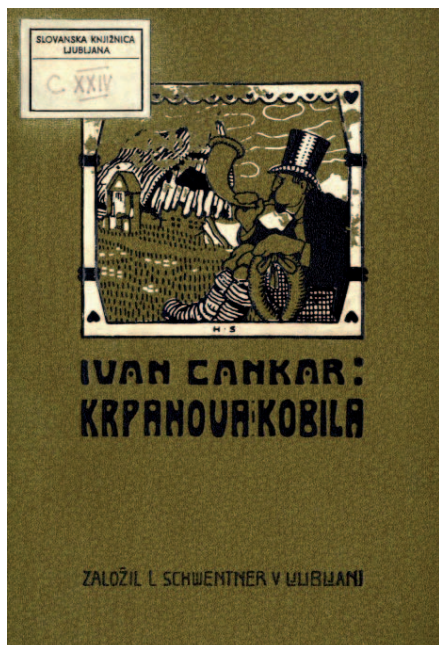
Cankar se je dogovarjal za sodelovanje tudi z Rihardom Jakopičem, ki je naredil nekaj osnutkov za *Hišo Marije pomočnice* in *Za križem*, vendar do dejanskega sodelovanja nikoli ni prišlo.

Pomembno vlogo pri likovni opremi Schwentnerjih izdaj so v nadaljevanju imeli t. i. Vesnani, slovenski slikarji, ki so študirali na Dunaju in leta 1903 ustanovili umetniško društvo Vesna. Zavzemali so se za ljudstvu dostopno slikarsko umetnost. Cankar, ki je živel na Dunaju, je bil z njimi v tesnem stiku. Pri oblikovanju Schwentnerjevih izdaj so največ sodelovali **Hinko Smrekar, Maksim Gaspari in Gvidon Birolla**. Ob prvem Schwentnerjevem naročilu za oblikovanje naslovnice Cankarjeve knjige *Gospa Judit* so Vesnani izmed vseh načrtov izbrali Smrekarjevega. Ustvaril je romantično podobo mlade Judit, ki se zamišljena sprehaja po parku. Risba odseva hrepenenje po lepoti in ljubezni. Odtlej je Smrekar dobil monopol nad opremo Cankarjevih knjig (*Hlapec Jernej, Krpanova kobilica, Zgodbe iz doline Šentflorjanske, Milan in Milena, Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Za križem*).

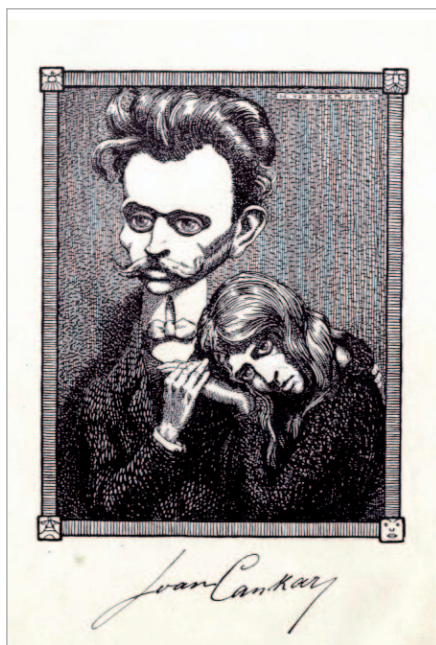

Vir: Narodna galerija

Ob deseti knjigi Cankarja, *Krpanovi kobilj* (1907), v kateri Cankar med drugim kritizira tudi repertoarno politiko Frana Govekarja v ljubljanskem gledališču, je Smrekar z naslovnico povzel bistvo knjige – na njej je karikatura Frana Govekarja z imenitnim klobukom in prazjno obleko v zgornjem delu, oblečene pa ima kariraste kmečke hlače in temu primerne čevlje. Poseda na slovenskem podeželju ob razpadajoči bajti in trobi v hribovski rog. Pri tej likovni opremi je prišel do izraza Smrekarjev nebrzdani temperament, ki ni poznal sprenevedanja in prilizovanja. Ker je bila knjiga jubilejna, je vsebovala tudi Cankarjevo karikaturu.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Smrekar je v časniku Jutro leta 1926 opisal Schwentnerja kot zelo skrbnega pri opremi svojih knjižnih izdaj.

Poslej sva s Cankarjem stalno, z večjimi ali manjšimi presledki občevala, če drugače ni šlo, vsaj pismeno. Na pravil sem na njegovo željo tekom let več načrtov za ovoje in nekaj risb za notranjo opremo knjig, ki mu jih je založil L. Schwentner. Te robe bi se bilo še več nabralo, a glavna ovira je bila ta, da je založnik imel upravičeno gmotne pomisleke. In je kljub temu strogo skrbel za lepo in solidno izdelavo in opremo knjig. Vselej sem iznova doživel Schwentnerjeve štiri žalostno-skrbne preglede: prvič je zastrmel kvišku, drugič v stran, tretjič v tla in četrto v pogajalca.

Vir: Jutro (9. 5. 1926, let. 7, št. 105, str. 8.)

Smrekar je za Schwentnerja oblikoval tudi ex libris za knjigotržni katalog in prenovljen znak založbe. V znaku založbe je splavar, ki z veslom krmari splav, ki zelo dobro razkriva Schwentnerjevo življenjsko pot. Splavarji so zaščitni znak Savinjske doline, od koder izvira. Poleg tega pa je »splav kulture« moral potiskati naprej in pluti med rečnimi balvani in nad temnimi tolmuni. V tiskih iz leta 1906 se pojavlja znak kvadrataste oblike s podobo splavarja na temni podlagi in z inicialkama PZ. Že leto kasneje se v tiskih pojavlja prenovljen znak, delo Smrekarja, ki ga je Schwentner upo-
rabljal vse do konca svoje založniške dejavnosti.

Znak, ki se pojavlja v tiskih iz leta 1906.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Prenovljen znak založbe, delo Smrekarja, ki se pojavlja v tiskih od leta 1907 dalje.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

V osrednji kompoziciji ex librisa za knjigotržni katalog je ženska z avbo in nageljčkom, v ozadju pa stoji plastika Atene (boginje modrosti) in Apolona (boga sonca, glasbe in umetnosti). Smrekar je na ta način poudaril prioritete Schwentnerjeve založbe. Predloga za tisk je bila pripravljena v dveh barvah, namesto modre v originalu, je tiskana izvedba natisnjena z rdečo.

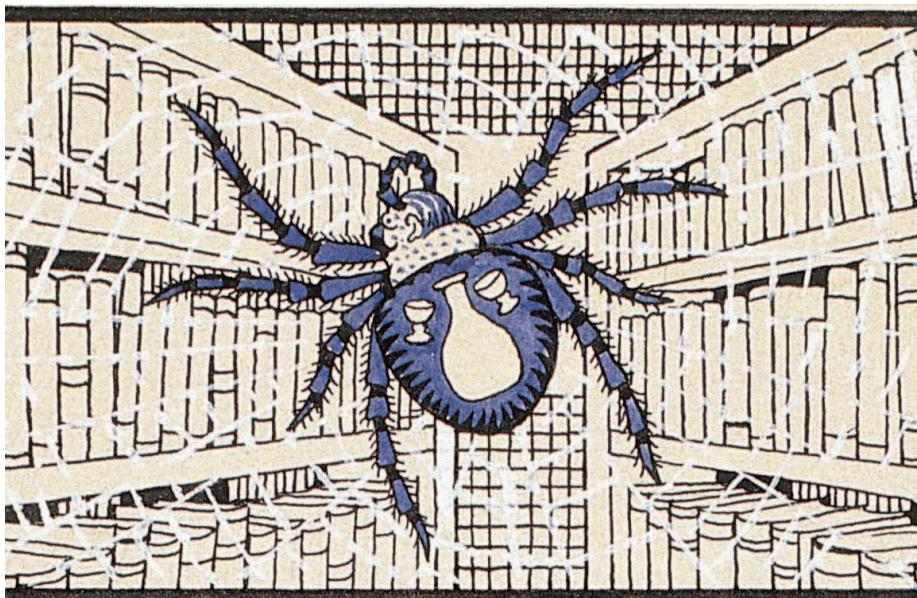

Vir: Narodna galerija

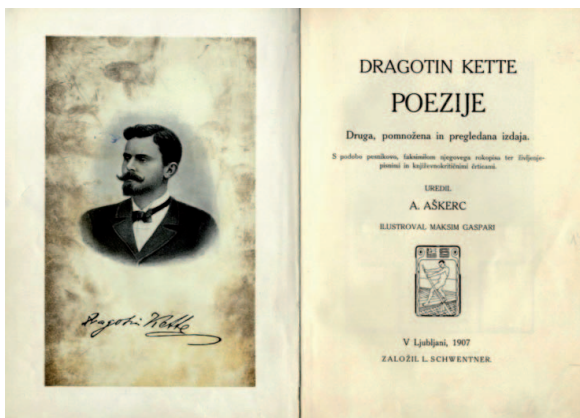
Vir: Muzej in galerije mesta Ljubljane

Glava pajka, ki prede mrežo čez knjige, je Schwentnerjev portret v profilu, spodaj pa je upodobljen založnik, ki beži pred avtorji, ki ga zasledujejo s svežnji rokopisov v rokah.

Vir: Narodna galerija

Dragotin Kette je štiri dni pred svojo smrtjo s Schwentnerjem podpisal pogodbo, s katero mu je prepustil vse svoje tiskano in rokopisno delo. Cankar se je kritično odzval na Aškerčevo redakcijo Kettejevih pesmi in nagovarjal Schwentnerja, naj izda ponatis pesmi brez popravkov in ocen, kot se za klasika spodobi. **Schwentner je upošteval Cankarjeve napotke in pri drugi izdaji *Kettejevih poezij* (1907) uporabil celoten repertoar tedanje tiskarske umetnosti. Knjižno opremo je zaupal Maksimu Gaspariju, ki je za usnjene platnice pripravil zlato natisnjeno sonce, ki vzhaja in katerega žarki se prepletajo v obraz muze s pesniško liro. Levo od naslovne strani je Kettejeva fotografija s faksimiliranim podpisom.**

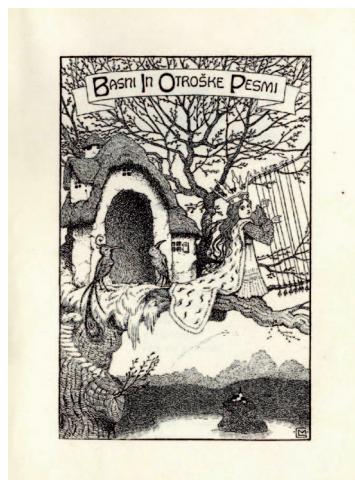

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Gaspari je narisal več celostranskih ilustracij in vinjet. Celostranske ilustracije se pojavljajo kot uvod v celotno vsebino in štiri poglavja. Na notranji naslovni strani je v duhu recesije narisal priljubljen motiv ženske s cvetom v laseh, ki igra na harfo v družbi s Smrtjo, zavito v temno, dolgo oblačilo. Njuni prsti se na harfi srečajo, kar ponazarja združitev nasprotja med življenjem in smrtjo, med erosom in tanatosom. Zraven je zapisano pesnikovo ime in njegov življenjski moto. Diskretno se v ilustracijah pojavljajo tudi nacionalni motivi in simboli. V predlistu *Basni in otroške pesmi* je visoko v krošnji drevesa skrito kraljestvo otroške poezije, od koder je čudovit razgled na Blejsko jezero z otokom in cerkvico. Ilustracije sodijo med najvišje dosežke Gasparijeve umetnosti.

Vir: Narodna galerija

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

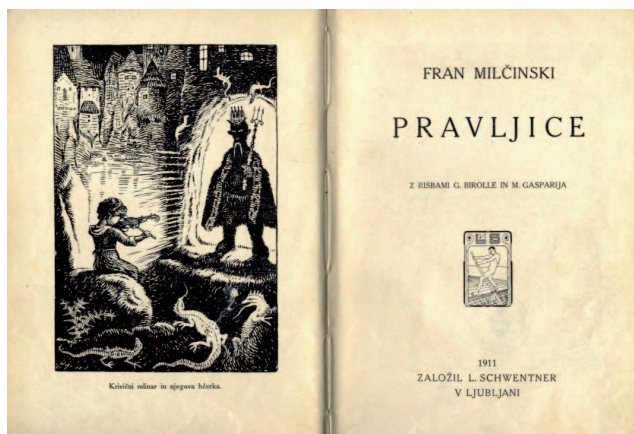

Vir: Narodna galerija

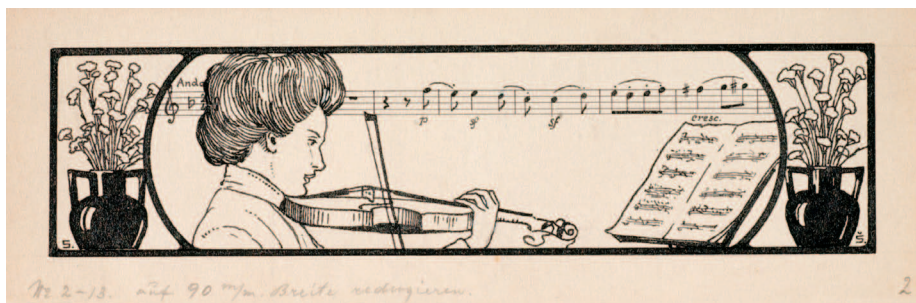
Vir: Narodna galerija

Pri Pravljičah Frana Milčinskega (1911) je Gaspari skupaj z Gvidonom Birollom ustvaril nepozabne ilustracije, s katerimi sta postala klasika ilustrativne umetnosti. Oba sta bila izvrstna risarja, ki sta z nekaj potezami znala zajeti bistvo. Vsem ilustracijam sta skupna preprosta risba in pravljичno razpoloženje.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Za glasbeno publikacijo *Novi akordi*, ki je izhajala pri Schwentnerju v letih od 1901 do 1914, je **Saša Šantel** oblikoval inicialke celotne abecede in vinjete za posamezne rubrike. Vinjete so slogovno preproste in jasne.

S. Šantel, Napovednik za rubriko *Odmevi iz koncertne dvorane.*

Vir: Narodna galerija

S. Šantel, Napovednik za rubriko *Izza tujih odrov.*

Vir: Narodna galerija

Likovna oprema Schwentnerjevih knjig je do danes premalo raziskana. Dejstvo pa ostaja, da je Schwentner s svojo zalozbo oral ledino na področju vizualne komunikacije v slovenski kulturi. Zunanjo obliko slovenske knjige in njeno tipografsko ureditev je dvignil na evropsko raven ter z lastnim zgledom vplival tudi na preostale založnike in založniške družbe, da so opustili tiskarske klišeje in začeli boljša literarna dela individualno opremljati. Lepa knjiga je postala del slovenske tradicije v knjižni produkciji.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Schwentnerjeva nagrada

Schwentnerjevo nagrado od leta 1985 podeljuje Združenje knjižnih založnikov in knjigotržcev pri GZS za prispevek k razvoju založništva in knjigotrštva, za dosežene uspehe v založništvu in knjigotrštvu ter kot priznanje za delo na področju razvijanja bralne kulture v Sloveniji in med Slovenci zunaj meja domovine.

Nagrada je podeljena v okviru Slovenskega knjižnega sejma. Do leta 1999 je bil sejem bienalna prireditev, nagrade pa so se podeljevale najboljšim knjigarnam in najboljšim knjigotrškim delavcem, malim in velikim knjigarnam posebej.

Od leta 1999 naprej pa združenje podeljuje letno nagrado za življenjsko delo na področju založništva in knjigotrštva ter za razvijanje in spodbujanje bralne kulture doma in v zamejstvu.

Nagrada je plastika, ki jo je zasnoval akademski kipar Mirsad Begić.

Vir: MKL, Slovanska knjižnica

Uporabljena in razstavljena literatura:

- **Monografije:** **Signatura MKL,**
Slovanska knjižnica

Aškerčev zbornik: ob stoletnici pesnikovega rojstva. (1957). M D 3264a
Celje: Odbor za proslavo stoletnice Aškerčevega rojstva.

Brenčič, P., Mavsar, S. (2010). **Brežice:** stoletje na Z E 585/3
razglednicah. Krško: Nevidunum.

Brenčič, P., Mavsar, S., Šlibar, L. (2010). **Krško:** stoletje na Z E 585/2
razglednicah. Krško: Nevidunum.

Cankar, I. (1922). **Romantične duše.** Ljubljana: L. M C 2816
Schwentner.

Logar, J. (1967). **Schwentner Lavoslav.** V Slovenski M E 20028
biografski leksikon, 10. zv., str. 253. Ljubljana.

Moličnik, S. (2006). **Novi akordi.** Ljubljana: Slovenska M D 9963
matica: Slovensko muzikološko društvo.

Moravec, D. (1994). **Novi tokovi v slovenskem založništvu.** Z C 1228/1
Ljubljana: DZS

Rodoljubni založnik Lavoslav Schwentner. (2012). M F 2175
Ljubljana: Umco.

Simončič, A. (2008). **Knjižna ilustracija v letih 1890 do M E 3945**
1920. V Slovenski impresionisti in njihov čas 1890 – 1920,
str. 147–162. Ljubljana: Narodna galerija.

Umetniška razstava v proslavo 80. Rojstnega dneva njega M C 3031
veličanstva cesarja Frana Jožefa I. (1910). Ljubljana: J.
Blasnika.

Zupan, F. (1939). **50 let Mestne hranilnice Ljubljanske M F 22**
v Ljubljani: 1889 – 1939. Ljubljana: Uprava Mestne
hranilnice Ljubljanske
- **Serijske publikacije:**

Dom in svet: zabavi in pouku. (1913). K ČS E 40

Glas naroda. (1935). K ČS G 73

Ilustracija. (1930) K ČS F 15

Ilustrirani Slovenec: tedenska priloga Slovenca. (1926). K ČS G 220
(K MF 16)

Jezik in slovstvo. (1957)	K ČS D 197
Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko. (1926)	K ČS G 14
Laibacher Zeitung: Amts Blatt. (1898)	S ČS G 250
Ljubljanski zvon: priloga Slovenska knjigarna. (1912)	K ČS D 123
Odmevi: literarno – kulturna revija. (1930)	K ČS D 157
Slovenska glasbena revija. (1953)	K ČS F 95
Slovenski gospodar: podučiven list za slovensko ljudstvo. (1888)	K ČS G 152
Slovenski narod. (1898, 1904, 1906, 1935)	K ČS G 13 (K MF 1)
Slovenski poročevalec: glasilo Osvobodilne fronte. (1953)	K ČS G 24

• **Drugo:**

- <http://858.tifmember.com/v/stock/45790250/3640025050/storch-syn-house-building-prague>
- <http://static.panoramio.com/photos/original/23426600.jpg>
- <https://www.google.si/maps/@45.905595,15.5919,3a,75y,309.72h,96.02t/data=!3m4!1e1!3m2!1sytLfRTqMWZd6FY7UkrodcQ!2e0?hl=sl>
- MKL Slovanska knjižnica, fotografija z razstave o Schwentnerju: Del Aškerčevih knjig.
- MKL Slovanska knjižnica, fotografija z razstave o Schwentnerju: Novi akordi.
- MKL Slovanska knjižnica, fotografiji Dvornega trga in Čopove ulice; foto Simona Pečenik, 2013.
- MKL Slovanska knjižnica, fotografiji rojstne hiše in nagrobnika; foto Maša Šipič, 2013.
- MKL Slovanska knjižnica, glava računa za knjigo iz Schwentnerjeve knjigarne.
- MKL Slovanska knjižnica, naslovnici Laurenčičevega spominskega albuma o Kranjski (slov. in nem.)
- Muzej in galerije mesta Ljubljane, razglednica Dvornega trga.
- Narodna galerija, Ljubljana, inicialke za revijo Novi akordi, narisal Saša Šantel.

Bibliografija del, ki so izšla v založbi L. Schwentnerja in jih hrani Slovanska knjižnica

	Signatura MKL, Slovanska knjižnica
• Monografije:	
Aškerc, A. (1909). <i>Akropolis in piramide : poetični sprehodi po Orientu</i>	K M B 765
Aškerc, A. (1903). <i>Dva izleta na Rusko : črtice iz popotnega dnevnika</i>	K M C 5689
Aškerc, A. (1908). <i>Jadranski biseri : balade in romance slovenskih morskih ribičev</i>	K M B 766
Aškerc, A. (1907). <i>Junaki : epske pesnitve</i>	K M B 762
Aškerc, A. (1906). <i>Mučeniki : slike iz naše protireformacije</i>	K M B 763
Aškerc, A. (1910). <i>Pesnitve : peti zbornik : [1904-1910]</i>	K M B 764
Aškerc, A. (1904). <i>Zlatorog : narodna pravljica izpod Triglava</i>	K M C 970
Brinar, J. (1904). <i>Medvedji lov : povest ; Čukova gostija : povest</i>	K Z B 19/1
Cankar, I. ; Smrekar, H. (1909). <i>Za križem</i>	K M C 2830
Cankar, I. ; Smrekar, H. (1907). <i>Krpanova kobila</i>	K M C 2820
Cankar, I. (1910). <i>Bela krizantema</i>	K M A 219
Cankar, I. (1902). <i>Erotika</i>	K M B 1006
Cankar, I. (1904). <i>Gospa Judit</i>	K M C 2826
Cankar, I. (1921). <i>Grešnik Lenart : življenjepis otroka</i>	K M B 1008
Cankar, I. (1904). <i>Hiša Marije Pomočnice</i>	K M A 440
Cankar, I. (1910). <i>Hlapci : drama v petih aktih</i>	K M B 1007
Cankar, I. (1907). <i>Hlapec Jernej in njegova pravica</i>	K M C 2811
Cankar, I. (1900). <i>Jakob Ruda : drama v treh dejanjih</i>	K M B 1001
Cankar, I. (1901). <i>Knjiga za lahkomiselnje ljudi</i>	K M C 2829
Cankar, I. (1902). <i>Kralj na Betajnovi : drama v treh dejanjih</i>	K M C 2822
Cankar, I. (1909). <i>Kurent : starodavna pripovedka</i>	K M C 2813
Cankar, I. (1912). <i>Lepa Vida</i>	K M A 217
Cankar, I. (1913). <i>Milan in Milena : ljubezenska pravljica</i>	K M B 994
Cankar, I. (1906). <i>Nina</i>	K M B 995

- Cankar, I.** (1908). *Pohujšanje v dolini šentflorjanski : farsa v treh aktih* K R A C 25
- Cankar, I.** (1899). *Vinjete* K M B 1010
- Cankar, I.** (1911). *Volja in moč* K M C 2827
- Cankar, I.** (1901). *Za narodov blagor : komedija v štirih dejanjih* K M C 2823
- Cankar, I.** (1908). *Zgodbe iz doline šentflorjanske* K M C 2815
- Frischauf, J. ; Richter, E.** (1907). *Der Alpinist und Geograph Eduard Richter* K M C 10475
- Govekar, M.** (1908). *Dobra gospodinja* K M C 3753
- Hrošči in žuželke v podobah : 137 barvanih podob s slovenskimi, nemškimi in latinskimi imeni* (1910) K M A 473
- Jeraj, V.** (1908). *Pesmi* K M A 215
- Jurčič, J.** (1876). *Tugomer : tragedija v 5 dejanjih* K M A 474/3
- Kersnik, J. ; Rozman, I. ; Adamič, E.** (1906). *Testament : narodna igra s petjem v štirih dejanjih* K M B 211
- Kette, D. ; Aškerc, A. ; Gaspari, M.** (1907). *Poezije : s podobo pesnikovo, faksimilom njegovega rokopisa ter življenjepisnimi in književnokritičnimi črticami* K M C 642
- Kette, D. ; Aškerc, A.** (1900). *Poezije* K M B 534
K M E 559
- Kitek, M. ; Vogelnik, M.** (1944). *Prigode malega murenčka : pravljica* K M C 563/2
- Kraigher, A.** (1914). *Kontrolor Škrobar : roman* K M B 181
- Kraigher, A.** (1911). *Školjka : drama v treh dejanjih* K M F 199
- Laurenčič, J.** (1899). *Krain in Wort und Bild : ein Gedenk-Album für Einheimische und Fremde : [13 Bilder und 12 Texttafeln]* K M F 118
- Laurenčič, J.** (1899). *Kranjsko v slikah in opisih : spominski album : [13 slik -12 opisov]* K M F 118
- Milčinski, F. ; Birolla, G. ; Gaspari, M.** (1911). *Pravljice* K M B 67
- Milčinski, F. ; Tolstoj, L. N.** (1913). *Kjer ljubezen, tam Bog : igra v enem dejanju* K M A 13
- Milčinski, F.** (1909). *Igračke : črtice in podlistki* K M C 2287
- Milčinski, F.** (1912). *Muhoborci* K M C 10124
- Murn, J. ; Prijatelj, I.** (1903). *Pesmi in romance* K M C 412

- Murnik, R.** (1907). *Znanci : povesti in orisi* K M C 1950
- Oblak, J.** (1919). *Koroška Slovenija* K M C 430
- Planinske cvetke v podobah : 97 barvnih podob s slovenskimi, nemškimi in latinskimi imeni (1???)* K M B 1791
- Pipenbacher, J.** (1910). *Latinska slovnica : po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 116.662* K M C 30302
- Polec, J. ; Senekovič, B.** (1902). *Vseučiliški zbornik* K M D 779
- Prešeren, F. ; Aškerc, A.** (1913). *Prešérnove poezije* K M A 240
- Schmid, C.** (1902). *Roza Jelodvorska : lepa povest za mladino* K M C 28814
- Trdina, J.** (1903). *Janeza Trdine zbrani spisi* K M C 743/3
- Trošt, I.** (1900). *Na rakovo nogo : povest* K Z B 19/2
- Župančič, O. ; Gaspari, G.** (1912). *Lahkih nog naokrog* K M F 30
- Župančič, O.** (1904). *Čez plan* K M A 241
- Župančič, O.** (1911). *Čez plan* K M A 243
- Župančič, O.** (1900). *Pisanice : pesmi za mladino* K M B 218
- Župančič, O.** (1920). *V zarje Vidove* K M A 246

- **Serijske publikacije:**

Novi akordi : zbornik za vokalno in instrumentalno glasbo : (1901-1914) K Č S F 1

- **Neknjižno gradivo:**

Triglavsko kočarstvo na Kredarici s pogledom na Triglav. (190?) K DR B 1445
[razglednica]

Tematska bibliografija del o Lavoslavu Schwentnerju:

• **Monografije:**

- Bogataj, A., Zupančič, T., Stanonik, M., Štih, M. M.** (2007). K Z E 522/518
Lavoslav Schwentner : raziskovalna naloga. Ljubljana:
Škofijska klasična gimnazija
- Grdina, I., Mrak, A., Rugelj, S., Smrekar A., Glavan, R.** K M F 2175
(2012). *Rodoljubni založnik Lavoslav Schwentner*. Ljubljana:
Antikvariat Glavan
- Močilnik, S.** (2006). *Novi akordi : »Ali slišite? Glasbena zora! Drami se!« : zbornik za vokalno in instrumentalno glasbo, 1901-1914*. K M D 9963
Ljubljana: Slovenska matica ; Slovensko muzikološko društvo
- Sušnik, F.** (2008). *Pozdravi iz Vranskega v slikah*. Vransko: K M C 30022
Občina Javni zavod za kulturo, turizem in šport
- Lavoslav Schwentner, založnik slovenske moderne* (1996). K M E 2864
Vransko: KS

• **Članki:**

- Mirk, V.** (1953, 3. dec.). *Lavoslav Schwentner*. K ČS F 95
V Slovenska glasbena revija, 3, 43–44
- Lavoslav Schwentner* (1953, 1. jan.). V Slovenski poročevalec, 1, str. 6 K ČS G 24
- Schwentner, L.** (1935, 19. dec.). *Ni še mogoče govoriti o vsem*. K ČS G 73
V Glas naroda, 228, str. 4
- Šestdesetletnica L. Schwentnerja*. V Slovenski narod, 10. 12. K ČS G 13
1925, str. 2
- Lavoslav Schwentner 70 letnik*. V Slovenski narod, 14. 12. K ČS G 13
1935, str. 3
- 70 let založnika Lavoslava Schwentnerja*. V Jutro, 15. 12. 1935, str. 5 K ČS G 15

• **Neknjižno gradivo:**

- Pečenik, S., Šipič, M., Križnik Primožič N.** (2013). K DR D 1/7
*Slovenski založnik in knjigarnar Lavoslav Schwentner :
domoznanska razstava Slovanske knjižnice: Slovanska
knjižnica, Einspielerjeva 1. Ljubljana, 27. maj-5. julij 2013*.
Ljubljana: Mestna knjižnica. [zgibanka]

Opombe:

- 1 Korespondenca med Aškercem in Ljudmilo Poljančevo (Vir: Aškerčev zbornik, Celje, 1957, str. 81).
- 2 Lavoslav Schwentner, 70 letnik (Slovenski narod, 14. 12. 1935, let. 38, št. 285, str. 3).
- 3 Datum povzet po nagrobniku. Podatek iz SBL je 30. decembra 1952.
- 4 Moravec, Dušan: Novi tokovi v slovenskem založništvu, str. 8, Ljubljana, 1994.
- 5 Če gledam izložbena okna naših knjigarn... (Ilustracija, 1930, str. 416).
- 6 Glavan, Rok: Lavoslav Schwentner – brodnik slovenskega založništva, (v: Rodoljubni založnik Lavoslav Schwentner, str. 9, Ljubljana, 2012).
- 7 Lavoslav Schwentner, 70 letnik (Slovenski narod, 1935).
- 8 Logar, Janez: Schwentner Lavoslav (v: Slovenski biografski leksikon, 10. zv., str. 253, Ljubljana, 1967).
- 9 Prav tam.
- 10 Lavoslav Schwentner (Slovenski poročevalec, 1. 1. 1953, let. XIV, št. 1, str. 6).
- 11 Glavan, Rok: Lavoslav Schwentner (v: Rodoljubni... str. 10).
- 12 Lavoslav Schwentner, 70 letnik (Slovenski narod, 1935).
- 13 Lavoslav Schwentner (Slovenski poročevalec, 1953).
- 14 Logar, Janez: Schwentner Lavoslav (v: SBL, 10. zv., 1967).
- 15 Avtorjeva okrajšava »-a-« razrešena pri: Glavan, Rok: Lavoslav Schwentner (v: Rodoljubni... str. 9, v opombah).
- 16 Ni še mogoče govoriti o vsem... (Glas naroda, 19. 12. 1935, let. 1, št. 228, str. 4).
- 17 Prav tam.
- 18 Glavan, Rok: Lavoslav Schwentner (v: Rodoljubni... str. 13).
- 19 Ni še mogoče govoriti o vsem... (Glas naroda, 1935).
- 20 Glavan, Rok: Lavoslav Schwentner (v: Rodoljubni ..., str. 9).
- 21 Logar, Janez: Schwentner Lavoslav (v: SBL, 10. zv., 1967).
- 22 Ni še mogoče govoriti o vsem... (Glas naroda, 1935).
- 23 Logar, Janez: Schwentner Lavoslav (v: SBL, 10. zv., 1967).
- 24 V vzajemni bazi COBISS-SI je zabeleženih 22 različnih naslovov.
- 25 Ni še mogoče govoriti o vsem... (glas naroda, 1935).
- 26 Prav tam.
- 27 Prav tam.
- 28 Prav tam.

- 29 Moravec, Dušan, *Novi tokovi v slovenskem založništvu*, Ljubljana, 1994, str. 20.
- 30 Prav tam.
- 31 Albreht, Ivan, *V Jutru z dne 4. januarja t. l. piše ...* (Odmevi, 1930, knj. 2, str. 131).
- 32 Mirk, Vasilij: Lavoslav Schwentner (Slovenska glasbena revija, let. II, št. 3, dec. 1953, str. 43).
- 33 Prav tam in Glavan, Rok: Bibliografija izdaj založnika Lavoslava Schwentnerja (Rodoljubni ..., str. 23–50).
- 34 Mirk, Vasilij: Lavoslav Schwentner (Slovenska glasbena revija, 1953).
- 35 Prav tam.
- 36 Prav tam.
- 37 Prav tam.
- 38 Moličnik, Simona: *Novi akordi*, Ljubljana, 2006, str. 98.
- 39 Moličnik, Simona: *Novi akordi*, str. 92.
- 40 Moličnik, Simona: *Novi akordi*, str. 98.
- 41 Moličnik, Simona: *Novi akordi*, str. 99.
- 42 Prav tam.
- 43 Fran Govekar: Aškerčeva »sinekura« (Ljubljanski zvon, 1912, let. 32, št. 8, str. 470).
- 44 Gerlanc, Bogomil: Drobci iz Aškerčeve neznane korespondence (Aškerčev zbornik, Ljubljana, 1957, str. 162). Zanimivo je tudi, da so Ernestinini Spomini (Ernestina Jelovšek, hči Franceta Prešerna, ki je napisala Spomine na očeta), o katerih piše Aškerc Schwentnerju, ohranjeni v Slovanski knjižnici v originalu – v rokopisu, z Aškerčevim podpisom.
- 45 Prav tam.
- 46 Gerlanc, Bogomil: Drobci iz Aškerčeve ... (Aškerčev zbornik, 1957, str. 163).
- 47 Gerlanc, Bogomil: K Župančičevi mladinski liriki (Jezik in slovstvo, 1957, let. 3, št. 2, str. 66–67).
- 48 Podatek iz COBiSS-a, junij 2014.

Nekoč je stal Kolizej ...

Besedilo: mag. Darija Mavrič Čeh

Ko danes zremo v odprto, pa čeprav z obvezami (visoko ograjo) zakrito, rano med Župančičevo ulico in Gosposvetsko cesto, nas lahko prevevajo mešani občutki o zadnjih dveh stoletjih zgodovine tega prostora. Sledimo lahko loku časa: najprej je bila tam opustela gramozna jama, že dalj časa neuporabna in nič prijetna za oko. Nato je iznajdljiv arhitekt, stavbar, tesar, inovator in podjetnik z dovoljenjem magistrata postavil na to mesto veličastno stavbo, da bi nudila prenočišče vojakom, ki so skozi Ljubljano odhajali v vojno v Italijo oziroma so se od tam vračali domov; domačine pa bi privabljala z bogatim družabnim življenjem, zaradi katerega je bila kasneje deležna dvomljive slave.

*Fárnih cerkva pét íma Gospód Bóg v náši Ljubljáni,
tóliko túdi kasárn íma peklénska pošást.
Vábita Peter, Miklavž nas z Jákobam k Bógu Ljubljance,
vábi nas Jánez Krstník, vábi Marija v nebó.
Híše: kazíno, redút, koloseum z njími teáter;
íma strelíše hudič, svóje sí cípce lovít.
(F. Prešeren, Ljubljančanam)*

Zabave so minile, a stavba je ostala, deležna spremenljive usode. Načenjali so jo čas in ljudje, ki so z njo upravljali. Želeli so jo zaščititi, zato so jo razglasili za spomenik: a zaman – mrtve besede na papirju niso bile dovolj, da bi ji povrnile nekdanji sijaj. Nato se pojavi nov lastnik, ki je v tem prostoru videl poceni priložnost za lokacijo v središču Ljubljane, kamor bi lahko postavil lasten kolos... Mestna oblast in odgovorni varuhi so mu bili dovolj naklonjeni, da so staro lepoto porušili, zaščiteno področje pa spremenili v bolečo jamo... In krog življenja je zaključen...

Beseda kolizej izhaja iz latinskega izraza coliseus, s katerim so poimenovali velikanski kip cesarja Nerona, ki je stal na kraju, na katerega je cesar Vespazian pozneje postavil rimski amfiteater. Izraz je prvi uporabil sv. Beda Častitljivi v svojem epigramu: *Quandiu stabit coliseus, stabit et Roma; quando cadit coliseus, cadet et Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus.* (Dokler bo stal kolizej, bo stal tudi Rim. Ko bo padel kolizej, bo padel tudi Rim. Ko bo padel Rim, bo padel svet.) Ni znano, zakaj je graški arhitekt Joseph Benedikt Withalm tako poimenoval svoje večnamenske stavbe, a dejstvo je, da sta dve, ki ju je uspel realizirati, padli, ostala pa je ideja, ki danes živi v večnamenskih (predvsem nakupovalnih) centrih.

Zgodovina stavbe

Sredina 19. stoletja predstavlja zelo dinamično obdobje v zgodovini Evrope. Prebujanje narodne zavesti je vodilo k uporabi proti tujim oblastnikom in ustanavljanju nacionalnih držav. Področje današnje severne Italije, ki je sodilo tedaj še v okvir Avstrijskega cesarstva, se je želelo osvoboditi Habsburške nadoblasti, kar je sprožalo neprestane boje, v katerih so se, ob podpori Francije, spopadali z avstrijsko vojsko. Vojaki, ki so prihajali z Dunaja in Gradca, so se na dolgi poti ustavljali v Ljubljani, domače prebivalstvo pa jih je moralo nastaniti v svojih domovih. Vojaki so bili nastanjeni razpršeno, po celem mestu, zato jih ni bilo mogoče nadzorovati, kar so pogosto izkoristili za pretirano sprostitve, ki je vzbujala strah, negotovost in nemire v mestu, ki jih je sprejelo. Razmere pogosto niso

bile najboljše niti za ene niti za druge; vojaki so bili večasih prisiljeni spati v prostorih, ki so bili premajhni še za družino, ki jih je gostila, pogosto so bili bivalni pogoji tudi sicer slabi in skromni. Rešitev tega neprijetnega položaja je ponudil graški arhitekt in stavbni mojster Joseph Benedikt Withalm, ki je, kot nekdanji vojak francoske vojske na ruski fronti, razumel obe plati težave. Predlagal je, da bi izven mestnega središča z lastnimi sredstvi zgradil kompleks, imenovan Kolizej, kjer bi lahko prehodno bivali vojaki. Ker je domneval, da bodo slednji prisotni samo občasno, ga je za ves preostali čas namenil domačinom in popotnikom za različne zabave, srečanja, plese, koncerte ...

Koristnost kasarne v Withalmovim koliseumu v Ljubljani.

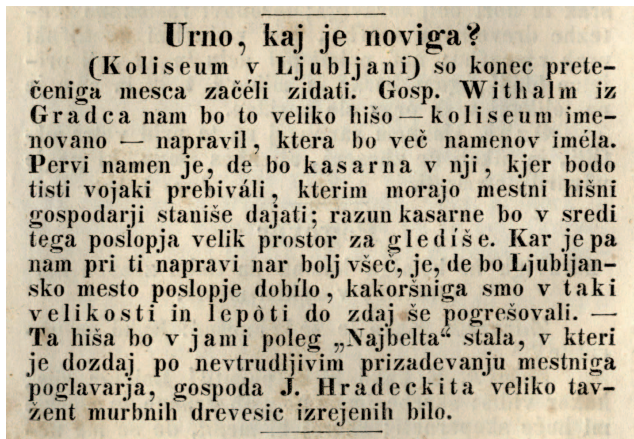
Ravno zdej, ko veliko vojakov na poti v Italijo po dva dni v Ljubljani ostaja, se kaže očitna korist Withalmoviga koliseuma. Vojakom je veliko ljubši, de skupej pod eno strého ostanejo; hišni gospodarji pa tudi nimajo nobene skerbi, kam jih bojo djali, ker v marsikteri hišici je komej za domače ljudi dovolj prostora. Na vse strani je tedej boljši, de imajo vojaki edino staniše. Hišni gospodar se s *tremi* goldinarji, ktere Withalmu plača, za celo léto odkupi vojaškiga stanovanja; tó znese 5 grošev na mesec; — ali ni to velika dobrota za vsaciga hišniga gospodarja? Zató so pa tudi večidel že vsi gospodarji pristopili k ti napravi; kar jih pa še ni, ne bojo mordé delj odlašali, kér je dobiček takó očiten.

Vir: *Kmetijske in rokodelske novice*, 16. februarja 1848.

Svojo idejo je leta 1839 uresničil v Gradcu, ki se je, podobno kot Ljubljana, soočal s problemi ob prehodnih namestitvah vojske v mestu. Kolizej se je izkazal kot odlična rešitev, zato je upal, da bo ljubljanski magistrat sprejel njegovo ponudbo, ki jo je nanj naslovil že leta 1844. Predlagal je, da bi po zgledu graškega tudi v Ljubljani zgradil Kolizej, ki bi lahko sprejel tisoč petsto vojakov. Zgradil bi ga na lastne stroške, na (tedaj) manj vrednem področju opuščene gramozne jame, »uredil vrt med Lattermannovim drevoredom ter oskrbovalnim skladiščem (Verpflegsmagazin), ter mestni park (Volksgarten)«. Stavba s pripadajočimi zemljišči bi bila njegova last. Vzdrževala bi se z lastno dejavnostjo. Najprej bi ustanovil Zavod za zavarovanje vojaških namestitev (*Militär-Einquartirungs-Assecuranz-Anstalt*). Za vsakega vojaka bi lastniki hiš, ki so bili sicer dolžni nuditi posteljo za občasno namestitev vojske v mestu, prispevali tri goldinarje letno. Denar bi moral biti na voljo od 1. januarja za tekoče leto. Kdor bi še pred začetkom gradnje položil za vsakega moža 40 goldinarjev, bi bil oproščen plačevanja tovrstnega namestitvenega zavarovanja do konca življenja, kdor bi to napravil v dveh obrokih, bi bil oproščen plačevanja za deset let, kdor pa tega ne bi zmoget, lahko še vedno plačuje za vsako leto sproti, vendar mora biti denar položen za eno leto vnaprej. S pomočjo tako zaračunane zavarovalnine oziroma zakupnine si je zagotavljal sredstva za delovanje ustanove kot prehodne kasarne. Lastnikom je uspel prepričljivo predstaviti prednosti svoje ponudbe: tisti lastniki, ki so v prostorski stiski, a morajo

vseeno sprejeti vojaka v svoj dom, bi bili osvobojeni neprijetne situacije, da živijo v pretesni bližini s (pogosto neotesanim) tujcem, ki ga nič ne zadržuje, da bi nadlegoval domače mladenke. Premožnejši lastniki pa bi lahko sobe, dotlej rezervirane za vojsko, »oddali za boljše denarje«. Ker bi bila vojska nameščena izven mesta, v eni stavbi, bi jo oficirji lažje nadzorovali in ohranjali disciplino. Stavba bi bila namenjena tudi domačinom za različne slavnostne priložnosti, za družabna srečanja, zabavo, pa tudi v turistične namene. Zavezal se je, da bo ustanovil zimsko jahalno šolo in restavracijo. Magistrat je njegovo ponudbo v celoti sprejel.

21. januarja 1845 je bil v časopisu *Laibacher Zeitung* objavljen Withalmov poziv vsem lastnikom hiš v Ljubljani, da mu vnaprej plačajo najem sob za vojake, ki bi jih sicer morali namestiti v lastnih prostorih. S temi sredstvi je začel z gradnjo. Temeljni kamen je bil položen 31. maja 1845 ob 17.00 ob sodelovanju in simbolični podpori štirih vej oblasti. Pravzaprav so bili položeni štirje temeljni (vogelni) kamni: enega je kot predstavnik deželne vlade položil grof Karl Welsperg Raitenau, namestnik deželnega glavarja, enega grof Wolfgang Lichtenberg kot predstavnik kranjskih deželnih stanov, enega kresijski komisar Franc Langer ter enega mestni glavar Janez Nepomuk Hradecky. Dr. Janez Bleiweis je dogodek tako opisal: »... V vsak kamen je bila štirvoglata jamica izsekana, v katero so kositarско skrinjico zazidali, v kateri je bil popis današnje zgodbe na kožnim papirju shranjen. Pri vsakim kamnu je gosp. Withalm, posestnik koliseuma, zgoraj imenovanim gospodom in bližnim gledavcam Šampanjarja napil in pri ti priči so štuki začeli pokati, da je bilo kej. Tudi muzika je pričijoče gledavce razveselovala, katerih je gotovo okoli 5000 vkupej perderlo. – Kdor je hotel, je dobil zastoj dobrega štajerskiga vina piti, zraven tega pa je gosp. Withalm po stari zidarski navadi tudi s kruham in z soljo goste postregel. ...« Že od samega začetka je bilo jasno, da bo stavba večnamenska: »Pervi namen je, de bo kasarna v nji, kjer bodo tisti vojaki prebivali, katerim morajo mestni hišni gospodarji stanišče dajati; razun kasarne bo v sredi tega poslopja velik prostor za gledišče. Kar je pa nam pri ti napravi nar bolj všeč, je, de bo Ljubljansko mesto poslopje dobilo, kakršniga smo v taki velikosti in lepoti do zdaj še pogrešovali.«

Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 7. maja 1845.

Gradnja stavbe je potekala zelo hitro. Pri gradnji so sodelovali obrtniki iz Gradca (tesar Johann Koshier, Paik, Pohers Denis ...) in iz Ljubljane (Gustav Johann Ludvik Tönnies). Do konca leta 1845 je bil del stavbe že dokončan – poslikan je bil strop ene izmed dvoran. 1. januarja 1846 je ta del že predstavil javnosti. Ob otvoritvi je igrala kapela cesarsko kraljevega pehotnega polka št. 17 princa Hohenlohe-Langenburga (v ta polk so bili vključeni »kranjski Janezi«). Izkupiček od vstopnine za ogled stavbe, ki je znašala deset kron, je bil namenjen izobraževanju perspektivnih mladih glasbenikov iz revnejših družin.

Joseph Benedikt Withalm je znal ustrezno poskrbeti za »promocijo in management«: javnost je obveščal o vseh dejavnostih, ki so jih izvajali v Kolizeju, organiziral prireditve, na katere je vabil domačine z objavami v časopisu *Laibacher Zeitung, Kmetijskih in rokodelskih novicah* in morda še kje. Iz teh objav izvemo, da so v Kolizeju že od februarja imeli ure jahanja na prostem, od julija istega leta pa jahalno šolo, ki jo je vodil nekdanji gojenec španske jahalne šole ter konjušnik princa von Hohenzolerna, Bertha von Messechitz.

Junija 1846 je oznanil, da je dokončanih enaindvajset sob ter eno šestsobno, eno dvosobno in eno trisobno stanovanje ob (današnji) Gosposvetski cesti – vsakemu stanovanju so pripadali tudi del zelenjavnega vrta, hlevi ter remiza. Septembra so bili dokončani gostilniški prostori, ki so obsegali dva široka hodnika, terase za goste, bosket, vrt s sprehajalnimi potmi in klopmi, veliko plesno dvorano s tremi galerijami in tridesetimi prehodnimi prostori. Ponujal jih je v najem »višjim natakarjem z Dunaja ali iz katerega drugega velikega mesta, z dobrim spričevalom in vsaj 2000 goldinarji premoženja«. Njegove zahteve pri izbiri najemnikov kažejo željo po doseganju visoke kvalitete ponudbe, da bi v Ljubljano prinesel okus velikih mest. Iz časopisnih objav izvemo, da je kletne prostore ponujal pivovarjem in vinarjem. Poudarjal je, da je stavba postavljena na gramozu, zaradi česar je še posebej primerna za hranjenje piva in vina, saj se prostor pozimi ne ohlaja, poleti pa ne segreva. Kot dober podjetnik je uspel klet kmalu oddati in nedolgo zatem oglaševati odlično pivo Koliseum, ki ga je bilo mogoče kupiti tudi v nekaterih drugih lokalih. Leta 1847 se je začela sezona plesov v Marijini dvorani. Vstopnice je bilo mogoče kupiti v predprodaji po 20 krajcarjev ali pa na dan prireditve po 30 krajcarjev. Tako si je vnaprej zagotovil občinstvo. Poleg plačnikov pa je pogosto odprl vrata tistim, ki si zaradi revščine tega ne bi mogli privoščiti. Ponujal je kruha in igar za vse.

Njegovi podjetniški prijemi so bili za tisti čas zelo napredni: sprotno seznanjanje javnosti s posameznimi fazami gradnje, organizacija različnih družabnih dogodkov, ki so pritegnili domače in tuje občinstvo, ustvarjanje zunanje prepoznavne podobe, ki bi pritegnila različne financerje, hkrati pa socialni čut (npr. namenjanje izkupička, delnega ali v celoti, v različne dobrodelne namene – npr. za izobraževanje revnih). K prepoznavnosti njegove zunanje podobe oz. oblike promocije so pripomogle upodobitve, ki so nastale – vsaj nekatere – zagotovo po naročilu lastnika. To bi lahko z veliko verjetnostjo trdili za grafični list Heinricha Lampla *Ljubljana z Withalmovim Kolizejem*.

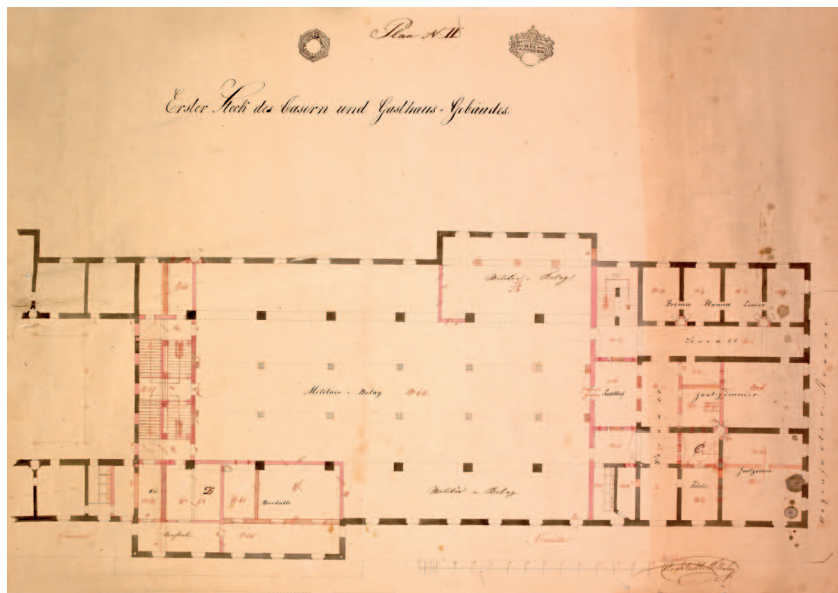
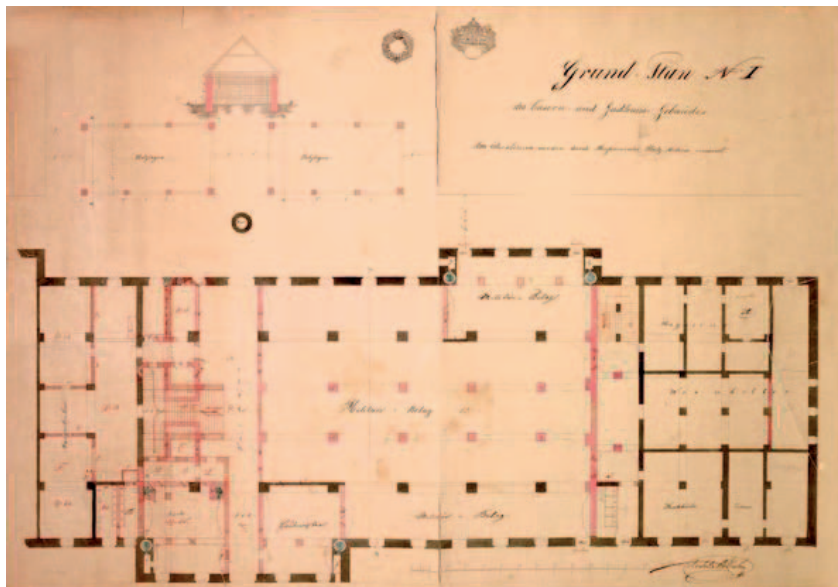

Heinrich Lampel, *Ljubljana s Kolizejem*, 1846 ali 1847,
tonirana litografija, hrani Mestni muzej Ljubljana

Foto: Matevž Paternoster

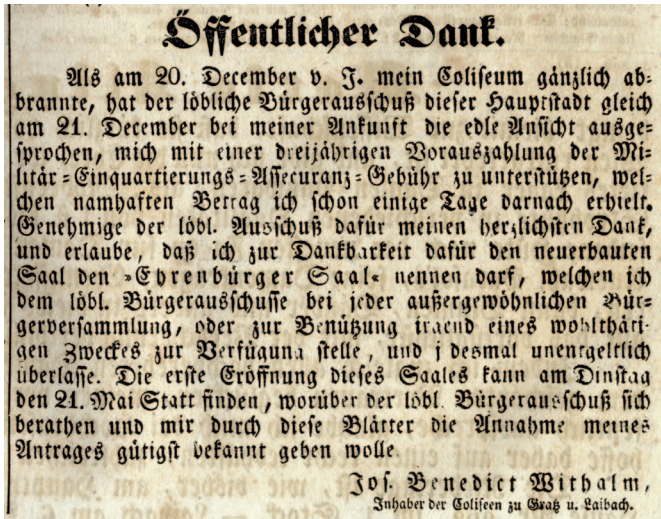
Zasnovan je kot neke vrste turistični spominek oz. reklamni prospekt: izpostavljena je podoba Kolizeja, vendar pred kuliso glavnega mesta Kranjske – Ljubljane. Iz upodobitve je jasno razviden kontrast, nesorazmerje med megalomansko stavbo v ospredju in malim mestecem za njo. Ali bi lahko bila Withalmovo ponašanje oz. njegov izjemen uspeh razlog za požar, ki se je vnel v Kolizeju 20. 12. 1847? Janez Bleiweis je menil, da je bila temu kriva človeška površnost, Franc Malavašič pa »človeška hudoba«. Bleiweis je zapisal, da je ogenj uničil »eno nar imenitnijih pohištvev« v Ljubljani, in to ravno tedaj, »ko bi imeli popotni vojaki, na Laško namenjeni, v njem stanovati, -zdej, ko so bile o prihodnjim pustu marsiktere veselice v pomoč Ljubljanskim ubogim, za bolnišnico kupčijskih mladenčev, za oskerbništvo zapušenih otrók, in za več drugih miloserčnih del namenjene, ...« Bleiweis si je skupaj s komisijo ogledal pogorišče ter ugotovil, da je škode gotovo za več kot 50.000 goldinarjev. Ne omenja, kolikšen del stavbe je zajel ogenj, a med vrsticami dá vedeti, da bi bila morda škoda manjša, če ne bi pri gradnji uporabljali toliko lesa in drugih materialov, ki jih ogenj zlahka uniči. To je razvidno iz zaključnega odstavka, v katerem napiše, da želi, »da bi se pri novim zidanji vse lesovje, kar je le moč, opustilo in ognja varno pohištvo sezidalo«, in da »bi kasarna ločena bila od vsiga drugjega pohištva.« Iz slednjega lahko sklepamo, da se je ogenj vnel v delu, namenjenem namestitvi vojske. Ugotavlja tudi, da so bili poleg ognja na delu tudi tolovaji, »ki so po izbah razsajali in peči na drobne kosce pobijali, da je joj!«

Mestna oblast je takoj priskočila na pomoč; že dan po požaru je Withalmu predala zakupnine za tri leta vnaprej ter mu omogočila, da je lahko stavbo z opremo hitro obnovil.

Joseph Benedikt Withalm, Zbirka načrtov za prenovo ljubljanskega Kolizeja po požaru 20. 12. 1847:
Načrt pritličja / Načrt prvega nadstropja, januar 1848, ARS
Foto: Tomaž Lauko

Withalm se je zahvalil magistratu za hitro pomoč v situaciji, ko je mu je vse pogorelo – zahvalo je objavil v časopisu *Laibacher Zeitung*.

Laibacher Zeitung, 18. aprila 1848

Ko je leta 1848 odprl v Kolizeju novo dvorano, jo je v zahvalo za pomoč v požaru poimenoval *Dvorana slavnih meščanov*. Magistratu je obljubil, da jim bo dvorana vedno brezplačno na voljo. Že deset dni pozneje je *Laibacher Zeitung* že vabil v kavarno Kolizeja na odlične graške slaščice.

Leta 1848 je oddal v najem kavarno z dvema dvoranama za biljard, z dvema igralnima in dvema damskima salonoma, dolg zastekljen hodnik, arkadni hodnik, kuhinjo, klet, dve veliki bivalni sobi ter okrasni vrt in dve terasi, od katerih je vsaka lahko sprejela tisoč petsto gostov. Najemnik je postal dunajski gostinec Johann Fiedler. Podoba stavbe je bila verjetno taka, kot jo je upodobil Anton Jurman. Stavba je upodobljena z mestne strani. Vidimo njen vrtni del v smeri proti današnji Župančičevi ulici, bogat stebriščni vhod z južne strani v gotski trakt, dvojni arkadni hodnik na vzhodni strani odpira stavbo v okrasni vrt, namenjen obiskovalcem. Pročelje členijo vogalne lizene z dekorativnim okrasjem (najverjetneje rozete), k lahkotnosti pročelja pa prispevajo tudi drugi dekorativni elementi (enostavni okenski okvirji, sistem arkadnih hodnikov ...). Ravno ta upodobitev jasno izpričuje kvalitetno in harmonično zasnovo stavbe, v kateri lahko prepoznamo zanimiv in hkrati logičen sistem stopnjevanja: z višino postaja površina ožja, struktura zunanjih sten gostejša, saj so iz nadstropja v nadstropje odprtine manjše, z okenskimi okvirji, lizenami, slopi in drugim okrasjem pa ohranja lahkotno dinamiko pročelja. Prostor obvladuje in se hkrati z njim zliva. Formalno deluje kot večstanovanjska, javna stavba, primerna tudi za množična druženja in družabno življenje, nikakor pa kot vojaški objekt.

Anton Jurmann, *Kolizej*, ok. 1850, gvaš, hrani Narodni muzej Slovenije

Foto: Tomaž Lauko

Vendar je bila prav leta 1849 nadpovprečno zasedena ravno z vojaškimi enotami, ki so zaradi bojev v severni Italiji pogosteje šle skozi Ljubljano in potrebovale prenočišče, največkrat le za noč ali dve, za razliko od preteklih časov, ko so se enote zadržale v kraju dalj časa. Withalm je poskušal ohranjati enako visoke standarde kot pred tem (redna menjava posteljnine, skrb za čistočo prostorov in udobje vojakov), kar mu je uspelo s povišanjem najemnine. Istega leta je izbruhnila epidemija kolere, zato je zahteval strožje higienske ukrepe: število vojakov, nameščenih v skupnih prostorih se je zmanjšalo. Poleg tega je dal prostore na voljo tudi meščanom.

Tudi na turizem ni pozabil. Leta 1849 je bila dokončana železniška proga Celje–Ljubljana. Otvoritev je bila 16. 9. 1849 ob cesarjevi navzočnosti. Withalm je takoj dojel, da bo z vlakom lahko prišlo v mesto več turistov, zato je organiziral omnibus, ki je dvakrat dnevno vozil iz Kolizeja na železniško postajo in nazaj. V Kolizeju je ponujal prenočišča, zabavo, hrano, jahanje, lepe poglede na Tivoli ter bližino mestnega središča.

Anonimni rezec po Antonu Jurmanu, *Prospekt Ljubljane, 1848-1850, jeklorez, NMS*
Fotodokumentacija Narodnega muzeja Slovenije

Withalm je opuščeno gramoznico spremenil v pravo zlato jamo. Prinesla mu je veliko uspeha, bogastva, spoštovanja, mestu pa tudi številne ugodnosti: rešili so problem vojaške namestitve, dobili so nov prostor za zabavo, prireditve, druženje, odlično kavarno, slaščičarno, restavracijo, velikokrat so dohodki od prireditev šli v dobrodelne namene (za revne družine, za šolanje revnih otrok, za glasbenike ...). Za svoje zasluge je bil 12. 8. 1850 imenovan za častnega meščana Ljubljane.

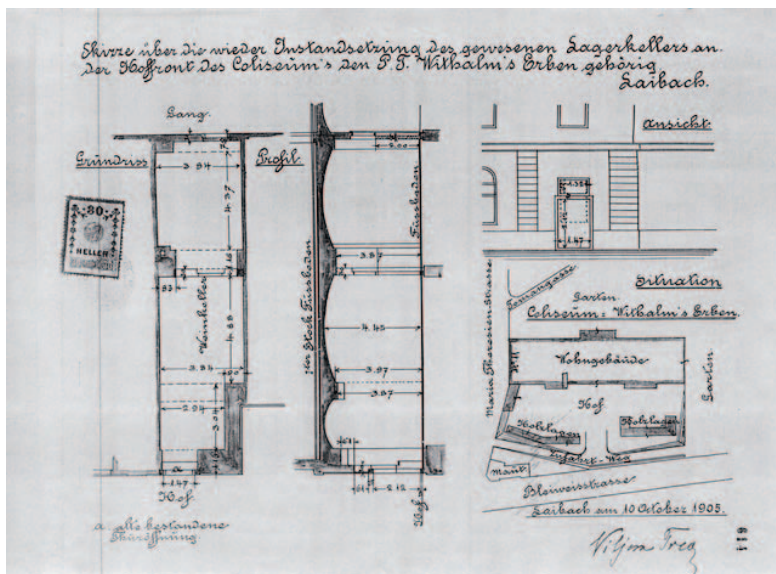
Po njegovi smrti leta 1865 je Kolizej postal last njegovega sina Josefa Viktorja Withalma. Do leta 1886 so v njem še prenočevale vojaške enote, z gradnjo stalnih vojašnic pa so prostore namenjene vojski, začeli oddajati v najem različnim stanovalcem, obrtnikom in trgovcem. Morda so bili krivi drugačni časi, morda manj spretno poslovanje Josefa Viktorja, a zlata doba Kolizeja je za vedno minila. Iz vpisov v zemljiško knjigo je razvidno, da je bilo nad posestvom vedno večje finančno breme (kredit, ki jih je lastnik jemal pri zasebnikih oz. različnih bankah npr. Krainische Sparkasse). Vse je poslabšal še potres na veliko noč leta 1895, ki je prizadel tudi Kolizej. Gospa Mojca Stibilj Crnobori, pravnukinja tedanjega upravnika Kolizeja Franca Jenka, je zapisala spomine svoje babice Francke Jenko por. Hebein: »... kako so ob potresu 1895 vsi prebivalci Kolizeja bežali na bližnji travnik, kamor so postavili šotore in v njih cel teden prebivali. Kako se je pred prestrašenimi ljudmi ob rušilnih sunkih navpično odpirala

zemlja in so glasno vpili ter molili, vsi, brez izjem, tudi najbolj zakrknjeni ateisti. Menda so bili najbolj goreči zlasti slednji. V hiši je ostal le moj praded in vsi prebivalci so mu v varstvo izročili svojo zlatnino, listine, slike. Tako so bili v naši kuhinji takrat nagrmadeni sami dragoceni predmeti. In stari oče tega prostora ni zapustil niti ob najhujšem potresnem divjanju...» Iz popisa škode je razvidno, da je bilo poškodovano ostrešje, odpadel je omet v notranjosti in na pročelju, razmajana sta bila notranje stopnišče v gotskem traktu ter dvojni arkadni hodnik. V smeri proti protestantski cerkvi je bilo stavbo potrebno podpreti s tramovi. Lastnik je v prijavi škode navedel, da bo potrebno delno rušenje stavbe (takrat so porušili dvojni arkadni hodnik – elegantno dekoracijo (najverjetneje) vseh štirih pročelij), vendar za povzročeno škodo ni prejel nobene odškodnine.

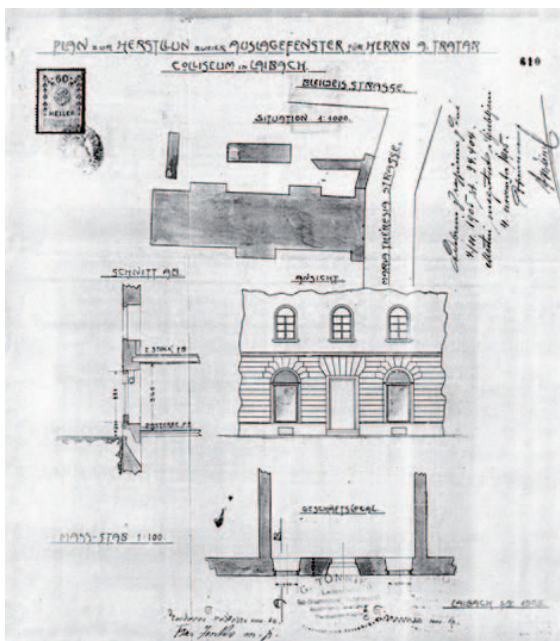

Anonimni fotograf, Upravitelj Kolizeja Franc Jenko z družino, 1905, last Mojce Crnobori Stibilj

Po smrti Josefa Viktorja so Kolizej s pripadajočimi parcelami podedovali Josef in Richard Withalm ter Johanna Pammer, roj. Withalm, ki s stavbo in njenim poslovanjem niso imeli neposrednega stika, temveč so jo prepustili v upravljanje Francu Jenku. Ta je posredoval med najemniki in njihovimi željami ter lastniki. Do večje prenove je prišlo leta 1905 na željo najemnikov: trgovskega podjetja M. Rosner & Com. ter Adolfa Jonka, ki so več stanovanj med seboj povezali ter preuredili v skladišča, Antona Tratarja, ki je uredil izložbena okna v smeri proti Cesti Marije Terezije (danes: Gosposvetska ulica), Valentina Mraka in drugih. Pri izdajanju dovoljenj in pripravi načrtov za adaptacijo sta sodelovala Gustav Tönnies in Viljem Treo.

Viljem Treo, Skica za prenavo kleti v Kolizeju, 10. 10. 1905, ZAL

Gustav Tönnies, Načrt za prenavo oken na južnem pročelju Kolizeja, 5. 10. 1905, ZAL

Withalmovi dediči so leta 1906 stavbo prodali podjetju Brata Deghenghi, Maluša & Comp. (Gebrüder Deghengi, Malusa & Co.), katerega lastniki so bili Anton in Giusto Deghenghi, Domenico Malusa, Isidor Feruglio in Donato Fonda. Podjetje, ki je bilo v tem obsegu oblikovano leta 1906, se je ukvarjalo z izdelavo in prodajo lesnih izdelkov in klavirjev (glasovirjev) ter z dajanjem posojil in menic. Že naslednje leto so Antona vsi družabniki zapustili – ostal je sam. Navdušil se je nad kinematografijo ter leta 1907 ustanovil prvi stalni kinematograf v Ljubljani. Poimenoval ga je Edison. Leta 1908 je ustanovil prvi kinematograf na prostem, Elite Biograph. Pozneje ga je prenesel v stavbo, kjer je danes Kino Komuna. Leta 1919 je očitno tudi sam zašel v finančne težave ter Kolizej obremenil s hipoteko, saj je v zemljiško knjigo vpisana prepoved odtujitve. Težave so se leta 1921 očitno rešile, saj je posest prodal družini Heinrihar iz Škofje Loke, ki se je, podobno kot Deghenghi, ukvarjala z lesarstvom ter se vpisala v zgodovino predvsem kot začetnica lesne industrije ter trgovine z lesom, ogljem in mešanim blagom. Lastniki Kolizeja so postali: France Heinrihar starejši (ustanovitelj lesnega podjetja leta 1884) in France mlajši, Vinko Heinrihar in Angelca Tičar por. Nedeljković roj. Heinrihar. Očitno je bila stavba že ob nakupu v precej slabem stanju, saj so se stanovalci pritožili mestnemu načelstvu zaradi neurejenih higienskih razmer. Trdili so, da v pritličju ni poskrbljeno niti za osnovno higieno; od dvanajstih toalet jih je delovalo samo šest, pa še do teh je bil dostop otežen zaradi neurejene kanalizacije. Vodovodne cevi so bile lesene, dotrajane in so puščale. Stranišča v pritličju niso imela napeljanega vodnega izpiranja. Poleg tega tudi nekateri stanovalci niso poskrbeli za higieno in čistočo in so odpadke nosili kar v vežo v pritličju. Od magistrata so zahtevali, naj prisili lastnike, da uredijo in izboljšajo bivalne pogoje. Iz ohranjenih dokumentov ni razvidno, kaj so lastniki ukrenili v zvezi z bivalnimi razmerami, so pa prenovili prostore, namenjene trgovini.

Kolizej je ostal v lasti družine Heinrihar vse do leta 1945, ko je bil nacionaliziran. V 50-ih letih je bila stavba v celoti obnovljena. Gospa Mojca Stibilj Crnobori se tako spominja tega časa: *»Najbolj zanimiva se mi je zdela rekonstrukcija rozetnih secesijskih fasadnih okraskov, kar sem zlasti natančno opazovala, ko sem spremljala delo zidarjev pred našim oknom in ob glavnih vhodnih vratih. Hkrati so sneli dotrajane, lesene okenske okvire in jih nadomestili z novimi ter popravili oziroma zamenjali stare pode, kjer je bilo to potrebno. V prijetno, travno zeleno barvo so bili takrat prepleskani vsi notranji leseni deli, stopniščne in druge ograje kot tudi lesene vzdane šrambe z značilnimi luknjičavimi, okroglimi linami; hkrati so bile obnovljene drvarniške in klečne lesene ograje. Ozaljšana hiša je zablestela ... Preostanek denarja, namenjenega za tovrstno osvežitev, smo, kot nas je seznanil g. Potokar, vrnili, menda pristojni občinski službi, češ da bodo denarne zadeve sedaj locirane na tem mestu. ... Nekaj let kasneje so bila zamenjana še dotrajana stara vhodna vrata in montirani leseni poštni nabiralniki za vse stanovalce. Okoli leta 1957 so začeli prebivalci v stanovanja napeljevati vodovod oziroma urejati kopalnice, kjer je bilo to mogoče.*

V tem času je bila hiša redno čiščena: imeli smo hišnico, gospo Angelo Sečnik, doma z Dolenjske, ki je pometala, čistila in ribala. Zlasti ob sobotah je po hodnikih dišalo po milnici, lesene deske, obložene s časopisnim papirjem, pa so se belile v temi ... Kurišča so bila v zidanih štedilnikih in lončenih ali železnih pečeh, zato smo vsi, tudi otroci, imeli obilo opravila v drvarnicah, kjer smo cepili drva, in s kurjavo napolnjena

vedra tudi večkrat dnevno prinašali v stanovanja. V drvarnicah smo prižigali sveče, da smo kaj videli. ... Pralo se je veliko: sprva v mali, stari, zidani pralnici na dvorišču, ko so jo podrli, pa v »novi« v hiši. Spominjam se velikih kotlov, kjer se je na vedno zakurjenem, zidanem štedilniku kuhalo perilo, vonja po kostanjevi mlinci in lugu ter goste, bele pare, ki je napolnjevala pralniški prostor in uhajala na dvorišče ...«

Že konec petdesetih let se je začelo govoriti o tem, kako bodo stavbo podrli, zato so prebivalci vedno slabše skrbeli za stavbo in okolico.

Leta 1993 se je začela denacionalizacija, ki se je zaključila šele leta 1999, ko je postala pravno močna odločba o vrnitvi Kolizeja dedičem sedmih upravičencev. Med tem (leta 1993) je bil Kolizej razglašen za spomenik lokalnega pomena z utemeljitvijo, da »je tipološko specifičen in enkraten primer mesne arhitekture svojega časa, ki ima glede na svojo zasnovu in lego veliko kulturnozgodovinsko vrednost, saj je vse do danes v širšem evropskem prostoru preživel le ljubljanski kolizej.«¹ Vendar se z razglasitvijo ni nič spremenilo; še vedno je bil prepuščen dobri volji najemnikov (stanovalcev in obrtnikov), da so ga vzdrževali, kakor so vedeli, znali in zmogli. Leta 1995 se je – zaradi nestrokovne prenove prostorov v pritličju – porušil del stavbe v celotni višini. Uničenih je bilo šest stanovanj. V ruševinah so umrli trije ljudje. Tedaj je bilo v Kolizeju osemdeset stanovanj, v njih je živelo okrog tristo prebivalcev. Po tem dogodku so bili prestrašeni in jezni hkrati – na državo, upravnika in inšpektorat, ki je napravil premalo, da bi do te nesreče ne prišlo. Državi so očitali prepočasno denacionalizacijo, zaradi česar ni bilo čisto jasno, kdo je lastnik stavbe, kako je z njihovimi najemnimi pogodbami, kako je z njihovo fizično in socialno varnostjo. Vprašanja, ki so se izpostavljala že pred tem dogodkom, niso dobila pravega odgovora, dokler se ni pojavil kupec – Prevent Invest, v podobi direktorja Jožeta Anderliča. Ta se je odločil, da bo prebivalce izselil, stavbo podrł ter zgradil Nov Kolizej po načrtih dveh nizozemskih arhitektov, Willema Jana Neutelingsa in Mihaela Riedijka. Stavba naj bi štela petindvajset nadstropij, v njej naj bi bili poslovni prostori, trgovine, gledališka dvorana, stanovanja ter parkirišče za sedemsto petdeset vozil. Do leta 2006 so se izselili vsi dotedanji prebivalci in obrtniki (najemniki). Začele so se bitke za in proti rušenju Kolizeja. Organizirala se je civilna iniciativa, ki je poskušala rešiti še zadnjo ohranjeno stavbo te vrste v Evropi (obstajale so tri: na Dunaju, v Gradcu in v Ljubljani). Tako v strokovnih kot v političnih krogih, pa tudi med prebivalci Ljubljane, so bila mnenja deljena. Zavod za varstvo kulturne dediščine je pripravil konservatorski načrt, ki je ostal le kot dokument, kako so varuhi nepremične dediščine pristopili k reševanju Kolizeja. Veliko se je govorilo, pisalo, medtem pa je stavba – pa čeprav zaščitená kot spomenik lokalnega pomena – vztrajno propadala. Vanjo so se naselili brezdomci in narkomani. Nikogar ni bilo, ki bi od lastnika spomenika uradno zahteval, da poskrbi za stavbo tako, kot je dolžan. Leta 2009 je tedanja ministrica za kulturo Majda Širca podpisala soglasje za rušenje stavbe. 10. avgusta 2011 se je začelo zadnje dejanje v življenju ljubljanske lepote. Konec leta 2012 naj bi Jože Anderlič odstopil od gradnje novega Kolizeja zaradi omejitev, ki mu jih je postavljala stroka oz. nov prostorski načrt.

¹ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana (ZVKDS OE Ljubljana), *Konservatorski program za posege v kulturni spomenik. EŠD – Ljubljana – palača Kolizej*, Ljubljana 2005, str. 60.

Še vedno je aktualen natečaj za izgradnjo nove stavbe, z natančno določenimi smernicami. Če bi bile zahteve tako jasno postavljene in upoštewane v času, ko je Kolizej še stal, bi ga morda lahko rešili ...

Joseph Benedikt Withalm – njegovo življenje in delo

Kdo je bil mož, ki je ustvaril Kolizej? V pismu praškega mestnega sveta iz leta 1851 ga naslavljajo kot poročnika v francoski cesarski vojski, odlikovanega z Redom častne legije, poveljnika zalog (*Depot Komandant*) uniformirane meščanske pehotne enote, člana različnih umetniških in industrijskih združenj, lastnika devetih nepremičnin, ustanovitelja Zavoda za zavarovanje vojaških namestitev (*Militär-Einquartirungs-Assicuranz-Anstalt*), mestnega stavbnega mojstra in arhitekta, delničarja ponesrečenega projekta za izgradnjo arteškega vodnjaka, graditelja prve litoželezne hiše, lastnika tovarne barv in firneža, izumitelja lesenega tlaka, letakov za obvestila (*Ankündigungszettel*), buditelja dobrih starih časov, projektanta ledenega templja in drugih še neodkritih skrivnosti, lastnika podzemnega vodovoda za mrzlo vodo, lesenega tobogana in preprostega vrtiljaka, zapriseženega blagajnika na magistratu, mestnega gostilničarja, peka, mesarja, pivovarja, pleskarja ...

Josef Schlanderer, *Joseph Benedikt Withalm*, ok. 1800, olje na platno, Mestni muzej Gradec

Rodil se je leta 1791 v Gradcu. Njegov oče je bil namreč dvorni tesar cesarja Jožefa II. Ta ga je še kot mladeniča vpeljal v delo, saj je bilo pričakovati, da bo prevzel njegovo delavnico. Pozneje pa je znanje izpopolnil še s študijem na Visoki gradbeni šoli na Dunaju. Po končanem študiju je kot diplomiran arhitekt odšel na potovanje po Italiji in Nemčiji. Leta 1812 se je ustavil tudi v mestu Glogau, kjer je bil nastanjen glavni štab neapeljskih enot francoske vojske. Pridružil se jim je in že v kratkem času napredoval v oficirja, zaradi udeležbe in dejavnosti na vojaškem pohodu v Rusijo pa so ga odlikovali s križem francoske častne legije. Leta 1813 se je njegova enota vračala skozi Gradec. Na očetovo željo je zapustil vojsko, se vrnil k družini in odtlej posvetil svoje življenje svojemu osnovnemu poklicu. 20. 5. 1817 je pridobil koncesijo za stavbnega mojstra v Gradcu. To ni bilo lahko, saj se graški gradbeni ceh ni strinjal s tem, da ga sprejmejo medse. Zato je zaprosil, »da ga kot zidarskega mojstra preverijo in sprejmejo«. Kakšno je bilo preizkušanje, če so ga sploh opravili, težko rečemo, vsekakor pa bi ga lahko sprejeli že na osnovi uspešnih gradbenih posegov, ki jih je že pred tem opravil na različnih stavbah. Naj omenim samo dva primera: Anna Maria Kogler omenja v svojem pismu, da ji ni samo postavil hiše, temveč tudi opravil vsa tesarska, mizarska, ključavničarska, steklarska in kamnoseška dela, in to kvalitetno; vojaškemu stražnemu mojstru von Bachu pa je v kratkem času kvalitetno in po ugodni ceni popolnoma preoblikoval propadajočo hišo. Pozneje postanejo njegovi naročniki vplivni ljudje, ki so znali ceniti njegovo inventivnost, pa tudi hitro, kvalitetno in cenovno ugodno izvedbo. Med njimi srečamo škofa iz Seggaua (ohranjena so pisma škofovega upravnika Ignaza Heningerja), grofa Aloisa von Trautmannsdorfa, grofico Therese Galler ...

Kmalu po začetku samostojne dejavnosti je zgradil tovarno barv in firneža, ki je bila specializirana za obdelavo lesa na tak način, da je dosegel trdoto kamna. Ta izum je uporabljal za tlakovanje cest s hrastovimi kockami, ki so bile zelo obstojne, hkrati pa prijetnejše za vožnjo z vozovi po njih. V Gradcu se je novi tlak odlično obnesel, leta 1844 pa so ga preizkusili tudi v Ljubljani.

Vithalmov leseni tlak v Ljubljani.

Vithalmov leseni tlak (flašter) na Dunajski cesti v Ljubljani, ki ga je v leti 1844 za poskušnjo naredil, se tako dobro obnaša, de je — po oznanili Ljubljanskiga ilirskiga lista — mestna gosposka sklenila, večidel mesta s takim tlakam pokriti. Nar poprej bo gosp. Vithalm po raznih krajih mesta 3000 štirjakov (Quadratklafter) z imenovanim tlakam pokril in pred igrališam to delo začel. Vithalmov leseni tlak obstoji iz hrastovih okroglih količev, ki so z nekim posebnim strojem premočeni, de ne trohnijo in ne gnijó. Vsak hrast, ki ga kmetovavec za prodajo ali za domačo rabo poseka, ima veliko tanjših ali debelših vej, ki na več kosov prežagane, dajo brez vsiga obdelovanja za tlak pripravnih količev dovolj, ktere bo odsihmal Vithalm kupoval in tako kmetovavcam priložnost dal, vse take hrastove veje dobro prodati, ktere jim sicer niso veliko dobička vergle.

Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 9. decembra 1845

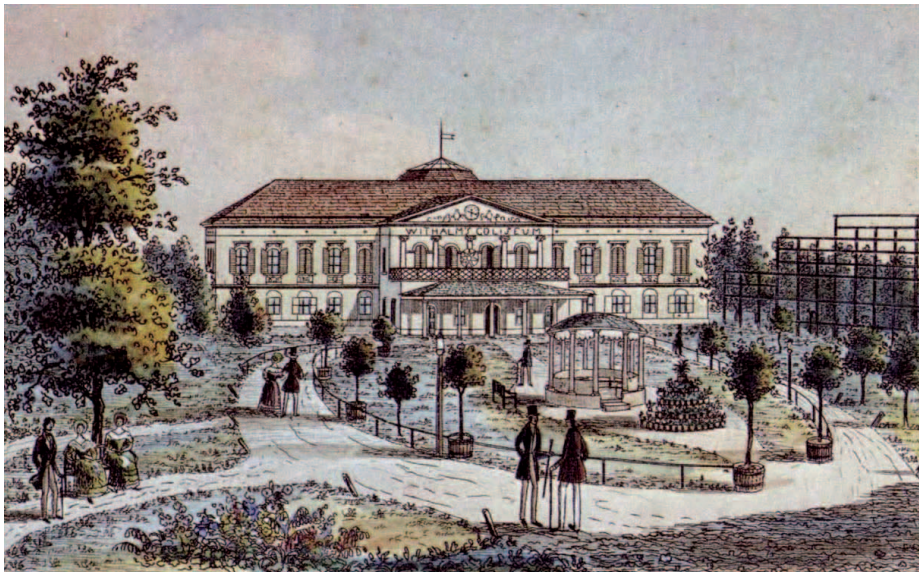
Novičar iz Krajnskiga.

Ravno zdaj se preklada leseni tlak (flašter) na Dunajskih ulicah v Ljubljani; okoli 170 štirjaških sežnjev ga je že preloženiga. V letu 1844 je pervikrat na ti cesti v Ljubljani g. Withalm leseni tlak z namočenenimi 7 palcov visocimi, okroglimi hrastovimi količki razne debelosti položil, ki je brez popravljanja (redaj čisto brez stroškov) terpel 6 let in pol. Taka dolga terpežnost na ti cesti, ktera med vsimi v Ljubljani pod teškimi vozovi vsak dan nar več terpi, je brez hvalnih besed nar očitniši dokaz stanovitnosti tega tlaka. Res je scer, da je bil poslednji čas že zlo izvožen in jamičast — ali če pomislimo, da je čez 6 let brez poprave terpel, ko se je mogel poprejšni kamnitni z mnogimi stroški vsako leto popravljati in je vunder še pri vsem tem le malo časa dober bil, nam to očevidno spričuje dobroto Withalmoviga tlaka, kteriga štirjaški sežen je z vravnanjem ceste in v vsm skupej pervikrat 8 gold. veljal. Za preklado in popravo tega tlaka v novi stan je dovolil mestni odbor g. Withalmu za štirj. sežen 4 gold. in pa povračilo za potrebne nove količke. Ko se je stari tlak v pričo tukajšne c. k. stavne vradije razderl, se je veselo pokazalo, da le 5. del starih količkov ni za nobeno rabo več, vsi drugi bojo obrnjeni prav dobri, da bo novi tlak spet 5 let brez poprave terpel. C. k. stavna vradija je naznanila to dobro skušnjo Withalmoviga tlaka vikšimu stavnimu vradstvu na Dunaj in ga priporočila za vse tiste kraje, kjer imajo hrastoviga lesa dosti in za ceste pripravniga kamnja manjka. In zares je tudi ministerstvo kupčije in deržavnih stavb ponudbo g. Withalmu na znanje dalo: ali bi ne hotel v Slavonii, kjer je obilo hrastja, za poskušnjo na cesti med Osekam in Diakovaram na 1 ali 2 milj. napravo imenovaniga tlaka prevzeti. Slišali smo, da tudi v Zagrebu in v Gorici se govori od naprave imenovaniga tlaka. —

Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 30. aprila 1851

V kulturno-vojaško zgodovino kakor tudi zgodovino arhitekture in urbanizma se je najbolj zapisal s tremi kompleksi: dvema Kolizejema in Železno hišo. S Kolizejem (prvega je začel graditi v Gradcu leta 1838) je postal neke vrste idejni oče megacentrov, ki so se razvili v polni meri in razbohotili šele v 20. stoletju in zaznamujejo življenjski stil sodobne družbe. Zamisel se je morda rodila iz njegove vojaške izkušnje v francoski vojski, kjer je kot vojak in oficir doživljal težave, s katerimi se srečuje vojska na svojih pohodih. Ta problem je bil vsekakor večplasten: po eni strani je potrebovala prostore za prenočitev, po drugi strani pa se je zavedal, da je počutje vojakov odločilnega

pomena za uspeh na bojišču. Potrebovali so primerne prostore, ki so ustrezali tudi osnovnim higienskim pogojem, hkrati pa so potrebovali tudi sprostitev v več let trajajočem vojskovanju. Namestitve vojske pri zasebnikih ni zadovoljevala vseh potreb na ustrezen način; zaradi razpršenosti vojske po mestu je bil otežen nadzor nad vojaki, ti pa so se ob takih postankih preveč razpustili, tako da so povzročali strah in nemire v mestu, ki jih je sprejelo. Poleg tega je bilo lastnikom hiš oziroma stanovanj prepuščeno, kakšne bivalne pogoje jim omogočijo. Vojaki niso bili ravno priljubljeni gostje, hkrati pa tudi vsi posestniki bivališč niso bili premožni, zato razmere pogosto niso bile najboljše. Glede na to, da je Withalm služboval v francoski vojski, je gotovo poznal sistem vojašnic. Od tod bi lahko izšla njegova ideja za stavbo, namenjeno vojaškim enotam, ki so se v mestu ustavile za dan ali dva. S tem ko je vojska nameščena v eni stavbi oziroma v enem kompleksu, sploh če je ta nekoliko izven mesta ali na njegovem obrobju, je ločena od vsakdana prebivalcev. Ker je domneval, da bo stavba z vojsko zasedena samo občasno, je predvidel, da je lahko ves preostali čas na voljo prebivalcem za različne zabave, srečanja, plese, koncerte ... Zavedal se je, da mora zagotoviti ustrežno kvaliteto raven prireditvev in uslug, zato je k sodelovanju vabil orkestre, artiste in druge nastopajoče iz velikih mest, tudi z Dunaja. Na ta način je kompleksu vdihnil dvojno vlogo: po eni strani je bila stavba vojaškega značaja, po drugi pa je nudila zabavo in sprostitvev.

Vincenz Reim, *Withalmov Kolizej v Gradcu*, 1836-1842, kolorirana jedkanica, Mestni arhiv v Gradcu.

Leta 1846 pa je napravil morda enega izmed največjih korakov v razvoju arhitekture in gradnje: postavil je železno hišo v Gradcu, ki je bila nekakšna zmes zabavišča, večstanovanjske hiše in kavarne ter je bila eden zgodnejših primerov litoželezne gradnje v Evropi.

Lahko bi rekli, da imata oba projekta nekaj skupnega: idejo o združitvi različnih dejavnosti v isti stavbi. Omogočili sta bolj živahno in raznoliko družabno življenje, hkrati pa sta bili za samega lastnika bolj donosni. Večja donosnost je bila možna tudi zato, ker je lastnik lahko vse sam uresničeval in vodil: od ideje, preko načrtovanja do končne izvedbe. Ob podjetniški in »profitni« naravnosti pa ni pozabil na potrebe družbe: financiranje šolanja nadarjenih otrok iz revnejših družin, v primeru epidemij je dajal na voljo lastne prostore in to brezplačno, svoj zaslužek je gradil na nizkih cenah ... Upam, da ni pretirano reči, da v primeru Withalma lahko govorimo o humanem podjetniku oziroma podjetniku s socialno naravnostjo.

Za svoje projekte si je znal zagotoviti sredstva: tako s subvencijami kakor tudi z ustrezno organizirano dejavnostjo, ki so bile z njimi povezane. Njegova prednost je bila tudi v tem, da ni bil zgolj stavbni mojster ali arhitekt, temveč da je obvladal tudi druge z gradbeništvom povezane obrti. Širina znanja je brez dvoma zmanjševala stroške gradnje, saj je pri stavbi veliko stvari lahko izdelal sam ali pa izdelavo kompetentno nadzoroval. Iz raznih pisem njegovih strank so večkrat poudarjene vrline: hitra, poceni in kvalitetna izvedba. Zato je bil precej iskan med zasebniki, čeprav se zdi, da je bil njegov življenjski projekt gradnja kolizejev: uspelo mu je zgraditi dva, v Gradcu in Ljubljani. Ponudbo je poslal tudi v Prago, vendar so jo tam zavrnili.

Znal je spoštovati tudi tisto, kar so drugi zanj napravili. To je bilo še posebej razvidno po požaru v ljubljanskem Kolizeju leta 1849, ko se je v zahvalo mestu za pomoč pri obnovi zaobljubil, da bo dal stavbo vedno brezplačno na voljo, ko jo bodo potrebovali. To obljubo je izpolnil ob epidemiji kolere. Takrat se je izrazilo njegovo človekoljubje, kar je znala ceniti tudi mestna oblast, ki ga je 12. 8. 1850 razglasila za častnega meščana. »*S postavitvijo vašega sijajnega Kolizeja, ki je mestu Ljubljani v okras, ste prebivalcem dokazali neprecenljivo dobroto, z njim odrešili mesto vojaških nastanitev in obvarovali pred širjenjem nalezljivih bolezni...*« sta magistrat in mestni svet Ljubljane utemeljila dodelitev tega častnega naziva.

Diploma ob podelitvi častnega meščanstva Josephu Benediktu Withalmu, 12. 8. 1850,
barvna litografija, delno ročno kolorirana (pozlata), Štajerski deželni arhiv Gradec

Leta 1865 je umrl in njegovo posest so podedovali njegovi sinovi: v Ljubljani je bil to Josef Viktor Withalm. Težko bi sodili, ali njegovi nasledniki niso premogli takšne spretnosti podjetniške žilice, ali pa so bili zgolj časi drugačni, a njegovo življenjsko delo, kolizeja v Gradcu in Ljubljani, sta dobivala vedno bolj vojaški značaj in izgubljala meščanskega. Pritisk novih časov je bil tako silovit, da sta danes oba v zavesti ljudi predvsem stavbi vojaškega značaja in manj civilnega. Morda ravno v takem pojmovanju lahko iščemo razloge, da je graški že skoraj stoletje izbrisan s površja zemlje, v Ljubljani pa je za njim ostala zgolj globoka, boleča jama pokrajine.

Pogled na Kolizej s hotela Lev, fotografija.
Foto: Darija Mavrič Čeh

Tu je nekoč je stal Kolizej ... , oktober 2013, fotografija.
Foto: Darija Mavrič Čeh

Sklep

Čas je strog gospodar: postavlja meje življenja, ki ga priključuje v rojstvo in izbriše v pozabo (ali v večnost), mu daje lepoto in jo kmalu posrka, seka rane in jih celi, a pušča brazgotine, prebuja velike ideje, dopušča, da se uresničijo, jih postavlja na preizkušnje... Ne prizanesi nikomur in ničemu, niti samemu sebi. Zato ni presenetljivo, da je v tej resni igri časa tudi ljubljanski Kolizej postal igračka, kljub svoji velikosti in (še vedno) veličastnosti zgolj prah, ki ga bo že lahni vetrc lahko odnesel in izbrisal iz vidnega polja.

Stavbo so res zgradili v opuščeni gramoznici, da ne bi motila mesta, vendar je bila še vedno dovolj blizu, da so meščani lahko prihajali tja na razne prireditve. Poleg tega je Withalm znal zelo dobro oceniti vrednost naravne in urbane krajine, bližine Tivolija in Šišenskega hriba, Lattermannovega drevoreda, bližine Koroške ceste, ki je bila že tedaj ena izmed glavnih mestnih vpadnic, in mesto samo. Zavedal se je, da mu ravno ta specifična krajina omogoča ustvariti takšno stavbo, kot je v mestu nikoli ne bi mogel (tako zaradi namembnosti kakor tudi zaradi velikosti). Ob tem pa je novo stavbo zgradil in postavil v prostor po zgledu severnoitalijanskih arhitektov, ki so se pod vplivom Palladia zavzemali za to, da se naravna in urbana krajina zlijeta v skladno celoto. To je jasno razvidno na grafičnem listu, ki je nastal ob odprtju železnice Celje–Ljubljana leta 1849.

**Franz Joseph Sandmann, *Ljubljana z grajskega griča*, 1849,
tonirana litografija, hrani Narodni muzej Slovenije
Fotodokumentacija Narodnega muzeja Slovenije**

Stavba je bila edini primer arhitekture v slogu romantičnega historicizma na Slovenskem, a smo jo kljub temu izbrisali iz mestne mreže.

Res je stavbo omenil tudi naš največji pesnik France Prešeren v pesmi *Nebeška procesija*, v kateri pa se ne posmehuje naštevanim »hudičevim hišam«, temveč dvoličnosti tedanje ljubljanske družbe, v kateri je po eni strani vladal skrajni moralizem, po drugi pa primitivno zabavljaštvo, ki ga je obstoj Kolizeja delno omogočal.

Stavbna zasnova je bila izraz funkcionalnih potreb 19. stoletja, ki bi jih lahko prilagodili sodobnemu času, če bi to želeli. Bruto površina stavbe je znašala 15.751 m², kar je dovolj, da bi se vanjo naselile kulturne inštitucije, kot so Narodni muzej Slovenije, Moderna galerija, Slovenski etnografski muzej in še katera, ki so v času, ko se je še bil boj za ohranitev Kolizeja, iskale rešitve za prostorsko stisko, v kateri so se znašle. A jim je naša kulturna politika raje namenila prostore na drugem koncu mesta, stran od mestnega središča, lažje dostopnega za obiskovalce. A sedaj je prepozno...

Joseph Benedikt Withalm je bil v času svojega življenja uspešen podjetnik, ustvarjalec, gradbenik, organizator, izumitelj in še kaj, z njegovo smrtjo pa so začeli hirati plodovi njegove ustvarjalnosti. Kolizejev ni več, k sreči so uspeli rešiti vsaj Železno hišo v Gradcu in tako ohraniti spomin na ustvarjalca, ki kljub vsestranski uspešnosti ni pozabil biti tudi človek...

Tematska bibliografija: Kolizej

Pripravila: Jelka Golli

• **Monografije**

Signatura MKL,
Slovenska knjižnica

Habič, M. et al. (1997). *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*. Ljubljana: DZS. K M F 1696

Kladnik, D. (2004). *Preobrazbe Ljubljane: kulturno-zgodovinski oris preobrazbe ljubljanskih stavb*. Ljubljana: ZIP. K M F 1903

Stopar, I. (1992). *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP. K M E 2620

Stopar, I. (1996). *Ljubljanske vedute*. Ljubljana: Arterika. K M F 1681

• **V leposlovju**

Cankar, I. (1914). Melodije. V: *Dom in svet*, 27, str. 405-406. K ČS E 40

Paternu, B. (1994). *France Prešeren: 1800-1849*. V Ljubljani: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. K M D 7413

Prešeren, F. (1964). *Poezije in pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M D 4124/1

• **Serijske publikacije**

Arhitektov bilten, 38 (2008) 179/180. Ljubljana: Društvo arhitektov. K ČS F 49

• **Članki**

Ažman Momirski, L. (2005). Novi Kolizej v Ljubljani. V: *Urbani izziv* 16 (1), str. 13-20. S ČS E 381

Bleiweis, J. (1845, 4. junij). Domača povest. V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 3, str. 92. K ČS E 41

Bleiweis, J. (1847, 29. december). Premišljevanje na pogorišu koliseuma v Ljubljani. V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 5, str. 208. K ČS E 41

- Brkič, V.** (2012, 19. oktober). Kolizej pod vprašajem. V: *Dnevnik*, 62, str. 12. K ČS G 128
- Brkič, V.** (2012, 25. oktober). Jožetu Anderliču zaradi Kolizeja počil film. V: *Dnevnik*, 62, str. 12. K ČS G 128
- Ferline, I.** (2005). Kolizej: rušitev ali prenova? V: *Urbani izziv*, 16 (2), str. 70-72. S ČS E 381
- First, B.** (2005). Ljubljanski kolizej – »celimu mestu in celi deželi lepotija«. V: *Ampak*, 6 (6/7), str. 70-72. K ČS F 50
- Gaber, A.** (1935, 12. december). V siromašnem ateljeju slovenskega umetnika: razstava Franceta Goršeta. V: *Glas naroda*, 1, str. 3. K ČS G 73
- Gaber, A.** (1936, 1. januar). Devetdesetletnica ljubljanskega Kolizeja. V: *Glas naroda*, 2, str. 4. K ČS G 73
- Grgič, J.** (2011, 29. september). Spomin na stare čase. V: *Delo*, 53, str. 15. K ČS G 125
- Jesenšek, M.** (2013, 24. januar). Anderlič se Kolizeju še ni odpovedal: priprava prostorskega načrta. V: *Delo*, 55, str. 12. K ČS G 125
- Jesenšek, M.** (2013, 30. maj). Prostorski načrt za manjši Kolizej do konca leta. V: *Delo*, 55, str. 10. K ČS G 125
- Jesenšek, M.** (2013, 5. september). Zaveze, dane ob rušitvi, že pozabljene: Kolizej. V: *Delo*, 55, str.10. K ČS G 125
- Klemenčič, M.** (2004). Izbris dediščine. V: *Umetnostna kronika*, 5, str. 1. K ČS D 651
- Koliseum v Ljubljani. (1845, 17. maj). V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 3, str. 76. K ČS E 41
- Kolizej: mestece v mestu. (1956, 17. junij). V: *Tovariš*, 12, str. 642-643. K ČS F 92
- Koristnost kasarne v Vithalmovim koliseumu v Ljubljani. (1848, 16. januar). V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 6, str. 28. K ČS E 41
- Košak, G.** (2005). Dva antipodna obraza na medalji sedanje Kolizejeve zgodbe. V: *Ampak*, 6 (1), str. 46-47. K ČS F 50
- Košir, F.** (2000). Ob Kolizeju. V: *Izbrani članki* (str. 104). Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo. K M E 3328
- Krajčinovič, N.** (2011, 13. avgust). Od največje hiše v mestu do zatočišča brezdomcev: Kolizej skozi čas. V: *Delo*, 53, str. 19. K ČS G 125

- Lazarini, F.** (2011). Rušenje kolizeja? Ne!!!: pogovor z dr. Leom Šešerkom. V: *Umetnostna kronika* 31, str. 27-31. K ČS D 651
- Lazarini, F.** (2011). Uničeni in ogroženi spomeniki I. V: *Umetnostna kronika* 32, str. 66-69. K ČS D 651
- Lozar Štamcar, M.** (2007, 3. november). Novogradnja in obnova Kolizeja. V: *Delo*, 49, str. 18. K ČS G 125
- Lubej, U. & Kromar, J.** (1989). Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD Kolizej. V: *Varstvo spomenikov*, 31, str. 370-371. K ČS D 207
- Mandič, S.** (1995, 25. marec). Delno kaos, delno vakuum: po Kolizeju. V: *Delo*, 37, str. 33. KČS G 125
- Mavrič, D.** (2008). Ljubljanski Kolizej in njegova usoda. V: *Umetnostna kronika*, 18, str. 34-44. K ČS D 651
- Mihelič, B.** (2004). Ali Ljubljana sploh potrebuje spomeniškovarstveno službo? V: *Delo*, 46, str.5. K ČS G 125
- Mrzel, L.** (1935-1936). Mati največjega slovenskega pesnika umrla: Ana Župančičeva. V: *Naš rod*, 7, str. 64. K ČS D 26
- Novičar iz Krajnskiga: iz Ljubljane. (1851, 3. marec). V: *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 9, str. 49. K ČS E 41
- Novo pekarnico v Ljubljani. (1845, 26. november). V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 3, str. 192. K ČS E 41
- Odstop nekaterih parcel k. o. Spodnja Šiška mestu Ljubljani 1885-86. (1996). V: Šuštar, B.C., *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane* (str. 295-296). Ljubljana: Zgodovinski arhiv. K Z D 365/18
- Petkovšek, J.** (2013, 12. avgust). Za gradbene jame ni niti začasnih rešitev. V: *Delo*, 55, str. 3. K ČS G 125
- Pirkovič, J.** (2012, 22. november). Andrelič se je s Kolizejem uštel. V: *Dnevnik*, 62, str. 12. K ČS G 128
- Pogačnik, A.** (2005). Kolizej – značilno razpotje v razvoju mestnega središča. V: *Ljubljana*, 10 (8-12), str. 34-45. K ČS E 99
- Potočnik, A.** (1938, 7. februar). Oj predpust, ti čas presneti! V: *Jutro*, 18, str. 7. K ČS G 14
- Prelovšek, D.** (2005). Kolizej. V: *Ampak*, 6 (1), str. 43-45. K ČS F 50
- Prelovšek, D.** (2005). Kolizej. V: *Ljubljana*, 10 (8-10), str. 35-36. K ČS E 99

- Prelovšek, D.** (2008, 27. maj). Kolizej je preizkusni kamen narodne zrelosti in razumevanja pravne države. V: *Delo*, 50, str. 13. K ČS G 125
- Režek Kambič, M.** (2013). Ljubljana - palača Kolizej. V: *Varstvo spomenikov, Poročila*, 48, str. 121-126. K ČS D 207
- Stele, F.** (1931, 23. avgusta). Ljubljana XIX. stoletja. V: *Ilustrirani Slovenec*, 7, str. 271-274. K ČS G 220
- Štrajn, D.** (2005). Čas za preboj mentalnih gabaritov. V: *Ljubljana*, 8-12, str. 36-37. K ČS E 99
- Tomaž Jugovic, mizar v Stari Loki na Gorenškem. (1846, 25. november). V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 4, str. 186. K ČS E 41
- Urno, kaj je noviga? (1845, 7. maj). V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 3, str. 76. K ČS E 41
- Withalm, B.** (1848, 18. april). Öffentlicher Dant!. V: *Laibacher Zeitung*, 69, str. 307. S ČS G 250
- Zorko, I.** (2004). Pismo. V: *Arhitektov bilten*, 34 (165/166), str. 54-55. K ČS F 49
- Zupančič, B.** (2000, 25. julij). Razpadajoči objekti na najdražjih parcelah: neambicioznost prestolnice. V: *Delo*, 42, str. 3. K ČS G 125
- Zupančič, B.** (2004, 30. oktober) Arhitektura domačega strahu: natečaj za novi Kolizej. V: *Delo*, 46, str. 26-27. K ČS G 125

Cukrarna

Besedilo: Vesna Krmelj

Pred letom dni sem na povabilo g. Pabla Juana Fajdige v Slovanski knjižnici predstavila ljubljansko Cukrarno, kakor sem jo opisala v knjižici, ki je izšla v zbirki *Umetnine v žepu* (UIFS ZRC SAZU 2010, urednica Barbara Murovec). Pričujoči zapis je kratek povzetek predavanja z izseki iz knjižnega besedila. Spričo aktualnih dogodkov in stanja, v katerem je ta za gospodarsko in kulturno zgodovino pomemben objekt danes, sem dodala uvod, v katerem je razvidno tudi moje stališče do aktualnih že realiziranih in načrtovanih projektov znotraj objekta in do varovanja kulturne in gospodarske dediščine nasploh.

Letošnjo pomlad je bila v Galeriji Kresija na ogled razstava *Cukrarna*. Od tovarne sladkorja do tovarne kulture. Razstavljena je bila idejna maketa projekta, ki zavajajoče obljublja, da bo obnova mestu povrnila izgubljeno veličino in pomen te mogočne stavbe, ki v resnici že desetletja nezadržno propada, projekti njene prenove pa ne sežejo dlje od trenutnih nepremišljenih interesov.

Stare Cukrarne kot celote, ki bi jo morali ohraniti kot arhitekturno zgodovinski spomenik (v katerega bi lahko umestili npr. muzej tehnike in znanosti), ni več. Zadnji udarec ji je zadala tripasovna cesta, ki je celoto prerezala na dva dela.

Maketa, razstavljena v Galeriji Kresija, prikazuje »obnovo« stavbne lupine tovarniškega dela Cukrarne, v katero bi bilo mogoče »vložiti« veliko finančnih sredstev, kako pa bi tako ogromen, ekonomsko nepokrit volumen lahko zaživel v realnosti, ostaja drugotnega pomena. Medtem se o upravnem dvorcu Cukrarne, ki s tovarno tvori nedeljivo celoto, sploh ne govori in se ga enostavno zbrše z načrta, saj bi obnova dvorca gotovo zahtevala večji vložek sredstev, znanja in pameti. A za slabo načrtovane prenove tovarne se denarja ne troši prvič. Konec osemdesetih let je namreč podjetje Mercator Investa izpraznilo tovarniški del stavbe s skladiščem in pričelo z rušenjem povsem zdrave lesene notranje konstrukcije, da bi uresničilo projekt prvega nakupovalnega centra na območju nekdanje Jugoslavije. Zaradi denacionalizacije je bil projekt ustavljen, škoda na stavbi pa je bila ogromna. Stavba je dobila neprimerne betonske plošče, potrgani so bili žlebovi, uničena so bila okna. Od devetdesetih let dalje je nekdanja tovarna začela propadati in tako načeta, odrezana od celote, je očitno kot nalašč za še en nepremišljen projekt na področju kulturne dediščine.

Cukrarna – nov obraz prestolnice

Vir: Ljubljana, glasilo mestne občine Ljubljana, št. 3, marec 2014.

Cukrarna naj bi postala tovarna kulture.

Vir: Ljubljana, glasilo mestne občine Ljubljana, št. 3, marec 2014.

Cukrarno je dokončno uničil slab urbanistični načrt, ki se cinično pripisuje arhitektu in urbanistu popotresne Ljubljane Maxu Fabianiju. Projekt mestnega obroča, speljanega skozi zgodovinski in kulturni spomenik, je bil že v izhodišču povsem zgrešen in je dobesedno opustošil šempetrski in poljanski predel okrog Ljubljanice. Najprej, na sredini devetdesetih let, je padla stara mitnica ali Šarabonova hiša, ki je nekdanj Ljubljano ločevala od Vodmata. Sledilo je rušenje Cukrarne in uničenje enkratnega ostanka Poljanskega predmestja prav tam, kjer je potekala meja, ki je izvirala še iz starih lastniških razmejitev med spodnjimi Poljanami, kjer so se že začele razprostirati njive s starimi kmečki zaselki in mlajšim, obrtniškim in delavskim primestnim naseljem. Kot iz škatlice se je tu zaradi vrtov, ki so se razpirali za njimi, ohranilo par hišic, za njimi pa stara, mogočna drevesa, ki so rasla na vrtu pred še starejšo hišo, ki jo je arhitekt Cukrarne spretno vključil v tloris tovarne. Tudi teh hišic, dreves in stanovanjske stavbe z baročnimi elementi danes ni več. Cesta se zarije v osrčje največje klasicistične tovarne v stari Avstriji, kjer so bila prvotno skladišča za sladkor, v višini prvega nadstropja. Na drugem bregu je čez noč padel vzhodni krak baročne vojašnice (Lazaret) in tik ob apsidi šempetrske cerkve povozi prostor, pod katerim je ležalo staro slovansko grobišče iz 9. do 11. stoletja in najstarejše ljubljansko pokopališče sploh. Vpadnica nadaljuje svojo traso po bolnišničnem kompleksu, kjer številni semaforji izničijo vsak smisel mestnega obroča.

Cukrarna, 1929, litografija

Avtor: France Mihelič

Vir: Gostiša, L. (1997). *France Mihelič na poti k Mrtvemu kurentu*.

Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kljub zanemarjanju in počasnemu propadanju je bila Cukrana še do nedavnega najstarejši ohranjeni objekt industrijske kulturne dediščine v Ljubljani in ena redkih še ohranjenih arhitektur sladkorne rafinerije na območju nekdanje avstro-ogrske monarhije. Poljanska rafinerija je v slovenski prostor vpeljala kar nekaj novosti: zgradila jo je delniška družba, ki je bila med prvimi v monarhiji in sploh prvo industrijsko podjetje na Slovenskem, v njej so leta 1835 pognali prvi parni stroj, v socialnem smislu pa je razvila za tisti čas zelo napredno obliko podporne blagajne, ki je sicer v skromni meri, a vendarle opravljala naloge socialnega zavarovanja, še preden je obrtni red leta 1859 skušal rešiti vprašanje pomoči za bolne tovarniške delavce.

Ko sta leta 1828 v Ljubljani začeli obratovati dve sladkorni rafineriji, je bil to za mesto velik gospodarski napredek. Prva, v Blatni vasi na današnji Pražakovi ulici, je kmalu pogorela, druga, na Poljanskem nabrežju, pa je zaznamovala prvih trideset let ljubljanskega industrijskega razvoja. Razlog, zakaj so tovarno postavili v Ljubljani in ne v Trstu, ki je v tem času doživljal gospodarski razcvet, je tičal v naraščanju črnega trga v pristaniščih, zato je država priznala znatno nižjo uvozno carino sladkorne moke vsem podjetjem v notranjosti carinskega ozemlja. Začelo se je hitro zapiranje uspešnih rafinerij na Reki in v Trstu ter gradnja in odpiranje novih obratov v notranjosti monarhije, v Gorici, Ljubljani, Gradcu, na Dunaju in drugod. Po zaprtju prve reške rafinerije se je v ljubljansko preselilo mnogo delavcev in strokovnjakov, ki so s seboj prinesli delovne izkušnje. Med njimi je z znanjem in podjetnostjo izstopal William Moline, saj je med drugim imel izključni privilegij za izum rafiniranja sladkorja s paro v brezračnem prostoru.

Viljem Moline

Vir: Andrejka R. (1934). *Najstarejše ljubljanske industrije. Kronika slovenskih mest*, 1 (3), str. 186.

Podjetnega Angleža lahko povežemo z začetki industrije na Kranjskem. V poljanski rafineriji je bil od začetka do njenega konca zaposlen kot ravnatelj in družbenik, njegov nečak Frank Moline, ki naj bi prijateljeval s Francetom Prešernom, pa kot tehnični vodja obrata. Po podatkih, ki jih navaja Rudolf Andrejka v članku *Najstarejše ljubljanske industrije*, je William Moline omogočil zaslužek čez 600 delavcem in uradnikom in zagotovil, če prištejemo še njihove družine, preživetje okoli 1000 ljudem, torej sedmim odstotkom takratnega ljubljanskega prebivalstva. Poleg ljubljanske rafinerije je Moline tehnično uredil tudi graško, ki je bila v lasti iste družbe. Anglež Moline je bil tudi lastnik prvega parnika, ki je vozil po Ljubljani že leta 1840, vendar so ga po desetih letih zaradi številnih nesreč prodali na Vrbsko jezero na Koroškem.

Illyrisches Blatt.

DONNERSTAG 22. OCTOBER.

Waterländisches.

Dampfschiffahrt auf dem Laibachflusse.

Es ist nicht zu läugnen, daß in den letzten Decennien in den meisten Ländern ein bedeutendes Vormärtsstreben angeregt und genährt wurde; aber auch Kraja blieb nicht zurück, und der Waterlandsfreund überblickt mit edlem Stotze die Resultate dieses Strebens auf heimischem Boden. Das in der Nähe der Hauptstadt sich ausbreitende, einst in dässere Nebel gehüllte Moor ist nun größtentheils ein vertheiltes Fruchtfeld geworden, von tausend und tausend Canälen durchschnitten; dort, wo einst nur der kühne Jäger mit Lebensgefahr dem Wilde nachjagte, rollen nun auf schönen Fahrstraßen Wägen dahin und ergetzen sich Lustwandelerde; dort, wo einst nur Sumpfvögel nisteten, erheben sich nun Wohngebäude, Wiesen und Acker, — und aus dem weiten Grabe dieser Gegend steigt die zeugende Natur ihr Auferstehungsfest. Kraja's Hauptstadt hat in einem Zeit-

raume weniger Jahre, durch die Auführung vieler neuer, im geschmackvollsten Style erbauter Gebäude, durch die Regulirung und Pflasterung seiner Straßen, und durch die Anpflanzung von Alleen in und außer denselben, an Verschönerung gewonnen, wie sich dessen wenige Provinzial-Hauptstädte zu rühmen haben. Als günstiges Merkmal des socialen Fortschreitens erhebt sich in Laibach das Casino-Gebäude; — und blickt man endlich auf den heimathlichen Laibachfluß — so wiegt sich ein stolzes Dampfschiff in seinen Fluthen!

Dieses Dampfschiff wurde auf Kosten der Privilegiums-Besitzer, der Herren B. Molina und Jg. Skaria in einer Länge von 80 und in einer Breite von 13 Schuh, in der Nähe der Stadt am linken Ufer des Laibachflusses, durch die Gebrüder Thomas und Joseph Prichard erbaut. Nachdem dieser Bau rasch von Statten ging, so wurde bereits am 10. October l. J. dieses k. k. priv. Dampfschiff, im Beiseyn der eigens von den Herren Pri-

» ... Leta 1840 se je naprednejšim deželam pridružila tudi Kranjska s svojo prestolnico Ljubljano. Po Ljubljani je namreč zaplul prvi parnik, ki je bil dolg 28 metrov in širok 4 metre. Lastnika parnika Nadvojvoda Janez sta bila »privilegirana gospoda« William Moline in Ignac Škarja. Parnik sta po njunem naročilu izdelala brata Thomas in Joseph Pritchard. V navzočnosti uglednih predstavnikov oblasti in številnih radovednih meščanov so ga nato splovili. 14. septembra 1840 so priredili prvo vožnjo od Ljubljane do Vrhnike. Parnik s 14 konjskimi močmi je pot premagal v dveh urah in tričetrt. Pot nazaj je opravil v dveh urah in dvajsetih minutah. Čolnarji so za isto razdaljo potrebovali osem do deset ur. ...«

Vir: [Uredniki] Cvim, J. [et al.] (2001): *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija.

Ljubljansko sladkorno rafinerijo so postavili tržaški družbeniki Jožef (Josip) Pelikan in Friedrich Rossmann, oba borzna veletrgovca, pri podjetju pa sta od vsega začetka sodelovala tudi arhitekt Cukarane Matej Pertsch in omenjeni William Moline, ki jo je opremil z najsodobnejšimi iz Anglije uvoženimi stroji. Ko so našli primerno zemljišče ob vodi, so družbeniki 7. junija 1928 vložili vlogo za postavitve rafinerije na prodišču Ljubljane, nasproti vojašnice na Poljanskem nasipu. Zemljišče je nastalo z zasipanjem Ljubljane, zato je bil to brezploden svet, služeč le za pašo. Že jeseni istega leta so iz Anglije prispeli stroji in oprema, tako da je rafinerija že 27. decembra leta 1828 izpeljala poskusno varjenje. Dovoljenje za gradnjo in vpis v zemljiško knjigo pa je bilo izdano mnogo kasneje, ko je mestni gubernij potrdil, da je bilo zasipanje poplavnega območja izvršeno na mestne stroške in da pripada zemljišče, dokler ni dokazano nasprotno, mestu; proizvodnja sladkorja je tedaj tekla že štiri leta.

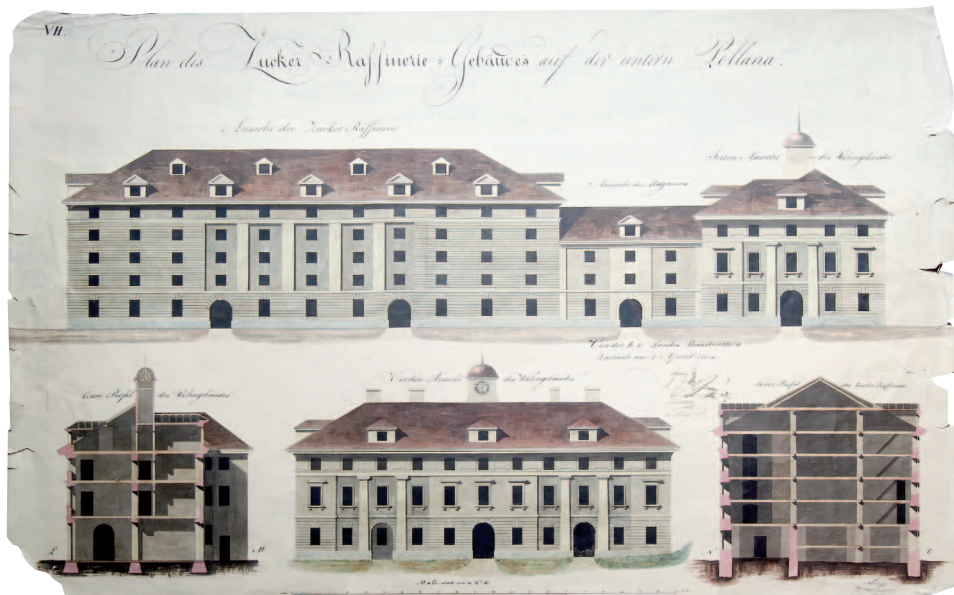
Tovarna v prebleki neoklasicističnega dvorca

Kot stavbni tip je ljubljanska rafinerija sladkorja sorodna reški rafineriji iz sredine 18. stoletja, ki je bila med največjimi in najuspešnejšimi v monarhiji in je s čiščenjem sladkorja končala prav takrat, ko so zgradili ljubljansko Cukrarno. Arhitekt Cukarane je objekte tovarne, skladišča in upravno-stanovanjske stavbe, ki so na Reki ločeni med seboj, povezal v strnjeno celoto in tako naglasil njeno monumentalnost, hkrati pa z drobnimi detajli na fasadi in s stolpičem uglasil značaj hiše s sodasnimi arhitekturnimi smernicami.

Ohranil se je originalni načrt rafinerije, ki ga hrani Arhiv Slovenije. Iz njega lahko razberemo, kako racionalno in spretno je tržaški arhitekt in delničar Matej Pertsch projektiral ogromno stavbno maso. Za vzor so mu služile sočasne tržaške neoklasicistične palače ob Velikem kanalu, kot je dominantna Palazzo Carciotti (1798), ki jo je med drugimi postavil pred prihodom v Ljubljano.

Življenje in delo Matthäusa Pertscha (italijanska oblika imena Matteo, slovenska Matej; 1769/70–1834/6) sta kljub njegovemu obsežnemu in kvalitetnemu tržaškemu opusu še vedno precej nejasna. Po rodu je bil Nемеc iz okolice Bodenskega jezera. Njegovi predniki so bili kamnoseki, kamnosek je bil tudi oče, ki je sina poslal študirat arhitekturo na milansko Brero. V Trst je po vsej verjetnosti prišel na povabilo grškega veletrgov-

ca Demetria Carciottija, kateremu je postavil eno najbolj dominantnih tržaških palač ob pogledu na Trst z morja, Palazzo Carciotti. Sledila so naročila za Teatro Giuseppe Verdi (1801), Palazzo della Borsa (1806, skupaj z Antoniom Mollarijem), Rotondo dei Pancera (1804), številne hiše za bogate tržaške trgovce in za prezidavo cerkve pravoslavne skupnosti San Nicolo dei Greci (1818), če naštejemo samo najvidnejše.

Načrt za rafinerijo sladkorja na Poljanah s stanovanjsko palačo, list 7

Vir: Arhiv Republike Slovenije

Na skromnejši fasadi ljubljanske Cukrarne so prepoznavne nekatere značilnosti arhitekta Pertscha, na primer zanj značilna tridelna členjenost pročelja s poudarjeno osrednjo osjo, ki jo lahko občudujemo na tržaških vilah in mestnem gledališču Verdi, je tudi glavni estetski poudarek upravne stavbe sladkorne rafinerije, čeprav je moralo tu bogato okrasje zaradi funkcije objekta odpasti, nadomestil pa ga je kupolast stolpič z uro, ki je dal objektu javni značaj in ustvaril na Ambroževem trgu novo dominantno. Postavljen je bil kot atribut tovarne namesto štukatur, stebrov ali stavbne plastike. Stolpiča z uro že dolgo ni več, ne ve pa se natančno, kdaj je bil odstranjen. Vsekakor je do leta 1864 še stal, morda pa ga je razmajal velikonočni potres leta 1895.

Pertsch je bil očitno tudi velik mojster ambienta, ki ga je znal ustvariti tudi s kompozicijo več objektov (kar je lepo vidno pri njegovem drugem pomembnem delu na slovenskih tleh, pri starem zdraviliškem kompleksu v Rogaški Slatini). Ta spretnost se kaže tudi v enostavnem in jasnem sestavljanju osnovnih stavbnih oblik v stavbni kompleks in v organskem prilagajanju terenu Cukrarne ter vključevanju že obstoječih objektov v celoto.

Ob reki razpotegnjena masivna stavbna gmota je zidana iz opeke in kamnja (pozneje prizidani del tovarne je zidan zgolj z opeko), tramovi in ostrešje pa so bili leseni, kar je Cukrarna trideset let po izgradnji ob velikem požaru drago plačala. Prve železne konstrukcije (sprva stebre in nato tramove) so v Angliji prav zaradi nevarnosti požarov vpeljali že konec 18. stoletja, v slovenskih deželah pa so začeli uporabljati lito železo kot konstrukcijski material šele v šestdesetih letih 19. stoletja.

Tovarniško poslopje vzdolž nabrežja Ljubljanice na vsaki strani zaključujeta dva plitva, proti dvorišču obrnjena stranska kraka – rizalita, v katerih so bili nameščeni večji stroji in peč za taljenje; tu se je iz stavbe dvigal tudi dimnik. Tloris v obliki plitve črke U se ponovi pri stanovanjski stavbi, ki ima svoje glavno pročelje obrnjeno proti zahodu, proti današnjemu Ambroževemu trgu. Tovarniški del je torej postavljen pravokotno na stanovanjski del, med njima pa je v sredini kompleksa kot srčika proizvodnje umeščeno skladišče za sladkor. Stanovanjske stavbe se je na drugem koncu, nasproti skladišča, imenovanega magacin, držala pritlična remiza za vozove, sledil je nekoliko ožji hlev. Tudi ti dve stavbi sta bili zidani in sta imeli leseno ostrešje. Kvadratno skladišče za les je mejilo na današnjo Živinozdravsko ulico in je bilo ločeno od ostalega kompleksa, verjetno zaradi požarne varnosti; v celoto (v kateri se še enkrat ponovi oblika črke U) pa je bila smotno vključena tudi že pred postavitvijo Cukrarne obstoječa stanovanjska hiša, za katero so se razprostirali vrtovi in park. Že od vsega začetka je bila upoštevana tudi možnost, da bi se rafinerija lahko povečala in širila na vzhod, kjer so takrat še stale okoliške stavbe, ki jih je podjetje odkupilo zaradi širitve.

Vojašnica in sladkorna rafinerija v Ljubljani, pogled s severozahoda, ok. 1832–1835; najstarejša ohranjena upodobitev Cukrarne

Avtor: Georg Pajk po Franzu pl. Kurzu zum Thurn und Goldstein

Vir: Narodni muzej Slovenije

Stanovanjski dvorec

Stanovanjski del Cukrarne ni doživel veliko prezidav in je do nedavnega ostal tako rekoč nespremenjen. Arhitekturno je bila stavba zidana monumentalno, a preprosto. Bogatejše prvo nadstropje, *piano nobile*, je bilo nekoliko nižje od pritličja, tretja etaža in podstrešje pa še nižja. V prvem in drugem nadstropju sta bili po dve večji stanovanji za vodilne uslužbenke. Triramno stopnišče z menjavanjem potlaččenega oboka in ravnega stropa je bilo prav tako preprosto, umaknjeno iz osrednje osi v severovzhodni kot južnega trakta hiše.

Tla prehoda, ki pelje skozi pritličje z Ambroževega trga na dvorišče, kjer so se včasih vozile kočije in vozovi, so bila povsem ohranjena, tlakovana so s hrastovimi kvadri, položenimi v dveh različnih vzorcih. Tudi hrastovi tlakovci so bili posebnost hiše, saj ne govorijo samo o zgodovini stavbe, temveč tudi mesta. Vrisani so bili že na samem načrtu, po vsej verjetnosti pa gre za način tlakovanja, ki ga je Ljubljana za ureditev svojih blatnih in prašnih poti, trgov in dvorišč leta 1844 sprejela po vzoru Gradca. Požar, ki je leta 1858 usodno prizadel Cukrarno, stanovanjskega dela zaradi požarnega zidu ni poškodoval, pohištvo in notranjo opremo pa so v času splošne panike pokradli.

Tovarna

Poslopje tovarne, katerega pročelje gleda na reko, je bilo prvotno visoko štiri nadstropja in je obsegalo enajst okenskih osi. Tripartitna delitev pročelja je dajala stavbi monumentalen in dostojanstven videz. Tudi dvonadstropno skladišče s tremi okenskimi osmi je bilo značilno tripartitno razgibano. Osrednja okenska os nad portalom, po kateri je bila čez dve nadstropji do strehe speljana široka lizena, je plitvo izstopala iz površine pročelja in bila tudi barvno poudarjena.

Notranjščina je bila v celoti brez arhitekturnih detajlov, nadstropja so bila med seboj povezana s preprostimi lesenimi stopnicami. Ravni leseni stropi so počivali na tramovih in traverzah. Stropi, ki so bili visoki le 2,5 metra, niso dopuščali, da bi svetloba skozi majhna kvadratna okna prodirala globlje skozi prostrane dvorane posameznih nadstropij. V osrednjem delu so svetlobi pot dodatno zapirali še široki nosilni slopi, ki so nadomeščali predelne stene, tako da so morali prostor verjetno umetno razsvetljevati.

Širitev in kasnejše prezidave

Širitvam in prezidavam rafinerije lahko sledimo na starih upodobitvah Poljanskega predmestja. Na Wagnerjevi litografiji *Ljubljana od vzhoda* iz okoli leta 1840–1843 je lepo vidno, da je bil v tem času povišan vzhodni rizalit. Z novim parnim kotlom je proizvodnja strmo naraščala in sledila so leta največjega razcveta, ko je tovarna ustvarjala izjemne dobičke, kar se je pokazalo tudi v ambicioznih prostorskih širitvah. Najprej so tovarniško poslopje povišali za dve nadstropji. Leta 1852 je bilo povišano skladišče. Tudi pri tej gradnji so upoštevali obstoječi videz in so se prilagodili prvotnemu načrtu.

Naslednje leto so na podstrešju stanovanjskega dela uredili dve večji podstrešni sobi in tako je Cukrarna kot novo estetsko dominantno dobila trikotno čelo s tremi okni.

Po letu 1853 so obstoječi tovarniški stavbi na vzhodu prizidali sedem okenskih osi. S prizidkom, ki je bil enako visok, a le nekoliko ožji kot obstoječi del, je tovarna segla do Živinozdravske ulice, do koder sega še danes. Širitev je bila, kot je razvidno iz obrisov na originalnem načrtu, predvidena že od samega začetka. Tudi tokrat je bilo severno pročelje proti Ljubljani, ki ga je načrtoval stavbni mojster Gustav Tönnies, v skladu z že obstoječim členjenjem fasade.

Požar

V 50. letih 19. stoletja je Cukrarna delovala s polno paro treh parnih strojev in novih peči za spodij (kostno oglje), odkupovala je okoliške hiše in posesti. Proizvodnja sladkorja je strmo rasla in ljubljanska Cukrarna je na sredini desetletja prerasla v vodilno rafinerijo v avstrijski monarhiji. V njej so leta 1855 proizvedli okoli 6300 ton sladkorja, kar je predstavljalo šestino celotne proizvodnje sladkorja v monarhiji. Tovarna je prinašala velikanske dobičke in glavica delniške družbe je naraščala, kar je pomenilo, da je imelo podjetje namen svoj obseg še povečati. Toda zgodilo se je drugače: 25. avgusta 1858 je izbruhnil požar, ki je uničil tovarno na vrhuncu njenega delovanja. Pogoreli so vsa notranja konstrukcija tovarne in stroji, od stavb pa je bil najbolj poškodovan skladiščni del z vsemi zalogami sladkorja, ki je v črnih potokih tekkel skozi okna v Ljubljano.

Cukrarna v plamenih, 1858, gvaš in srebrni svinčnik

Avtor: Franz pl. Kurz zum Thurn und Goldenstein

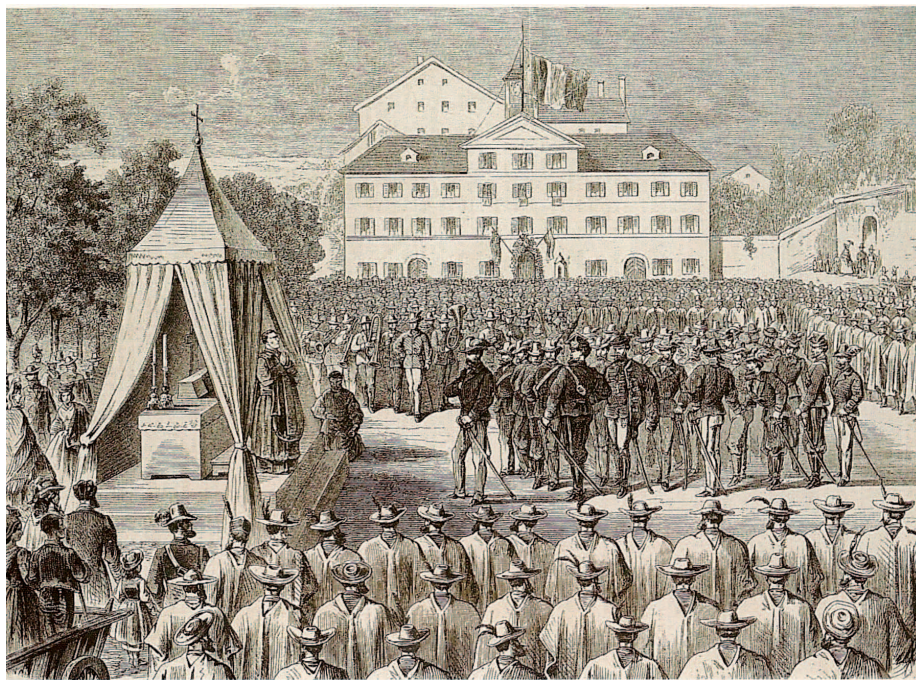
Vir: Narodni muzej Slovenije

Kljub menjavi lastnika se proizvodnja ni več obnovila. Z izumom pridobivanja sladkorja iz domače sladkorne pese se je naglo bližal zaton najdonosnejšega posla zgodnjega 19. stoletja. V letih 1870–1872 so v Cukrarni ponovno delovali stroji, zdaj tobačne tovarne, toda požar, ki je izbruhnil v dimniku, je končal tudi to proizvodnjo. Novi lastnik je glede na potrebe mesta, ki mu je vse bolj primanjkovalo vojaških kapacitet, v tovarniškem delu uredil vojašnico in ta značaj je stavba v večji meri ohranila do konca prve svetovne vojne.

Iz Ljubljane. Naše cukrofabrike ni več! Strašen ogenj ponoči v sredo jo je pokončal od verha do tal čisto čisto vso; le na enem koncu je ostalo stanovališče cukrinarških gospodov, na drugem pa hrami za derva in štala; vse drugo sila veliko in 6 nadstropij visoko poslopje, kjer imajo mašine, kuhajo cukrer in so imeli zaloge cukra spravljene, je pogorelo, in gori še danes, že šesti dan po prvem ognju. Škoda je strašno velika, ako se pomisli, da razun velikega poslopja je blizo 20,000 cent. cukra zgorelo, so vse drage mašine pokončane in je obilo drugih priprav razdjanih. Celó noč, pa še drugi dan je tekla Ljubljana od tod vsa črna in sladka od sirupa, ki je tekkel v vodo, čeravno so ga otroci in babe lovile v lonce in ga je naložila nektera babúra na cente. Fabrika je sicer, kakor smo slišali, zavarovana za 680,000 gold. pri več asekurancijah; pri graški je poslopje zavarovano za 85,000 gold., — čez vse to je še vendar škoda velika. Kar pa ni ogenj pokončal, je pokončala tolovajska derhal, koja je v stanovališču, do kterega ni ogenj segel, pokradla kar je mogla, ali pa razdjala in razbila drage reči, posode, zerkala, peči in drugo pohišje. Res, bi ne bili verjeli, da imamo take tolovaje v Ljubljani! Kako se je ogenj pričel, še ni za gotovo znano; slišali smo, da imajo enega delavca zapertega, na kterega letí sum, da je po njegovi nemarnosti ali kakor koli se fabrika unela. Velika sreča le, da ni bilo celo noč nobene sape; če ne, bi bile šle cele Poljane in morebiti še več predmestij; v največji nevarnosti pa je bila živinozdravilska šola, koja je tikoma fabrike in ima pod streho nad štalami vse polno merve. Dolgo bo terpelo, preden bojo sozidali novo fabriko na požarišču stare; pa bo móгла tudi varniše zidana biti kakor je bila ta in pa una, ki je pred 28 leti na tistem mestu tudi od verha do tal pogorela, kjer dan današnji predivnica stoji; če ne, se bo tretjič ravno tista nesreča zgodila, ktero Ljubljančanji že dvakrat obžaljujejo. Če že druge poslopja morajo ognja kolikor moč varne zidane biti, toliko bolj morajo biti take fabrike, kjer noč in dan gori in je toliko goriva in gorljivega blaga spravljenege. Naj bo naši novi fabriki v zidanji izgled tista, ki je v Novem mestu blizo Dunaja!

Vir: *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1. septembra 1858.

V opustošenju po požaru je morda skrita dediščina revolucionarnega leta 1848, ki je Slovincem med drugim prineslo enakopravnost pred zakonom in zakon o zemljiški odvezi, ki je dokončno odpravil fevdalizem. Odsev političnih sprememb se je v Ljubljani sprva pokazal v večji mestni avtonomiji, ki je pod Bachovim absolutizmom hitro izpuhtela, mesto pa je zdrsnilo v gospodarsko mrtvilo, zastala je obrt in brezposelnost je naraščala. Z zapuščeno Cukrarno je imel velike načrte tudi prvi slovenski župan Ljubljane Mihael Ambrož (županoval je med letoma 1861 in 1864), ki se je trudil, da bi omogočil Ljubljani večji dotok denarja. Po njegovih načrtih naj bi v njej zaživela tobačna industrija, toda pri nakupu ga je prehitel zagrebški veletrgovec Gvido Pongratz, ki je celotno poslopje odkupil od Avstrijske nacionalne banke za 100.000 goldinarjev. Dober nakup se mu je še obrestoval z oddajanjem Cukrarne vojaškim rekrutom, ki so se namenili boriti se za cesarjevega mlajšega brata Ferdinanda Maksimiljana v daljni Mehiki, kjer je snovalec tržaškega gradu Miramar poskušal uresničiti svoje imperalistične sanje. V enem mesecu se je v Cukrarni nabralo 1000, v štirih mesecih leta 1864 pa že 5000 prostovoljcev, »krepkih mož v najboljših letih, ki so kazali na obrazu odločnost in duha podjetnosti«. Pod zeleno-belo-rdečo zastavo mehiškega cesarstva so se zbrali predstavniki vseh mogočih narodov Avstrije in Evrope, ki so čakali, da jih preko Trsta prepeljejo čez morje. Od vseh avstrijskih prostovoljcev se jih je po Maksimiljanovi usmrtni manj kot četrtnina vrnila domov.

Zbor meksikajnarjev pred Cukrarno

Vir: Krmelj, V. (2010). Cukrarna. Ljubljana: Založba ZRC

Študentska sobica v drugem nadstropju dvoriščnega trakta

Ko je Ljubljano leta 1895 prizadel potres, so se številne družine s Poljanske ceste, ki so ostale brez domov, zatekle na dvorišče Cukrarne, nekateri pa so kasneje dobili v njej tudi stanovanja. Tako je Cukrarna prevzela nenavadno vlogo zatočišča, ki ga je dajala najbolj ranljivim slojem prebivalstva: žrtvam velikonočnega potresa, umetnikom, otrokom, bolnikom, ki po zdravljenju na Golniku niso bili več sposobni za delo, odpuščenim zapornikom in prišlekom, ki so v mestu iskali svoj kruh. Življenje v Cukrarni je bilo ubožno, a še vedno dostojno, njene vlažne, hladne stene pa niso prinašale miru, temveč hrepenenje, ki ga je med zidove vtisnila že usoda slovenske moderne.

Prav literatom slovenske moderne, Josipu Murnu, Dragotinu Ketteju, Ivanu Cankarju, Otonu Župančiču pa tudi Ivanu Prijateljju, Cvetku Golarju, Radivoju Petruški in drugim, je bila stavba, ki je kljubovala potresu aprila 1895, krušni dom poezije, dolga vojaška miza v njej jim je bila svetovna knjižnica in travniki ter polja za njo, po katerih so mnogokrat vandrali skupaj, širni svet navdihujoče narave. V Cukrarni, v stanovanju, v katerem je s širokim srcem gospodarila Polonca Kalanova, ki je Josipa Murna vzela k sebi še kot zapuščenega otroka, je rasla samozavest mladih pesnikov. Tu je slovenska moderna predelovala evropsko dekadenco, živel umetnost Paula Verlaina in Charlesa Baudelaira, ki jo je z Dunaja prinašal zlasti Cankar. V tem vzdušju in pod njegovim vplivom so nastajale Kettejeva poezija, Murnova lirika, Župančičeva *Čaša opojnosti* in Cankarjeva *Erotika*.

Stara Cukrarna

Alojz Gradnik

*Brez zvezd nebo je, temno in oblačno,
nikjer ni žive duše v pozni uri,
samo dve senci skoz zaprte duri
sta naglo švignili v poslopje mračno.*

*Kaj je ta črni zid na belem snegu?
Je samostan zapuščen? Je kasarna?
Kaznilnica? Bolnišnica? Cukrarna,
strahotna ko pošast, stoji na bregu.*

*In že je tujca spet sprejela cesta.
Hitita dalje kakor veter urna
in se ustavita na sredi mesta.*

*Na oknu bela roka je zavese
odmaknila: jok eno senco trese,
in vse zastonj tolaže Kette Murna.*

Dušan Pirjavec je leta 1955 zapisal, da sta v Ljubljani samo dve večji poslopji, ki imata v zgodovini slovenske književnosti skorajda izjemen pomen: Zoisova hiša na Bregu št. 6 in Cukrarna na Ambroževem trgu št. 3.

Med vojnama in po drugi svetovni vojni

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je v stavbi poleg socialnih stanovanj delovala dunajska tovarna pletenin in tkanin Kunc & Co. Po drugi svetovni vojni, leta 1948, je preostalo strojno opremo tega podjetja prevzela tekstilna tovarna Volenka, ki se je leta 1971 preimenovala v Velano. V Cukrarni sta imela svoje prostore tudi tovarna otroških vozičkov Tribuna in podjetje Novost, ljubljansko lutkovno gledališče je imelo

tu svoje delavnice in skladišče. V Zgodovinskem arhivu Ljubljana hranijo serijo fotografij iz časa tik pred drugo svetovno vojno, ko je bil v Cukrarni mestni zbirni center za revne in osirotele otroke.

Cukrarna na začetku dvajsetega stoletja

Vir: Zasebna zbirka razglednic Milene Žnideršič

Po letu 1945 je bilo v Cukrarni skladišče za nacionalizirane umetniške predmete, slike, kipe, preproge in pohištvo iz rodbinskih zbirk emigrantov. FZC je nadzorovalo Prosветno ministrstvo, ki je po razpustitvi centra leta 1948 prevzelo njegove naloge, glavna uslužbenca FZC pa sta se tri leta kasneje znašla v preiskovalnem zaporu.

Na začetku 20. stoletja so bili lastniki Cukrarne Pongratzevi dediči, pred drugo svetovno vojno pa Franc Urbanec, sin Feliksa Urbanca, lastnika Urbančeve hiše (Centromerkur) na začetku Trubarjeve ulice. Po besedah njegovega vnuka in dediča Huberta Koslerja je Cukrarno njegov ded že pred vojno oddajal mestu za brezdomce in reveže in tudi sam je o njeni bodoči namembnosti razmišljal v tej smeri. Kot je razvidno iz časopisnih izjav, se Huber Kosler st. s porušenjem dela Cukrarne, skozi katero bo speljana cesta, ni strinjal in tako je bil med mestno občino in dediči sklenjen sporazum o določitvi odškodnine.

Zaščita

Januarja 1987 je bila Cukrarna z začasnim odlokom za eno leto zaščiten kot kulturni (arhitekturni, zgodovinski in tehnični) spomenik, na katerem ni dovoljena nobena sprememba tlorisa ali fasade. V obrazložitvi je navedeno, da je bila začasna predhodna razglasitev še pred izpeljavo postopka trajne razglasitve nujna, *saj so v proučevanju nekateri posegi, ki bi bistveno okrnili posebne kulturne, zgodovinske in estetske vrednosti stavbe*. Kot umetnostni arhitekturni spomenik pa je bila v razvid kulturne dediščine vpisana šele leta 1990.

kljub prizadevanjem sta bili kvalitetna prostorska umestitev in arhitektura Cukrarne v povojni zgodovini ne le spregledani, temveč tudi načrtno brisani. Na jugozahodni vogal palače Cukrarne, kjer je park prestopal v obzidan vrt, v katerega je bil vhod skozi kamnita portala (med vrtovi pa je stala vrtna uta), so že leta 1969 postavili dve funkcionalistično oblikovani garaži (TGH-48) v obliki valja iz betona, stekla in jekla arhitekta Savina Severja, ki ne upoštevata niti minimalnega prostorskega okvira neoklasicistične arhitekture. Oba valja, postavljena ob breg nekdanje struge, optično drsita v vogal stare hiše, kot da jo bosta zdaj zdaj povozila. Toda Cukrarna, vajena požarov in vojsk, je tudi ta trk preživela, sedaj pa vzvratno kaže problem slovenskega arhitekturnega modernizma, v katerem se je občutljivi odnos med starim in novim večinoma reševal bolj ideološko kot prostorsko.

Še bolj cinična je bila naslednja urbanistična odločitev v sedemdesetih letih, ko so pred pročelje palače Cukrarne, tako rekoč na vhodu, postavili bencinsko črpalko in avtopralnico, torej med palačo in park, tako da je bencinski servis dejansko odrezal hišo od zelenja, s katerim se je zivala, in od mesta, proti kateremu se je odpirala. Čeprav kvalitetne stavbe v samem središču sicer niso podrli, so njen prostor močno degradirali. Cukrarna, prva ljubljanska večja tovarna v preobleki klasicističnega dvorca, ne kaže samo težke poti osamosvajanja industrijskih form in funkcionalnih oblik, zanimivega prehoda med starim in novim, temveč je s srečevanjem proletariata, vojske in ubožnih, med njimi tudi mladih poetov in likovnih umetnikov, v različnih plasteh časa izjemen pomnik človeške, socialne in umetnostne zgodovine.

Literatura:

- Rudolf ANDREJKA, *Najstarejše ljubljanske industrije, Kronika slovenskih mest*, 1/1, 1934, str. 58–59; 1/2, str. 135–137; 1/3, str. 186–188.
- Wolfgang BENESCH, *L'architetto Matteo Pertsch a Trieste. Nuove considerazioni sulla sua vita e sulla sua opera, Archeografo Triestino*, 35/4, 1976, str. 19–50.
- Vesna KAMIN, *Tržaški arhitekt Matteo Pertsch*, Ljubljana 2006 (tipkopis diplomatske naloge).
- Branko KOROŠEC, *Ljubljana skozi čas. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*, Ljubljana 1991.
- Vesna KRMELJ, *Cukrarna*, (Umetnine v žepu, 3), Založba ZRC, Ljubljana 2010
- Vesna KRMELJ, Janez KROMAR, Polonca VRHUNC, *Spomeniško varstvena valorizacija kareja med Poljansko cesto, Ambroževim trgom, Živinozdravsko ulico in Poljanskim nasipom s smernicami*, Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo, Ljubljana 1980 (tipkopis).
- *Most pri Cukrarni*. Natečajno gradivo, MOL, Ljubljanski urbanistični zavod, Ljubljana 1996 (tipkopis).
- Žiga OKORN, *Ne-most, Delo*, 21. 12. 1996.
- Žiga OKORN, *Kdo varuje in kdo ruši zaščiteno kulturno dediščino?*, *Delo*, 10. 10. 1998.
- Dušan PIRJEVEC, *Cukrarna. Prispevek k zgodovini slovenske Moderne, Socialistična misel*, 3, 1955, str. 147–161.
- Damjan PRELOVŠEK, *Ljubljanska cukrarna. Zgodovina stavbe in njena umetnostnozgodovinska ocena, Kronika*, 20/1, 1972, str. 17–26.
- Damjan PRELOVŠEK, *Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja, Sinteza*, 36–37, 1976, str. 41–56.
- Giuseppe RIGHETTI, *Cenni storici, biografici e critici degli artisti ed ingegneri di Trieste*, Trieste 1865.
- Janko ROŽIČ, *Kdo varuje in kdo ruši zaščiteno kulturno dediščino?*, *Delo*, 21. 11. 1998.
- Ivan STOPAR, *Rogaška Slatina v luči spomeniškega varstva, Varstvo spomenikov*, 11, 1967, str. 55–62.
- *Umetnost 19. stoletja na Slovenskem. Referati s simpozija v Radovljici 26. 5. 1978, Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 24–25, 1978–1979, str. 211–279.
- Vlado VALENČIČ, *Sladkorna industrija v Ljubljani*, Ljubljana 1957 (Knjižnica Kronike).
- Vlado VALENČIČ, *Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja, Kronika* 14/3, 1966, str. 141–152.
- Vlado VALENČIČ, *Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja, Kronika*, 17/2, 1969, str. 72–84.
- Vlado VALENČIČ, *Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja, Kronika*, 18/3, 1970, str. 135–146.
- *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem. Vodnik po arhitekturi* (ur. Damjana Prešeren), Ljubljana 2002.
- *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1–3*, Ljubljana 2001–2003.
- Jože ŽONTAR, *Ljubljana v 18. in v prvi polovici 19. stoletja*, v: *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani* (ur. Ferdo Gestrin et al.), Ljubljana 1984.

Tematska bibliografija: Cukrarna

Pripravila: Jelka Golli

• **Monografije****Signatura MKL,**
Slovenska knjižnica

- Habič, M. et al.** (1997). *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*. Ljubljana: DZS. K M F 1696
- Jeraj, M. in Melik J.** (2011). *Ljubljana: vodnik po mestu in njegovi zgodovini*. Ljubljana: Modrijan. K M C 29044
- Kladnik, D.** (2004). *Preobrazbe Ljubljane: kulturno-zgodovinski oris preobrazbe ljubljanskih stavb*. Ljubljana: ZIP. K M F 1903
- Kopriva, S.** (1989). *Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec. K M E 2456
- Korošec, B.** (1991). *Ljubljana skozi stoletja: mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 2497
- Krmelj, V.** (2010). *Cukrarna*. Ljubljana: ZRC. K Z C 3841/3
- Pozdrav iz Ljubljane: mesto na starih razglednicah.* (1985). Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 2235
- Slovenska kronika XIX. stoletja.* (2001-2003). Ljubljana: Nova revija. K M F 1812
- Stopar, I.** (1992). *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP. K M E 2620
- Stopar, I.** (1996). *Ljubljanske vedute*. Ljubljana: Arterika. K M F 1681
- Valenčič, V.** (1957). *Sladkorna industrija v Ljubljani*. Ljubljana: Kronika. K Z C 1364/3
- Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem: vodnik po arhitekturi.* (2002). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. K Z E 529/2

• **V leposlovju**

- Kette, D.** (1949). *Zbrano delo*. V Ljubljani: Državna založba Slovenije. K M C 10650
- Murn, J.** (1954). *Zbrano delo*. V Ljubljani: Državna založba Slovenije. K M C 10644

• **Serijske publikacije**

Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega, 52 (2001/2002) 4. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. K ČS D 213

• **Članki**

- Andrejka, R.** (1934). Najstarejše ljubljanske industrije. V: *Kronika slovenskih mest*, 1 (1), str. 58-59, (2), str. 135-137, (3), str. 186-188, (4), str. 288-290. K ČS F 13
- Brkič, V.** (2013, 17. januar). Eno hišo požrlo mrtvilo na nepremičninskem trgu. V: *Dnevnik*, 63, str. 11. K ČS G 128
- Dom grenke mladosti. (1955, 12. junij). V: *Tovariš*, 11, str. 540. K ČS F 92
- Dopisi: iz Ljubljane. (1859, 11. maj). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 17, str. 151. K ČS E 41
- Dopisi: iz Ljubljane. (1860, 14. marec). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 18, str. 87. K ČS E 41
- Dopisi: iz Ljubljane. (1862, 4. junij). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 20, str. 193. K ČS E 41
- Dopisi: iz Ljubljane. (1863, 17. junij). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 21, str. 191. K ČS E 41
- Dopisi: iz Ljubljane. (1864, 13. julij). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 22, str. 231. K ČS E 41
- Dopisi: iz Ljubljane. (1864, 27. julij). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 22, str. 248. K ČS E 41
- Jožef Murn. (1901). V: *Dom in svet*, 14 (7), str. 451. K ČS E 40
- Krmelj, V.** (2012). Most skozi Cukrarno - zloraba Fabianijevega imena. V: *Umetnostna kronika*, 36, str. 1-2. K ČS D 651
- Ljubljanska cukrarna in njeni spomini. (1938, 13. november). V: *Jutro*, 19, str. 5. K ČS G 14
- Mihelič, B.** (2002). Cukrarna. V: *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem* (str. 55-58). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine. K Z E 529/2
- Mušič, J.** (1994, marec). Zgodbe o Josipu Murnu. 6, Cukrarna na Poljanskem nasipu. V: *Kekec*, 3 (7), str. 10-11. K ČS E 28

- Na gori hrast v poljani cvet: spomini na pesnika Murna in Ketteja. (1955, 12. junij). V: *Tovariš, 11*, str. 544-545. K ČS F 92
- Novičar iz avstrijskih krajev: iz Ljubljane. (1858, 8. december). V: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske, 16*, str. 391. K ČS E 41
- Peterlin, R.** (1935). V stari cukrarni. V: *Kronika slovenskih mest, 2* (1), str. 5-7. K ČS F 13
- Petkovšek, J.** (2014, 8. april). Galerija Cukrarna - grad v oblakih? V: *Delo, 56*, str. 10. K ČS G 125
- Pirjavec, D.** (1955). Cukrarna. V: *Socialistična misel, 3*, str. 147-161. K ČS D 103
- Podkrižnik, M.** (2002, 14. marec). Črno in tiho poslopje kakor mrtvašnica: cukrarna. V: *Delo, 44*, str. 9. K ČS G 125
- Potočnik, A.** (1951, 28. junij). Stara ljubljanska cukrarna. V: *Tovariš, 7*, str. 283. K ČS F 92
- Prelovšek, D.** (1972). Ljubljanska cukrarna. V: *Kronika, 20* (1), str. 17-26. K ČS E 68
- Prelovšek, D.** (1976). Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja. V: *Sinteza 36,37*, str. 41-56. K ČS E 95
- Prelovšek, D. in Mahnič, J.** (1988). Cukrarna. V: *Enciklopedija Slovenije, 2* (str. 85-86). Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 20218
- Socialno delo ljubljanske mestne občine. (1939, 10. maj). V: *Domoljub, 52*, str. 2. K ČS F 20
- Stopar, I.** (1967). Rogaška Slatina v luči spomeniškega varstva. V: *Varstvo spomenikov, 11*, str. 55-62. K ČS D 207
- 60 let Slovenske moderne: iz razgovora s tov. Regentom, predsednikom pripravljalnega odbora. (1955, 12. junij). V: *Tovariš, 11*, str. 516. K ČS F 92
- Umetnost 19. stoletja na Slovenskem: referati s simpozija v Radovljici, 26. 5. 1978. (1978-1979). V: *Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 24-25*, str. 211-279. K ČS D 248
- Valenčič, V.** (1966). Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja. V: *Kronika 14* (3), 1966, str. 141-152. K ČS D 68
- Valenčič, V.** (1969). Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja. V: *Kronika 17* (2), str. 72-84. K ČS D 68

- Valenčič, V.** (1970). Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja. V: *Kronika*, 18 (3), 1970, str. 135–146. K ČS D 68
- Zakrajšek, V.** (1993). Kosilo pri klatežih. V: *Slovenske novice*, 3 (8), str. 8-9. K ČS G 82
- Zibelka slovenske moderne. (1955, 12. junij). V: *Tovariš*, 11, str. 521, 525. K ČS F 92
- Žontar, J.** (1984). Ljubljana v 18. in prvi polovici 19. stoletja. V: *Zgodovina Ljubljane: prispevki za monografijo: gradivo s Posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983* (str. 157-176). Ljubljana: Kronika. K M D 6332

Urbančeva veleblagovnica v Ljubljani

Besedilo: dr. Breda Mihelič

Ljubljana je bila do konca prve svetovne vojne prestolnica Kranjske, ene od 16 dežel Cislajtanije, avstrijskega dela avstro-ogrske monarhije. Po velikosti je bila majhno mesto z nekaj več kot 30.000 prebivalci mešane nemške in slovenske narodnosti in je zaostajala celo za mesti, ki so danes mnogo manjša od nje, npr. Ptuj, Reka ...

Železniška proga, ki je skozi Ljubljano povezala Dunaj s Trstom, je po sredini 19. stoletja spodbudila hitrejši razvoj mesta. Zgrajeni so bili nekateri pomembni industrijski obrati, med njimi npr. Mestna plinarna (1861), Pivovarna Union (1966–67), Tobačna tovarna (1871), Žabkarjeva železolivarna (1896), elektrarna (1898), mesto so začeli komunalno opremljati, zgrajena sta bila mestni vodovod (1890) in mestna kanalizacija (1898), delovati je začela javna mestna razsvetljava, tlakovati so začeli ulice, ustanovljena je bila mestna drevesnica (1894), urejati so začeli mestne parke in nasade, zgradili so javne kopeli in javne pralnice, organizirano je bilo odvažanje smeti, leta 1901 je bila odprta prva linija mestnega tramvaja, skratka mesto se je začelo pospešeno modernizirati.

Proti koncu stoletja so nove finančne institucije (Mestna hranilnica, Ljudska posojilnica, Kmečka posojilnica), ustanovljene s slovenskim kapitalom, začele bolj podpirati slovensko gospodarstvo. Mesto se je tedaj začelo še hitreje gospodarsko razvijati, ustanovljena so bili nova industrijska podjetja, razvijala se je kovinska, strojna, kemična, tekstilna, lesna, živilska in gradbena industrija, papirništvo, usnarstvo, tiskarstvo itd.

V drugi polovici 19. stoletja, zlasti pa po potresu, ki je mesto prizadel leta 1895, je Ljubljana povsem spremenila svojo urbanistično in arhitekturno podobo. Namesto starih pritličnih hiš so zrastle tri in štirinadstropnice, najemniške stanovanjske hiše in stanovanjske vile so postale najpogostejši tip stanovanjske arhitekture, muzeji, šole, vladne palače, sodišče, banke, gledališča, hoteli so spremenili podobo mestnih ulic in trgov ter prispevali k bolj bogatemu mestnemu javnemu življenju.

Masovna industrijska proizvodnja je pospešila tudi razvoj trgovine, ki se je ob koncu 19., zlasti pa na začetku 20. stoletja iz starih srednjeveških prodajalnic v starem srednjeveškem mestnem jedru začela seliti v nove mestne četrti, v pritličja modernih meščanskih hiš, kjer se je ponašala z velikimi zastekljenimi izložbenimi vitrinami. Leta 1903 je bila v Ljubljani odprta tudi prva veleblagovnica na sedanjem Prešernovem trgu, ki je po potresu dobil povsem moderen meščanski videz in postal novo središče mesta; k temu so prispevale nove moderne mestne palače – Mayerjeva, Frischova in Seunigova hiša ter prenovljena Hauptmannova hiša.

Feliks Urbanc (1850–1937)

Novo veleblagovnico je dal zgraditi Feliks Urbanc, znan ljubljanski trgovec z manufakturnim blagom in ugleden član trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko. Rodil se je v uradniški družini.

Feliks Urbanc z ženo
(Fotografija je last Branka Tanciga.)

Starši so mu kmalu umrli, živel je pri starem očetu v Brežicah. Ko je končal šolo, se je zaposlil v eni od Brežiških trgovin. V 70-ih letih se je preselil v Kranj, kjer se je poročil s Franjo Krisper, hčerko znanega ljubljanskega trgovca. Postal je njegov družabnik in začel voditi trgovino Krisper & Urbanc. Leta 1882 je prevzel trgovino pod Trančo. Vendar se njegove ambicije tu niso ustavile in odločil se je, da v mestu zgradi moderno trgovsko hišo, kakršne so tedaj gradili v velikih evropskih mestih. Načrte zanjo je dal Urbanc narediti priznanemu graškemu arhitektu Friedrichu Sigmundtu.

Kako je Urbanc prišel do Sigmundta, in zakaj se je odločil zanj, ni znano, mogoče se je z njim spoznal preko arhitekta Leopolda Theyerja, ki je po potresu v Ljubljani zgradil Filipov двореc in Kresijo, ali pa je Sigmundt preprosto v času po potresu kot mnogi drugi arhitekti in stavbeniki tudi sam iskal delo v Ljubljani.

Friedrich Sigmundt (1856–1917)

Sigmundt je bil sin proizvajalca svilenega tekstila. Študiral je na arhitekturnem oddelku Tehniške visoke šole na Dunaju (1874/75), kjer je absolviral leta 1880. Nekaj časa je delal pri vodilnem dunajskem arhitektu Ottu Wagnerju, sodeloval pa je tudi z graškim arhitektom Johannom Wistom in bil asistent na Tehniški visoki šoli. Od leta 1881 je delal kot samostojni arhitekt in občasno sodeloval z graško deželno upravo. Za južno železnico je gradil njihove mednarodne hotele, med njegovimi večjimi deli je stavba Vzajemne zavarovalnice v Gradcu (1894), ki jo je gradil skupaj s Theyerjem. Od 1891 je bil suplent na graški državni obrtni šoli. Že med študijem je potoval po Italiji, kasneje po Nemčiji in Švici, leta 1900 pa je obiskal tudi Pariz in London. V Parizu je gotovo obiskal svetovno razstavo in se seznanil z novim slogom art nouveaumem, ki je prav na tej razstavi dosegel svoj vrhunec in splošno priznanje, zelo verjetno pa si je v Parizu ogledal tudi pariške veleblagovnice, saj je pred tem tudi sam v Gradcu leta 1894 zgradil veleblagovnico Kastner & Öhler, v kateri je uvedel značilen tip trgovine kot enotne dvorane z obodno galerijo in uporabil moderne materiale in velike steklene izložbene površine.

Sigmundt Trgovina Kastner & Öhler v Gradcu (© K & Ö-ARCHIV)

Vir: Robert Engele: Kastner, http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Damals_in_der_Steiermark/Kastner_, 2012'

Aristid Boucicaut (1810 –1877)

Veleblagovnice so bile nov tip trgovskih palač, ki se je razvil v 19. stoletju in se nato hitro razširil ob velikih bulevarjih modernih evropskih mest. Prvo veleblagovnico *Au Bon Marché* je v Parizu leta 1867 odprl podjetnik in poslovnež Aristid Boucicaut (1810–1877).

Boucicaut je začel kariero kot preprost prodajalec v očetovi trgovini s klobuki v rojstnem mestu Bellem. Leta 1828 je začel delati kot potujoči trgovec trikotaže, leta 1829 pa se je poročil in ustalil v Parizu, kjer se je zaposlil kot prodajalec v trgovini *Au petit Saint Thomas*.¹ Ko so leta 1845 trgovino zaprli, se je zaposlil v bližnji trgovini z drobnim blagom *Au Bon Marché*² in kmalu postal njen družabnik. Leta 1852 je ves svoj denar vložil v projekt nove moderne trgovske hiše *Au Bon Marché*, v kateri je uvedel nov način prodaje. Blago je prosto razstavljal na policah različnih oddelkov, tako da si ga je bilo mogoče od blizu pogledati in tudi vzeti v roke. Idejo je dobil na velikih industrijskih razstavah, kjer se je obiskovalec lahko v velikih razstavnih dvoranah sprehajal med oddelki in si ogledoval razstavljenе predmete. S finančno pomočjo Henrija Maillarda, slaščičarja, ki si je nabral veliko bogastvo v Ameriki, je Boucicaut leta 1869 po načrtih arhitekta Louisa Charlesa Boileauja in inženirja Gustava Eiffela začel graditi veliko trgovino, ki stoji še danes in je imela, ko je bila zgrajena leta 1870, površino 52800 m². Po tem se je tip veleblagovnic hitro razširil in vključil v Haussmanovo prenovu Pariza.

Aristide Boucicaut

Vir: Wikimedia Commons

Boucicaut je razvil povsem novo trgovsko strategijo, ki je vključevala prost vstop in široko izbiro blaga na različnih dobro osvetljenih oddelkih, označene cene, politiko nizkih in fiksnih cen, svobodno ogledovanje in poskušanje ter možnost zamenjave blaga. Poleg tega je v trgovini uvedel velike prodajne akcije v določenih letnih obdobjih (npr. igrače decembra), razprodaje (npr. »beli« mesec, po novoletnih praznikih), kataloške ponudbe po celem svetu, kar je omogočila tudi železnica, komisijsko prodajo, dostavo na dom itd.

Veleblagovnica Au Bon Marché

Vir: Wikipedia Commons

Ob prodajnih prostorih je Boucicault odprl tudi restavracijo s poceni meniji in čitalnico časopisov, kasneje pa je za bogate kupce iz tujine zgradil še hotel Lutecia. Trgovino je vseskozi tudi bogato reklamiral tako z reklamami v časopisih kot tudi s plakati na ulicah in trgovskih izložbah.

Trgovino je namenil predvsem ženskam in jih na ta način spodbujal, da so stopile iz zaprtega doma na ulico in tako postale aktivne udeleženke mestnega življenja. S tem je ustvaril podobo tipične »Parižanke«.

Reklamni plakat za trgovino Au Bon Marché

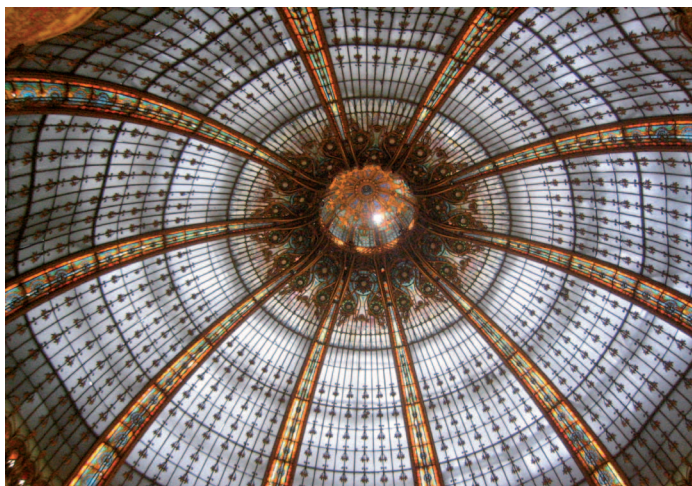
Vir: Wikipedia Commons

Boucicault je v koncept veleblagovnice vključeval tudi skrb za delavce, ki so delali v trgovini. Bil je nosilec novih socialnih idej, ki so na koncu devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja pripeljale do velikih družbenih sprememb. Uvedel je nedeljski počitek (kar je postalo obvezno šele leta 1906), organiziral delavsko menzo, uredil sobe za mlade prodajalke, delavcem pa zagotavljal zdravstveno varstvo, plačan dopust, kontinuirano izobraževanje in večerne tečaje, možnost napredovanja in pravico do udeležbe pri dobičku. 1876. leta pa je uvedel tudi pokojninsko blagajno. Ob tem pa je prepovedoval npr. stavko tudi potem, ko je bila ta z zakonom že dovoljena.

Boucicaultova veleblagovnica je imela izjemen uspeh v Franciji in izven nje in še danes nosi njegovo ime ena izmed postaj pariške podzemne železnice. Do konca stoletja so po vzoru veleblagovnice Au bon Marché v Parizu gradili veleblagovnice Louvre, le Bazar de l'Hôtel de Ville³, À la Belle Jardinière⁴, Le Printemps⁵, la Samaritaine⁶, Galeries Lafayette⁷. Glavni konkurenti Boucicaultu so postali njegovi bivši uslužbeneci iz veleblagovnice Au Bon Marche. Iz Francije se je ta tip trgovine razširil po vsej Evropi in izven.

Pravi spomenik veleblagovnici je postavil Émile Zola v romanu *Au bonheur des dames*, v katerem je za model glavnega junaka romana Octava Moureta izbral kar Aristida Boucicauta.

Boucicaultova veleblagovnica je bila tudi kot arhitektura velika novost. Na zunaj je zasnovana je kot vogalna palača ob Haussmanovem boulevarju. S poudarjenim vhodnim portalom in kupolo nad njim spominja na paviljone francoskih gradov. V notranjščini je zasnovana kot velika razstavna hala, v kateri so razmeščeni različni oddelki. Monumentalno stopnišče, ki se v dvojnem zavoju vzpenja v obodno galerijo, stoji na železni konstrukciji iz tankih stebričev, steklena kupola pa od zgoraj osvetljuje celoten prostor.

Kupola veleblagovnice Le Printemps

Foto: dr. Breda Mihelič

Urbančeva veleblagovnica

Otvoritev veleblagovnice v Ljubljani 28. marca 1904 je bil velik dogodek za provincialno mesto. Oglaševali so jo vsi pomembni tedanji časopisi, Laibacher Zeitung, Slovenec in Slovenski narod.⁹

Otvoritev trgovske zaloge blaga.

Usojam si uljudno naznaniti, da sem v *Ljubljani, poleg frančiškanske cerkve, na vogalu Sv. Petra in Miklošičeve ceste*, zgradil *moderno hišo za trgovsko zalogo blaga*, katero bom odprl sredi tekočega meseca z *modnim, manufakturnim, suknenim in platnenim blagom na debelo in na drobno*.

Vsled svoje s prvimi tovarnami mi bo mogoče častiti p. n. odjemalcem oddajati iz popolnoma nanovo sortirane zaloge blaga najboljše po kolikor mogoče nizkih, *stalnih* cenah.

Svojo že 22 let *Pod trančo* obstoječo *trgovino na drobno* bom vodil *neizpremenjeno dalje*, dočim *preselim trgovino na debelo v trgovsko zalogo blaga v novi hiši*.

Zbiske vzorcev najnovejšega modnega blaga se bodo pošiljale častitim p. n. odjemalcem na zahtevo drage velje pošnine prosto.

Ob priliki te objave se uljudno zahvaljujem za izkazano mi zaupanje in presim obcaem za isotako obilen obisk v dosedanji in novi trgovini.

V Ljubljani, dne 9. marca 1904.

Felix Urbanc.

456 6-1

Otvoritev trgovine.

Sklicujoč se na svoje zadnje naznanilo, si usojam p. n. občinstvu najuljudneje javiti, da sem

z današnjim dnevom otvoril

na vogalu sv. Petra ceste

svojo veliko novo trgovsko zalogo modnega, manufakturnega suknenega in platnenega blaga na drobno in debelo.

Zahvaljujoč se za dosedanje obilno mi izkazano zaupanje, se priporočam sl. p. n. občinstvu v najštevilnejši obisk.

Ljubljana, 28. marca 1904.

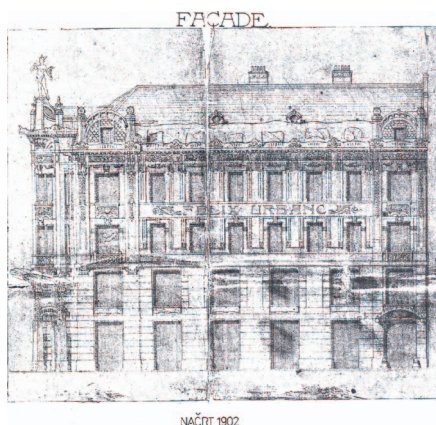
Feliks Urbanc.

Štirinadstropna palača združuje trgovski in stanovanjski del, kar se jasno odraža tudi na njeni zunanjsčini; spodnji trgovski del, ki obsega pritličje in mezanin, povezujeta dva pasova velikih izložbenih odprtin, zgornji dve stanovanjski nadstropji pa sta podobni kot sočasne najemniške stanovanjske stavbe v ulici. Fasada spominja na sodobno dunajsko arhitekturo, Wagnerjanski okras je zgoščen na okenskih parapetih, okenskih obrobah in pod strešnim vencem. Velik konzolni napušč daje stavbi videz monumentalnosti.

Pogled na veleblagovnico v začetku 20. stol.

Vir: Zgodovinski arhiv Ljubljana

Načrt fasade

Vir: Zgodovinski arhiv Ljubljana

Od sodobne dunajske arhitekture se palača na zunaj razlikuje zlasti v oblikovanju glavne, enoosne, le 5,5 m široke fasade, ki je obrnjena proti trgu. Vanjo je, podobno kot pri pariških veleblagovnicah, umeščen vhodni portal, ki sega čez pritličje in mezanin. Nad njim se bohoti nadstrešek v obliki stiliziranega cveta iz pahljačasto razprtih steklenih lističev, vpetih v železno ogrodje. Nadstrešek počiva na konzolah iz kovanega železa vegetabilnih oblik, med njima je dekorativno oblikovana bakrena plošča, ki nosi napis z imenom trgovine. Oblikovanje nima primere v sodobni avstrijski arhitekturi, pač pa se zgleduje pri francosko-belgijskem art nouveaju, s katerim se je Sigmundt gotovo spoznal med svojim obiskom Pariza leta 1900.

Nadstrešek nad glavnim vhodom

Foto: dr. Breda Mihelič

Železno konstrukcijo stopnišča ob straneh podpirata dva dvojna stebra, v višini nadstropja povezana s preklado, na kateri stoji ženski kip, personifikacija obrti.

Notranjščina veleblagovnice z monumentalnim stopniščem

Foto: Miran Kambič

Skoraj v celoti ohranjeno originalno pohištvo je bilo izdelano v znani graški mizarski delavnici Antona Irschnika. Kljub številnim predelavam in prezidavam v prejšnjem stoletju se je v notranjščini ohranila tudi druga notranja oprema, npr. originalne luči in eno od jedkanih stekel, ki so na notranji strani zapirala izložbena okna in po katerem so bile ob zadnji prenovi narejene kopije.

Ohranjeno in prenovljeno pohištvo in notranja oprema

Foto: dr. Breda Mihelič

Stavba je eden najlepših primerov secesijske arhitekture v Ljubljani in ena redkih ohranjenih celostnih umetnin, ki je po zaslugi sedanjih lastnikov s prenovo leta 2010 ponovno dobila blišč, kakršnega je imela pred približno sto leti.

Opombe:

- 1 Pri malem sv. Tomažu
- 2 Pri poceni trgovcu
- 3 Bazar mestne hiše
- 4 Pri lepi vrtnarici
- 5 Pomlad
- 6 Samaritanka
- 7 Galerija Lafayette
- 8 Ženskam v veselje, roman iz ciklusa Rougon Macquartovi
- 9 Laibacher Zeitung 12.03.1904, številka 59, str. 478, oglas_obvestilo ob odprtju
Slovenec 28.marec, 1904. št. 70, str. 540, oglas ob otvoritvi
Slovenski narod 12.03.1904, letnik 37, številka 59
Slovenski narod 18.03.1904, letnik 37, številka 64

Tematska bibliografija: Urbančeva palača

Pripravila: Jelka Golli

• **Monografije****Signatura MKL,**
Slovanska knjižnica

- Drnovšek, M.** (1985). *Ljubljana na starih fotografijah*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv. K M E 2215
- Grabrijan, D.** (1968). *Plečnik in njegova šola*. Maribor: Obzorja. K M C 7322
- Habič, M. et al.** (1997). *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*. Ljubljana: DZS. K M F 1696
- Hrausky, A. in Koželj, J.** (2007). *Arhitekturni vodnik po Ljubljani*. Ljubljana: Darila Rokus. K M B 1329
- Jeraj, M. in Melik J.** (2011). *Ljubljana: vodnik po mestu in njegovi zgodovini*. Ljubljana: Modrijan. K M C 29044
- Kladnik, D.** (2004). *Preobrazbe Ljubljane: kulturno-zgodovinski oris preobrazbe ljubljanskih stavb*. Ljubljana: ZIP. K M F 1903
- Kopriva, S.** (1989). *Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec. K M E 2456
- Lukan, W. et al.** (1985). *Pozdrav iz Ljubljane: mesto na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 2235
- Mihelič, B.** (1989). *Vodnik po Ljubljani*. Ljubljana: Državna založba. K M C 18891
- Mihelič, B.** (2004). *Secesijska Ljubljana = Art nouveau Ljubljana*. Ljubljana: Zavod za turizem. Bežigrad
- Mihelič, B. in Sever, B.** (1996). *Ljubljana in okolica: A-Ž: priročnik za popotnika in poslovnega človeka*. Murska Sobota: Pomurska založba. K Z D 1399/2
- Pirkovič, J. in Mihelič, B.** (1997). *Secesijska arhitektura v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino. K M E 2975
- Stele, F.** (1924). *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih: kulturnozgodovinski poskus*. V Ljubljani: Nova založba. K M C 8029
- Stopar, I.** (1992). *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP. K M E 2620

- Šumi, N.** (1954). *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*. K M D 2431
Ljubljana: Mestni muzej.
- Šumi, N.** (1975). *Ljubljana*. Beograd: NIP »Jugoslovenska revija«. K M E 1872
- Žitko, S.** (1989). *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica. K M E 2435

• **Članki**

- Bojc, S.** (2010, 16. oktober). S Centromerkurja se Merkurju spet smeji: ljubljanska veleblagovnica ima že od nekdaj čisto poseben čar. V: *Delo*, 52, str. 21. K ČS G 125
- Prelovšek, D.** (1977). Urbančeva hiša v Ljubljani in njen arhitekt. V: *Sinteza* 38,39,40, str. 112-116. ČS E 95
- Režek Kambič, M.** (2012). Ljubljana - trgovina Urbanc. V: *Varstvo spomenikov*, 47, str. 103-107. ČS D 207
- Urbanc, F.** (1904, 24. marec). Otvoritev trgovske zaloge blaga. V: *Slovenski narod*, 37, str. 12. ČS G 13
- Urbanc, F.** (1904, 26. marec). Otvoritev trgovske zaloge blaga. V: *Slovenec*, 32, str. 12. ČS G 36

Mestna občina
Ljubljana

mestna
knjižnica
ljubljan

Slovanska knjižnica,
center za domoznanstvo
in specialne
humanistične zbirke

